

لوړو زده کړو وزارت
کندهار پوهنتون
د ژبو او ادبیاتو پوهنځی
د پښتو ژبي او ادبیاتو څانګه

د لیسانس دورې پایلیک

د ډاکتر عبدالحکیم هلالی پېژندنه
او د ژبپوهنې مقالې ئې

Ketabton.com

راټولونه او اوډنه: محمد ظاهر کریاب

لارښود استاد: پوهنیار مطیع الله رویال

(۱۳۹۷) کال

**لوړو زده کړو وزارت
کندهار پوهنتون
د ژبو او ادبیاتو پوهنځی
د پښتو ژبي او ادبیاتو خانګه**

د لیسانس دورې پایلیک

**د ډاکټر عبدالحکیم هلالی پېژندنه
او د ژبپوهنې مقالې ئې**

راټولونه او اوډنه: محمد ظاهر کریاب

لارښود استاد: پوهنیار مطیع الله روهیال

(۱۳۹۷) کال

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لنډيز

ډاکټر عبدالحکیم هلالی د فراه ولایت د گلستان ولسوالۍ د کوتلک په کلي کې په ۱۳۱۴ ل کال زېږېدلی دی. لومړنۍ زده کړې یې په نیمروز ولایت کې ترسره کړي، متوسطه او ثانوي زده کړې یې (د اووم ټولگۍ څخه بیا تر دولسم ټولگۍ پورې) په کابل کې ښوونځی لوستی. ښاغلی هلالی د هېواد د سترو ژبپوهانو په لومړي قطار کې راځي، چې د ژبپوهنې په برخه کې یې د دوکتورا ترکچې زده کړې کړي. خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته یې د ژبپوهنې په برخه کې د قدر وړ خدمتونه کړي، ځانگړي آثار یې چاپ کړي او د ژبپوهنې په مختلفو برخو کې یې په بېلابیلو مجلو او جريدو کې مقالې خپرې کړي، چې په دې مونوگراف کې ما دده لنډ ژوند لیک، د آثارو معرفي او د ژبپوهنې اړوند دده مختلفې مقالې را اخیستي، چې دده دا مقالې تر ډېره د اوسني لیکدود سره برابرې او د مقاله لیکلو اصول یې په بشپړ ډول مراعت کړي. هلالی صاحب یو څو مقالې د ژبپوهنې په برخه کې د روسي ژبې څخه و پښتو ته را ژباړلي هم دي، چې زه په مونوگراف کې پر ښه ډول یې.

دلوړو زده کړو وزارت
کندهار پوهنتون
د ژبو او ادبیاتو پوهنځی
تدریسي عمومي مدیریت

ښاغلي محمدطاهر کرياب د غلام نبي زوی د (پښتو) څانگي د څلورم کال محصل د (ډاکتر عبدالحکیم هالالي پېژندنه او د ژبپوهنې مقالې ئې) تر عنوان لاندې خپل مونو گراف د علمي او اعتبار لرونکو منابعو او مأخذونو له مخې لیکلی دی، تر اصلاح او ترتیب وروسته زما د تائید وړ وگرځېدی.

په درنښت
لارښود استاد
پوهنیار مطیع الله روښال

ژوري هیئت: د سمینار د دفاع نېټه: ۱۳۹۷/۲/۲

۱- نامزد پوهنیار جمیل الرحمن زېری

۲- پوهیالی عبدالواحد ریحان

۳- پوهیالی رحمت الله کتوازی

وکتل سو!

د لېسانس دورې مونوگراف په (بريالی) توگه د () امتیازي نمره په ترلاسه کولو د ژوري هیئت په حضور کي دفاع او د (پښتو) څانگي د مونوگرافونو د ثبت په کتاب کي په (ع——) شمېره ثبت او صحت لري.

د څانگي آمر
پوهیالی عبدالواحد ریحان

د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، د مونوگرافونو د ثبت په کتاب کي په (ع——) شمېره ثبت دی.

په درنښت
پوهنیار ذبیح الله ادیبال
د ژبو او ادبیاتو پوهنځی رئیس

د لارښود استاد نظر

ارواښاد عبدالحكيم هالالي يو له هغو ليكوالو او مترجمينو څخه دى، چي لوړي زده كړي ئې د ژبپوهني په ساحه كي كړي او په دغه ساحه كي ئې د ژوند تر پايه قلم چلولى دى.

د مرحوم هالالي ټول اثار (كتابونه او مقالې) په پوره دقت او د علميت او پوهي له نظره په لوړه سطحه كي ځاى لري. دده د اثارو مطالعه د ادبياتو د ټولو محصيلينو له پاره ضروري ده، د ژبپوهني شاگردان او علاقمندان دده په اثارو كي ډېر څه موندلاى سي. د ادبياتو پوهنځى د څلورم كال محصل ښاغلي طاهر كړياب ته د مرحوم هالالي د ژوند، اثارو او ژبپوهني د برخي د مقالو راټولولو وظيفه وركول سوه ښاغلي كړياب دا كار په پوره امانتدارۍ او احتياط كړى دى. خوازي يې د قدر وړ ده. بريا دې مله وي.

په درناوي

مطيع الله روهيال

څرگند تيا

زه محمد طاهر د غلام نبي زوی د ژبو او ادبياتو پوهنځی محصل دا ژمنه کوم چي دغه څېړنه او محتويات زما د ځانگړو هلو ځلو او کونښنونو نتیجه ده، ما د کوم بل لیکوال له اثارو څخه د نامه له ذکر کولو پرته ګټه اخیستې نه ده.

په درنښت

محمد طاهر کرياب

مننلیک

مننلیک د رسول الله (ص) په هغه حدیث باندې شروع کوم، کوم چې رسول الله (ص) فرمایلي دي (من لم یشکرالناس لم یشکرالله) رواه ترمذي. یعني څوک چې د انسانانو احسان نه مني اوقدرداني ورڅخه نه کوي هغه د الله (ج) احسان هم نه مني .

زه د دغې موضوع د لیکلو په لړکې د خپل لارښود استاذ نه یوه نړۍ مننه کوم چې له ماسره یې خپلي لازمي لارښوونې په ورین تندي شریکي کړي او همدا ډول د خپل مور او پلار او وروڼو څخه ډېره مننه کوم چې دوی په دې سختو شرایطو کې زه دېته وهڅولم ترڅو خپل ځوان عمر د علم په زده کړه کې مصرف کړم د زړه له کومې ورڅخه مننه کوم. همدا ډول د خپلو ټولو درنو استاذانو څخه هم نړۍ مننه کوم چې د زده کړیالانو د پوهاوي لپاره ئې د هر ډول وسایلو او میتودونو څخه کار اخیستی او موږ ته ئې دغه علمي رسالت را په برخه کړی دی.

په پای کې مننه کوم د ښاغلي جمعه خان بشیري، عبدالجلیل سیار او ملا محمد ناصر سعادۍ څخه، چې د مونوگراف د موادو د برابرولو په برخه کې یې نه ستړي کېدونکي هلي ځلي وکړي.

په ځانګړې توګه د خپل لارښود استاذ پوهنیار مطیع الله روښال څخه پوره مننه کوم، چې د ډېرو مصروفیتونو سره سره یې زما د مونوگراف لارښوونه وکړه له الله تعالی نه ورته په باقی ژوند کې د لازياتو کامیابو هیله کوم.

لړلیک

- أ..... بسم الله الرحمن الرحيم
- ت..... د تائید سوي هیئت پاڼه
- ث..... د لارښود استاد نظر
- ج..... څرگند تیا
- ح..... مننلیک
- ۱..... سریزه
- ۲..... د څېړني اړتیا او موخه:
- ۲..... تېرو څېړنو ته کتنه:
- ۲..... د څېړني میتودولوژي:
- ۲..... په څېړنه کې رېږي، کړاونه او خنډونه:
- ۳..... دوهمه برخه
- ۳..... د دوکتور عبدالحکیم هلالی پېژندنه
- ۴..... د ډاکتر هلالی ځینې آثار
- ۴..... ۱- پښتو قاموس لیکنه:
- ۴..... ۲- د پښتو ژبي د فونیمیکي الفباء لارښود:
- ۴..... ۳- د پښتو ژبي فونولوژي:
- ۵..... ۴ - الفبای زبان پشه یي:
- ۵..... ۵- انګلیسي پښتو قاموس:
- ۵..... ۶ - پښتو- پښتو تشریحي قاموس:
- ۵..... ژباړې برخه:
- ۵..... ۱- زړه بودی:
- ۵..... ۲- بلوچ:
- ۶..... ژبپوهنه
- ۶..... د ژبپوهني موضوع:
- ۶..... د نورو علومو سره د ژبپوهني اړیکي:
- ۷..... د ژبپوهني ارزښت:
- ۷..... هلالی او ژبپوهنه
- ۹..... دریمه برخه

ژباړه.....	۹
د ژباړې ارزښت	۹
د ژباړې اړتيا	۱۰
د ژباړې اصول	۱۰
۱. د گټوري موضوع غوراوی	۱۰
۲. پر موضوع برلاسي ده	۱۰
۳- پر خپله موخه ژبه برلاسي	۱۰
۴- پر لومړۍ ژبه برلاسي	۱۱
۵- د دواړو ژبو په توپير پوهېدل	۱۱
۶- د امانت ساتنه	۱۱
د ژباړې ډولونه	۱۱
الف. د موضوع له پلوه	۱۱
۱- علمي ژباړې	۱۱
۲- ژورنالستي ژباړې	۱۱
۳- ديني ژباړې	۱۲
۴- ادبي ژباړې	۱۲
الف. منځوره ژباړه	۱۲
ب. منظومه ژباړه	۱۲
۵- گړنۍ (شفاهي) ژباړې	۱۲
الف. د ويناوال د ليکنو پر بنسټ ژباړه	۱۳
ب. بند پر بند ژباړه	۱۳
ج. هم مهاله ژباړه	۱۳
ب. د ژبي له پلوه	۱۳
۱- کلمه په کلمه ژباړه	۱۳
۲- جمله په جمله ژباړه	۱۳
۳- آزاده ژباړه	۱۳
۴- د ژباړې ژباړه	۱۴
د دوکتور عبدالحکيم هاللي ژباړه	۱۴
د هاللي د ژباړې ژبه	۱۴

د هلالی د ژباړې کمیت	۱۴
د هلالید ژباړې ځانگړنې	۱۵
د پښتو ژبي د کلام اجزاء	۱۶
۲- پښتو گرامر:	۱۷
۳- د پښتو پښویه:	۱۷
۴- د پښتو ژبي یو بل گرامر:	۱۷
۵- د پښتو ژبي لیار	۱۷
۷- پښتو گرامر:	۱۷
۸- د پښتو مفصل گرامر:	۱۸
۹- ژب ښودنه (۱۳۴۷):	۱۸
۱۰- د پښتو ژبي لنډه گرامري څېړنه:	۱۸
گرامري کټگورۍ:	۱۸
کلیمه او د کلام اجزاء:	۱۹
د اسم (نوم) کټگوري	۲۰
د اسم د عدد کټگوري:	۲۲
د حالت کټگوري:	۲۳
صفت	۲۵
د جنس کټگوري:	۲۶
د عدد کټگوري:	۲۶
د حالت کټگوري:	۲۶
قید	۲۷
فعل	۲۸
مصدر	۲۸
فعلي صفتونه:	۳۰
د فعل معنوي اړخونه:	۳۱
د زمانې کټگوري:	۳۲
ماضي فعل:	۳۳
۱- د لازمي فعلونو گروپ:	۳۳
۲- د متعدي فعلونو گروپ:	۳۳

۳۳	۳- دریم گروپ فعلونه:
۳۴	د حال زمانه:
۳۵	راتلونکي زمانه:
۳۵	مختلاري (پریفکسونه)
۳۸	د شکل کتگوري
۴۰	د کلام د نورو اجزاوو څخه د فعل جوړېدنه
۴۰	۱- د صفتونو څخه:
۴۱	د ژبو مارفولوژيکي ویش
۴۵	فرازیالوژي او سبکي علامې
۴۵	فرازیالوژي (۱):
۴۸	سبکي علامې:
۴۹	ختیځه ژبپوهنه
۵۳	د کلمو معنوي سپړنه
۵۶	د فلسفي اصطلاحاتو قاموس نوميالیزم او ریالیزم
۵۷	ژبه او ټولنه
۵۸	امونیمونه او په قاموس کې د هغوی راوړل
۶۱	د لغتونو گرامري خصوصیات
۶۵	په قاموس کې د لغتونو تلفظ لیکل او د خج ښوول
۶۷	د لغتونو انتخاب
۶۹	مقایسوي - تاریخي ژبپوهنه او ۱۹ پېړۍ
۷۲	ملاده گراماتیزم
۷۶	د دوکتور عبدالحکیم هاللي ژباړې
۷۶	علمي جهان بيني او د ژبپوهنې مسالې
۷۹	د ژبپوهنې مسئلې
۸۴	علمي جهان بيني او ژبپوهنې مسئلې
۸۴	د ژبي علایم
۸۸	پایله
۱	مأخذونه

سريزه

ژبپوهنه د يوې ژبې د بډاينې او پرمختګ له پاره د ملا تير جوړوي، ژبپوهنه په نوره نړۍ کې ډېره پخوانۍ مخينه لري، خو په پښتو ژبه کې د ژبې، ژبپوهنې او ژبنيو مسايلو په اړه هغه ډول څېړنې، چې د ژبپوهنې د نويو ژبپوهنيزو اصولو او پرنسپونو له بنسټونو او اساساتو سره برابري وي، ډېرې نوي دي، يعنې دومره مخينه نه لري. په پښتو ژبه کې د ژبپوهنې د ځينو پوهانو د څېړنو او پلټنو پر بنسټ ژبپوهنه د يوه علم په توګه په افغانستان کې په ۱۳۴۰ ل کلونو کې د پښتو ژبې د څېړنو برخه ګرځېدلې او په دې اړه لومړي ګامونه اخيستل سوي دي. په افغانستان کې په پښتو ژبه کې د هربېرت پېنزل د پښتو ګرامر تر ژباړې وروسته او د ارواښاد محمد رحيم الهام د مقالو په خپرېدو سره د نوي ژبپوهنې پر اساس پښتو ګرامر ليکني ته پام واړول سو او په دغه برخه کې د ارواښاد الهام د پښتو ګرامر طرحه تر سرليک لاندې ليکني د اوسنيو ژبپوهنيزو بنسټونو په رڼا کې ليکل سوي دي. په همدغه وخت کې ځينې لوستي افغان پوهان د وخت د حکومت په مرسته د لوړو زده کړو له پاره بهر ته واستول سول، (چې د هغو له جملې څخه ډاکټر عبدالحکيم هلالې د روسي هېواد ته واستول سو، چې د ليننګراد په ښار کې ئې خپلې زده کړې د ژبپوهنې په برخه کې د دوکتورا ترکچې ورسولي) هېواد ته په راستنېدو ئې د پښتو ژبپوهنې په بېلابېلو څانګو کې څېړنې او ليکني وکړې، چې د دوی ددې ليکنو په برکت د پښتو ژبپوهنې بنسټ هم پرېښوول سو. له ۱۳۴۰ ل کال راهيسې د پښتو ژبې په برخه کې د ارواښاد پوهاند محمد رحيم الهام، ارواښاد دوکتور حبيب الله تېري، ارواښاد دوکتور عبدالحکيم هلالې، پوهاند مجاور احمد زيار، دوکتور عبدالرازق پالوال، ارواښاد نوراحمد شاکر، ارواښاد دوکتور پولاد، ارواښاد دوکتور دولت محمد لودين او ځينو نورو ژبپوهانو له لوري د نوي ژبپوهنې په رڼا کې په پښتو ژبه کې ژبنۍ څېړنې پيل کېږي. د همدغو پوهانو د ليکنو له جملې څخه د ښاغلي دوکتور عبدالحکيم هلالې ليکني د ژبپوهنې په برخه کې خورا غنيمت دي، دا چې د پوهنتون د څلور کلنې دورې په پای کې هر محصل اړ دی، چې د خپلې څلور کلنې دورې د زده کړو د دفاع په ننگه مونوګراف وليکي، نو ما دخپل مونوګراف موضوع د دوکتور عبدالحکيم هلالې پېژندنه او د ژبپوهنې اړوند دده مقالې وټاکل، که څه هم ژبپوهنه يوه سخته موضوع ده، خو په پښتو ژبه کې ئې سخته اړتيا ليدل کېدل، نو ددې ضرورت پر بنياد مي دا وپتيله، چې د دوکتور عبدالحکيم هلالې خورې ورې مقالې، چې د افغانستان په مختلفو جريدو او مجلو کې په مختلفو وختونو کې خپرې سوي سره راټولي کړم. ترڅو هغه محصلين او استاذان، چې د ژبپوهنې اړوند موادو ته اړتيا لري. په اسانۍ سره دغه غنيمت موادو ته لاس رسى پيدا کړي. دوکتور هلالې نه يوازې د ژبپوهنې اړوند کتابونه او مقالې ليکي، بلکې د اړتيا سره سم ئې د ځينو نورو بهرنيو ژبو څخه هم وخت په وخت د ژبپوهنې اړوند ژباړې کړې، ترڅو د ژبپوهنې په برخه کې د پښتو ژبې اړتيا پوره کړي او پښتو ژبه د ژبپوهنې په برخه کې بډايه کړي. ددې موضوع د بشپړولو په خاطر مي د علومو اکاډيمۍ او کابل عامه کتابتون ته هم سر ور ښکاره کړ. په کندهار کې د علامه رشاد اکاډيمي ډېره غنيمت وه او کار ئې ډېر راته اسانه کړ. د موادو په راټولو کې د کومې خاصې ستونزې سره نه يم مخ سوي، خو د مجلو او جريدو زوړوالي، کله کله د ځينو ګڼو نه شتون کار له خنډ سره مخ کوي، چې مجبورېدم د هغې ګڼې د پيدا کولو له پاره بلي داسې مرجع ته ورسم، چې هغه ګڼه ورسره موجوده وي. د جريدو او مجلو څخه مي عکس په سارټ تليفون سره اخيست بيا مي د عکس له رويه په کمپيوټر کې ټاپيا وه.

دا چې دا ليکني ډېرې پخوا سوي وي، نو (يا ګانې) چندان نه وي پکښې مراعت سوي. ما تر خپل وسه کوښښ کړی ترڅو يا ګانې د اوسني ليکدود سره سم مراعت کړم.

په درنښت او مينه

محمد طاهر کرياب

لومړۍ برخه

د څېړنې اړتیا او موخه:

دا چې په پښتو ژبه کې د ژبپوهنې اړوند مواد خورا لږ وه، استاذانو او محصلینو به د لکچر او تدریس له پاره مواد د انگریزي ساینټونو څخه را ژباړل، چې ځینې محصلینو به د انگریزي سره بلدتیا نه درلودل او د ستونزو سره به مخامخ کېدل. انټرنټ ته نه لاس رسی او د انټرنټ لوړه بیه بله ستونزه وه. وایې «آب درکوزه ما تشنه لبان می گردیم» موږ د ژبپوهنې اړوند ډېره پاتې درلودل، خو خوره وره وه ما ددغې اړتیا د پوره کولو له پاره دغه مواد د مختلفو جریدو او مجلو څخه راټول کړل او موخه مې دا وه، چې دغه اړتیا مشبوع کړم.

تېرو څېړنو ته کتنه:

پر دغه موضوع تر دې مخکې هیچا کار نه دی کړی دا لومړۍ ځل دی، چې زه د ښاغلي عبدالحکیم هلالی پېژندنه کوم او د ژبپوهنې مقالې ئې د مختلفو جریدو او مجلو څخه راټولوم، یوازې سیال کاکړ په ادبي څېرو کې دده رنگه عکس راوړی او دده نوم ئې ورته لیکلی.

د څېړنې میتودولوژي:

دا یوه کتابتوني څېړنه وه، چې ما د کابل په عامه کتابتون، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، علامه رشاد اکاډمۍ او د کندهار د اطلاعاتو کلتور ریاست په عامه کتابتون کې په خپل جیبې تلفون باندې د مجلو، جریدو او کتابونو څخه عکسونه اخیستي وروسته مې هغه پرنټ کړي بیا مې تایپ کړي او ترتیب کړي دي.

په څېړنه کې رېږي، کړاونه او خنډونه:

دا چې هیڅ کار بې ستونزو او کړاونو سرته نه رسیږي، نو زه هم د عکس اخیستلو پر وخت کله کله د داسې جریدو سره مخامخ کېدل، چې زما د اړتیا پانډه به څېرې سوي وه یا به هغه گڼه نه وه ورسره موجوده. نو بیا مجبور وم چې ددغې پانډې د پیدا کولو له پاره بل ځای ته ور سم نور له کومې ځانگړې ستونزې سره نه یم مخامخ سوی.

د څېړنې سوالونه:

ځینې پوښتنې، چې احتمال لري ستاسو په ذهن کې پیداسي او ماته ددې څېړنې په لومړیو کې پیدا وي په لاندې ډول دي:

ډاکټر عبدالحکیم هلالی څوک وو؟

هغه ترکومي کچې زده کړې کړې وې؟

ایا هغه د ژبپوهنې اړوند مستقل اثار لري؟

ایا ژباړې ئې هم کړې؟

دوهمه برخه

د دوکتور عبدالحکیم هالالي پېژندنه

عبدالحکیم هالالي د قاضي عبدالقادر خان زوی، چي د فراه ولايت د گلستان ولسوالۍ د کوتلک په کليکي په ۱۳۱۴ ل نړۍ ته سترگي غړولي دي په خټه نورزی دی.

هالالي خپلي لومړنۍ زده کړي په نیمروز ولايت کي تر سره کړي او ثانوي زده کړي ئې په کابل کي پای ته رسولي، د ثانوي زده کړو له پای ته رسولو وروسته په ۱۳۳۹ ل کال د ادبیاتو او بشري علومو په پوهنځي کي شامل او په ۱۳۴۳ ل کال کي ددغه پوهنځي له پښتو څانگي څخه د لیسانس په درجه فارغ سو، چي له فراغت څخه وروسته په پښتو ټولنه کي د مسلکي غړي په توگه ومنل سو او په ۱۳۴۴ ل کال کي د همدې علمي څېړنيز مرکز له خوا پخواني شوروي اتحاد (اوسنۍ روسيې) ته واستول سو، چي هلته ئې خپلي زده کړي د ژبپوهنې په څانگه کي د لیننگراد په ښار کي ترسره کړي. او په ۱۳۵۰ ل کال کي د دوکتورا د سند د ترلاسه کولو وروسته بیرته هېواد ته راستون سو او د تېر په څېر ئې په پښتو ټولنه کي د مسلکي غړي په توگه دندې ته دوام ورکړ، چي له دې وروسته ئې دغه لاندې دندې ترسره کړي دي:

دندي:

د ۱۳۵۵ ل کال د مرغومي د میاشتي په ۱۴ د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د لوی آمر په توگه مقرر سو او دغې دندې ته ئېد ۱۳۵۷ ل کال د غویی تر میاشتي ادامه ورکړه. (وروسته د دغه مرکز د ریاست سطحي ته لوړ سو).

دکتور هالالي د ۱۳۵۷ ل کال د غویی له میاشتي وروسته په پښتو ټولنه کي د ژبپوهنې د څانگي مسلکي غړی سو. په ۱۳۵۷ ل کال کي، چي کله پښتو ټولنه په علومو اکاډمۍ بدله سوه (۱۳۵۷ ل کال د زمري ۱۵) د همدې کال د تلې د میاشتي په ۲۳ نیټه د علومو اکاډمۍ د ټولنیزو علومو د انستیتوت رئیس وټاکل سو.

کله چي هالالي د ټولنیزو علومو له انستیتوت څخه تبدیل سو د ژبو او ادبیاتو د مرکز د ژبپوهنې په لوی مدیریت کي غړی سو، چي ډېر وخت ئې په همدې څانگه کي دنده ترسره کړه.

نوموړي «د پښتو ژبي فونولوژي» ترسرلیک لاندې یو علمي اثر همدلته ولیکئ، چي د نورو سندونو په بشپړولو سره ئې په همدې اثر د سرڅېړونکي (اوس څېړنپوه) علمي رتبه هم تر لاسه کړه.

معصومه عصمتي، چي د علومو اکاډمۍ د ټولنیزو علومو د مرکز علمي غړي وه

په ۱۳۶۹ ل کال ئې د ډاکتر نجیب الله د حکومت کابینې ته لار وموندله او د پوهنې وزیر سوه. دغه مهال دکتور عبدالحکیم هالالي ددې په وړاندیز د پوهنې د وزارت د معین په حیث وټاکل سو، چي وروسته د همدې وزارت سلاکار سو، کله چي د ډاکتر نجیب الله حکومت پڼگ سو او واک مجاهدینو ته په لاس ورغی دغه مهال هم څه موده د یاد وزارت سلاکار وو. وروسته چي کورنۍ کور وړانوندکي تنظیمي جگړې د قدرت د لیونیانو تر منځ اوج ته ورسیدې، نور نو ډاکتر هالالي هم په کابل کي د پاته کېدو ځواک او توان له لاسه ورکړ.

ډاکتر هالالي پر خپلې مورنۍ ژبي پښتو سربیره په دري، روسي او انګلیسي هم پوهېده.

ډاکتر هالالي د ۱۳۷۳ ل کال د جدي پر ۲۹ له دې نړۍ څخه د تل له پاره سترگي پټي کړي.

څېړنپوه عبدالحکیم هالالي د خپل وخت ښه لیکوال، ژبپوه او ریښتینی هېوادپال شخصیت وو.

^۱ سیار، عبدالجلیل، تلفوني مکالمه.

هغه د خپل فرهنگي ژوند په بهير کي ډېر کتابونه او مقالې ليکلي او يايې ژباړلي دي، چي د علومو اکاډيمۍ او ځينو نورو خپرندويه ټولنو خپاره کړي دي.

د ډاکتر هالالي ځيني آثار

۱- پښتو قاموس ليکنه:

د ډاکتر عبدالحکيم هالالي اثر دی، چي په ۱۳۵۴ ل کال د وري په مياشت کي د پښتو ټولني لخوا د ۵۰۰ ټوکه په شمېر د محمد شيرين سنگري په اهتمام له چاپه راووت. کتاب ټولي ۱۲۵ پاڼي لري. په لومړي پاڼه کي د کتاب نوم په غټ فونټ، وروسته د ليکوال نوم ورپسي د خپرندويه ټولني نوم په بله پاڼه کي، چي کومه شمېره او د الفباء د حروفو حساب نسته د کتاب فهرست راغلی، وروسته د کتاب سريزه چي د هغه وخت د پښتو ټولني رئيس څېړنوال محمد صديق روحي په دوه مخه کي پرليکلي په لومړۍ شمېره مخ کي د لومړۍ خبرو تر سرليک لاندې راغلي. کتاب پر دوو برخو ويشل سوی په لومړۍ برخه کي د پښتو قاموس ليکني لنډه تاريخچه راغلي. په دوهمه برخه کي د قاموسي مقالې، د لغتونو انتخاب، امونيمونه، د لغتونو د تلفظ افاده، د خج ښوونه، د لغتونو گرامري خصوصيتونه، د کلمو سپړنه، سبکي علامي، فرازيالوژي، مأخذونه او د سمون ليک عنوانونه راغلي.

۲- د پښتو ژبي د فونيمیکي الفباء لارښود:

د پښتو ژبي د فونيمیکي الفباء لارښود د څېړنوال ډاکتر عبدالحکيم هالالي اثر دی، چي په ۱۳۵۵ ل کال پښتو ټولني د ژبپوهني څانگي لخوا د محمد شيرين په اهتمام چاپ سوی دی. تر ويايي وروسته د کتاب نوم، د ليکوال نوم، د خپرندويه ټولني نوم په غټ فونټ ليکل سوي دي په ورپسي پاڼه کي د سردار محمد داود خان عکس په رنگه ډول راوړل سوی تر عکس لاندې په شين رنگ چاپي خط ليکل سوي: ښاغلی محمد داود د افغانستان د دولت رئيس او صدر اعظم، په وروسته پاڼه کي چي هيڅ شمېره نه لري د «پېژندنه» تر عنوان لاندې د هغه وخت د پښتو ټولني د رئيس څېړنوال محمد صديق روحي يو مخيزه ليکنه راغلي بيا د کتاب فهرست په يو مخ کي راغلی. دا کتاب ټول ۵۳ مخه دی، چي پر دوو برخو ويشل سوی په لومړۍ برخه کي ئې سريزه، د پښتو ژبي منل سوي فونيمیکه الفبي، د فونيمیکي الفبي احتياطي توري، فونيمیکه الفبي او دخيلي عربي کلمې او د پښتو بشپړه فونيمیکه الفبي عنوانونه راوړل سوي دي.

دوهمه برخه ئې د شعر او پښتو لنډيو ځيني نموني، چي په فونيمیکي الفبي ئې هم ليکي د فونيمیکي الفبي د ښه زده کړي په خاطر ئې راوړي دي.

۳- د پښتو ژبي فونولوژي:

د پښتو ژبي فونولوجي د ډاکتر عبدالحکيم هالالي اثر دی، چي په ۱۳۷۰ ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبياتو مرکز د پښتو ژبي او ادبياتو انستيتيوت د دوه زره ټوکه په شمېر د ښووني او روزني په مطبعه کي چاپ کړی. مهمت ئې اسدالله دی. دا کتاب ټول ۱۵۶ مخونه لري، چي ليکوال په پنځه مخه کي مقدمه پر ليکي، کتاب پر درې فصلونو وېشل سوی. په لومړي فصل کي د پښتو ژبي د فونيمي جوړښت په باب پخوانۍ څېړني راوړل سوي. په دوهم فصل کي فونولوجي، د فونيم مفهوم او بېلونه، د فونيم تعريف، فونيم او الوفونونه، د پښتو ژبي د لوېديځي څانگي د فونيمونو سيستم، واولونه او کانسوننتونه، واولونه، کانسوننتونه او د پښتو ژبي د دفتانگو مسئله عنوانونه راغلي. په دريم فصل کي پره سوديکه، لغوي خج، سيلاب، آهنگ، ضميمه، نتيجه، مأخذونه او منابع راغلي دي.

۴ - الفباى زبان پشه يي:

د ډاکټر عبدالحکيم هلالی بل اثر، چي الفباى زبان پشه يي نومېږي د محمد زمان کلباني او سيد اعظم الينايي سره ئې په گډه د پوهاند محمد رحيم الهام ترنظر لاندې د محمد سرور پاکفر په اهتمام، چي د خراسان په مجله کي خپور سوي په ۱۳۶۷ل کال د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو مرکز د دري ژبي او ادب د انستيتيوت له خوا د ۲۰۰۰ ټوکه په شمېر چاپ سوي

کتاب ټول ۲۳ صفحي دي د يادوني وړده، چي دا کتاب په دري ژبه ليکل سوي. په دې کتاب کي د پشه ئې ژبي الفباء په مکمل ډول د مثالونو سره په عربي او فونيمکي ليکدود تشرېح سوي ده.

۵- انگليسي پښتو قاموس:

پښتو ټولنې، دولتي مطبعي په ۱۳۵۴ل کال کي چاپ کړی. دا اثر ئې د ځينو نورو پوهانو سره په گډه ليکلی دی.

۶ - پښتو- پښتو تشرېحي قاموس:

دغه اثر د يوې ډلې پوهانو له خوا په څلورو ټوکونو کي د ک تر توري ليکل سوي. ډاکټر هلالی هم ددې قاموس په څلورو سره ټوکونو کي د ليکوالي ډلې غړی و. ددې قاموس لومړی ټوک په ۱۳۵۸ل کال کي، دوهم ټوک ئې په ۱۳۶۰ل کال، دريم ټوک ئې په ۱۳۶۱ل کال او څلورم ټوک ئې په ۱۳۶۵ل کال په دولتي مطبعه کي چاپ سوي دي.

د ژباړي برخه:

۱- زړه بودی:

زړه بودی د ماکسيم کورکي اثر دی، چي ښاغلي عبدالحکيم هلالی ژباړلی دا اثر د روسي ژبي څخه مستقيم پښتو ته ژباړل سوي، چي په روسي ژبه کي ئې نوم ايزرگيل دی. په دې اثر کي کورکي فلکلور د ادبياتو د لنډي کيسي په ژانر کي ځای کړی. هلالی صاحب په دې ژباړه کي، خپل د ژباړي مهارت ښودلی د کتاب په لوستلو د سړي داسي گومان راځي، چي کورکي خپله دا اثر په پښتو ژبه ليکلی.

دا اثر په ۱۳۶۴ل کال د افغانستان د دموکراتيک جمهوريت د علومو اکاډمۍ د نشراتو او کتابخانو د رياست لخوا چاپ سوي. د زړې بودی ايزرگيل د داستان په ارتباط د يو څو لنډي خبري تر عنوان لاندې د هغه وخت د افغانستان د علومو اکاډمۍ د نشراتو او کتابخانو رئيس محمد ابراهيم عطائي څلور مخه ليکنه راغلي. وروسته د کتاب اصلي متن شروع کېږي، چي ټول ۲۳مخه دي.

۲- بلوچ:

دغه اثر ئې له روسي ژبي څخه را ژباړلی او د علومو اکاډيمۍ د اجتماعي علومو د مرکز لخوا په ۱۳۶۴ل کال چاپ سوي دي، اصلي ليکوال ئې م.گ. پيگولين دی.

ژبپوهنه

ژبپوهنه هغه علم دی، چي د هغې په وسیله د ژبي داخلي ساختمان او جوړښت تر څېړنې لاندې نیول کېږي. ژبپوهنه یو علم دی. ددې علم اصلي موضوع ژبه ده. دې علم ته په پارسي «زبانشناسي» او په عربي علم اللغة ویل کېږي. په انگرېزي ژبه کي د ژبپوهني معادله کلمه لینګویستکس linguistics ده.

انګریزي ته دا کلمه له لاتین لینګوه lingua څخه داخله سوېده. Lingua د ژبي معنا لري او وروستاری استیکه astica ئې له یوناني څخه ورسره یو ځای سوی دی چي د «پوهني» معنا لري. د دغو دوو کلمو له یوځای کېدو څخه لنگویستیکه اصطلاح رامنځته سوې ده، چي په نړیواله سطحه د ژبپوهني له پاره کارېږي. تردې مخکي ژبپوهني ته فلاوژي (philology) اصطلاح کارېده.

د ژبپوهني موضوع:

د ژبپوهني موضوع ژبه ده. د ژبپوهني عالم ته ژبپوه ویل کېږي. د ژبپوه کار دادی، چي د ژبي جوړښت او رغښت ورمعلوم وي. ځيني کسان داسي فکر کوي، چي ژبپوه د ژبي د زده کړې سره سروکار لري، دغه ډول فکر کول یوه سهوه ده، ژبپوه او ژبپېژاند دوه بیلا بیل خلک دي، چي د یوه کار د ژبي د ساختمان سره دی او بل د ژبپوهني موضوع هم ژبه ده نه د ژبي زده کړه. ژبه او ژبپوهنه دوه بېل بېل واقعیتونه دي. داسي باید ونه فهمول سي، چي ژبپوهنه گوندې د ژبي د زده کړې معنی لري. ژبپوهنه ددې له پاره لوستل کېږي، چي د ژبي په باب یوه ټولیزه پوهه ترلاسه سي او په تیوريکي ډول پرې د یوې بشري پوهني په توګه علمي تنده ماته سي. د ژبي پیدایښت، څرنگوالی، جوړښت، دنده، اوبښتنه، پرمختیا، پراختیا، ډېرښت، د بېلابېلو ژبو کورنۍ، ځانګړي او لهجي او نوري اړیکي سره د ژبي د زده کړې او داسي نور نظري او علمي مسائل ئې وڅېړل سي.

پرلورې مسایلو سربېره ژبپوهنه د نورو علومو لکه ساه پوهنه، فلسفه، توکمپوهنه او داسي نور اجتماعي علومو سره اړیکي لري، چي وروسته به د هري ځانګړي سره د ژبپوهني پر ارتباطاتو باندې لنډې خبرې وسي. په هر ډول د ژبي زده کړه او د ژبپوهني زده کړه توپیر سره لري. په دې توګه باید د ژبي زده کړه او د ژبپوهني زده کړه سره ګډه نه سي، داچي وایو پلانی ژبپوهاند دی دا معنا نه لري، چي هرو مرو به په ډېرو ژبو پوهېږي او ډغېږي. که څوک په ډېرو ژبو پوهېږي بې له دې چي ژبپوهنه ئې لوستي وي یا په پوهنیز ډول پوه سي، ډېر ژبی (پولي لینګوال) یا دوه ژبی (بای لینګوال) ئې بللای سو، نه ژبپوهاند. په پارسي ژبه کي لومړي ته (زبانان) او دوهم ته (زبانشناس) وائي.

د نورو علومو سره د ژبپوهني اړیکي:

ژبپوهنه د یوه علم په توګه د شلمې پېړۍ له نوښتونو څخه ګڼل کېږي. دغه علم له ډېرو ټولنیزو علومو سره یو جانبه او له ځینو نورو سره متقابل ټینګ اړیکي لري. په دې ډول چي ځيني علوم د خپلو څېړنو د بشپړولو له پاره له ژبپوهني څخه مرسته غواړي او پرڅنګ ئې ځيني علوم او پوهني له ژبپوهني سره مرسته کوي. ژبپوهنه له منطق سره نږدې اړیکي لري، ځکه د منطق مهم عنصر ژبه ده. همدارنګه له طب او طبابت سره هم ارتباط لري، ځکه چي خبري د عصبي رشتو سره ربط لري. ژبپوهنه د فزیک له علم سره هم تړلې ده. فزیکي رغپوهنه (Acoustic phonetics) د ډغونو خصوصیات د لوړوالي او کښته والي له پلوه څېړي. د تاریخ سره ئې اړیکي نه شلېدونکي دي. ځيني پوهان عقیده لري:

^۲ شاکر، نوراحمد، (ژبني څېړنې) ۷ مخ، ۱۳۵۰ ل چاپ

که څوک د یوه اوولس په ژبه او د هغه په ادبي خصوصیاتو او کیفیاتو باندې ونه پوهېږي د علم په دنیا کې حق نه لري، چې د هغه اوولس تاریخ وليکي.

د ژبپوهنې ارزښت:

ژبپوهنه د ژبو او ادبیاتو د پوهنځي له اساسي او اختصاصي مضامینو څخه شمېرل کېږي، چې ددغه پوهنځي په ټولو سمسترونو کې تدریسېږي. له دغه ځایه د ژبپوهنې ارزښت، اهمیت او مهم والی معلومېدای سي. د ژبپوهنې اړیکې د اجتماعي علومو د نورو مضامینو سره دې علم ته نور هم ارزښت ورکړی دی.

د ځمکې پرمخ ټولنې سره مختلفې دي او دا توپیرونه په گڼو برخو کې ددې لامل سوي، چې ټولنې سره تفکیک او څرگند توپیر ئې وي. که د خپل کور، سیمې او ټولنې ئې را پیل کړو او بیا پسي نورو ټولنو ته سر ورښکاره کړو، نو د ژبني ویش له مخې ټولنې او کورنۍ په یو ژبیزې، دوه ژبیزو او په گڼ یا څو ژبیزو باندې ویشل سوي دي. د همدغه وېش له کبله د ژبې په تېره د ژبپوهنې زده کړه مهمه او ارزښتمنه ده.

دا ددې په خاطر چې ژبپوهنه د ژبې یا ژبو علمي زده کړه او پر هغې پوهاوی دی. انسان یو ټولنیز موجود دی په ټولنه کې په هره ساحه کې چې وي راکړي ورکړي ته اړ دی او د اړیکو نېولو له پاره ترهڅه د مخه وسيلي ته اړتیا ده؛ یوازیني وسیله، چې په ټولنه کې د انسانانو اړیکې ټینګوي او د چارو په ښه سمبالښت کې ورسره مرسته کوي ژبه ده.

موږ په کور، لار، کوڅه، جومات، روغتون، ښوونځي، پوهنتون، موټر، دفتر، ښار او بازار او د خپل چاپېریال په هره برخه کې چې یو ژبې ته اړ یو، د ژبې پر مټ لومړۍ اړیکه ټینګه او بیا خپل هدف ته د رسېدو له پاره گټې لاري خپلوو. ښایې ځینو ته به ژبه یوازې همدومره ارزښتمنه وي، چې خبرې په کوو او اړیکه ښسو او تر دې پورته ژبه هیڅ ارزښت نه لري، خو هغوي هیڅکله د ژبې په هکله ژور فکر نه دی کړی او د ژبې جوړښت ته نه دي ځیر سوي، دا چې یوه ژبه څنګه را منځ ته کېږي، رغېږي رغنده توکي ئې څه دي، ولي رامنځ ته کېږي، ولي ژبې سره توپیر لري، ولي موږ په ټولو ژبو نه پوهیږو یا خبرې نه سو په کولای.

دا د یو عادي کس کار نه دی او نه هم یو عادي کس ددې دروند بار له عهدي وتلی سي، دا یوازې د ژبپوه کار دی، څو ژبه را وسپړي، وې شنې، په بېلا بېلو برخو او رغنده توکو ئې رڼا واچوي.

پر ژبپوهنه باندې پوهېدنه، که څه هم هرچاته ضروري ده، خو ښوونکو، څېړنکو، مبلغینو، خطیبانو، وینوالو، خبریالانو او لیکوالانو ته خو ضروري گڼل کېږي.

هالالي او ژبپوهنه

ژبپوهنه هغه علم دی، چې د هغې په وسیله د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت تر څېړنې لاندې نیول کېږي. د ژبپوهنې موضوع ژبه ده. ډاکتر هالالي د پښتو ژبې، ژبپوهنې ته خورا غنیمت کار کړی دی. ده هغه وخت د پښتو ژبې د ژبپوهنې اړوند څېړنې پیل کړې، چې په پښتو ژبه کې د ژبپوهنې اړوند مواد خورا محدود وه. ښاغلي هالالي د پښتو ژبپوهنې په مختلفو برخو کې څېړنې او پلټنې کړې دي، لکه: قاموس لیکنه، هالالي نه تنها د پښتو قاموس لیکنې تر عنوان لاندې ځانګړی اثر لري، بلکې د قاموسونو او قاموس لیکنې اړوند خورا ډېرې مقالې هم لري.

همدارنګه هالالي د ژبپوهنې د فونولوژۍ په ساحه کې په زړه پورې او د ارزښت وړ کار کړی دی. د پښتو ژبې فونولوژۍ تر عنوان لاندې یو مستقل اثر لري. ددې ترڅنګ ده د ژبني مسئلې، د ژبو مافولوژیک ویش، د پښتو ژبې د کلام اجزا، د کلمو معنوي سپړنه، د فلسفي اصطلاحاتو نومینالیزم او ریالیزم، د فلسفي اصطلاحاتو قاموس، ژبني سبک، نوی پښتو

قاموس، فرازیالوژي، سبکي علايم او داسي نورې.... مقالې د ژبپوهنې اړوند کښلي دي، چې «موشت نمونه د خروار ده». هاللي د اړتيا پر بنسټ د ژبپوهنې په برخه کې ځينې مقالې را ژباړلي هم دي، تر څو په پښتو ژبه کې د ژبپوهنې په ساحه کې د موادو د کمبود تشه ډکه کړي او د دغو ژباړو پر بنیاد د راتلونکي نسل لیکوال په پښتو ژبه کې نوي پنځونې وکړي (چې دا کار پخوانیو ملتونو هم کړی او تجربه سوی دی. د عباسي خلیفه گانو خصوصاً هارون الرشید او نورو علم دوستو پاچاهانو په وخت کې، چې کوم کتابونه او آثار د یوناني او رومي ژبې څخه د دوو پېړیو په جریان کې را ژباړل سوي وه. کله چې په سلیبي جگړو کې د یونانیانو او رومیانو علمي آثار او کتابونه له منځه ولاړل. بیا چې یونانیانو و غوښتل هغه آثار بیرته خپلي ژبې ته ترجمه کړي، نو دوی دا کار د څلورو پېړیو په جریان کې وکړای سو. نو ددې څخه معلومه سوه، چې اسلامي علماوو د یونانیانو د کتابونو د ژباړې څخه په الهام سره هغومره نور اثار پنځولي وو).

هاللي صاحب په روسي ژبپوهنه کې هم ژوره مطالعه درلوده او د روسي ژبې څخه ئې ځينې داسي موضوعات د ژبپوهنې په برخه کې خپلي مورنۍ ژبې پښتو ته را ژباړلي، چې په هغه وخت کې په اروپايي ژبپوهنه کې لاتر اوسه نه وه خپرل سوي.

هاللي صاحب د نوي ژبپوهنې له آرونو او اصولو سره پوره بلد و او څېړنې ئې د نوي ژبپوهنې د معیارونو پر بنیاد کړي دي.

دریمه برخه

ژباړه

ژباړه د علم د عامېدلو او د فکر د خورېدلو یوه داسې وسیله ده، چې علم او پوهه نړۍ واله کوي، فکر او فن د انسانانو تر منځ شریکوي. د علامه رشاد په وینا ژباړه د مدنیتونو تر منځ د لېږد-رالېږد یوه اغېزناکه وسیله ده، چې ملتونه او وګړي په فکري او ذهني لحاظ سره تړي، تر ډېره ئې له خپلمنځي احساساتو څخه خبروي او له همدې لارې ځانته د پرمختګ دريځې پرانیزي، چې په پایله کې خپل کلتور، ژبه او نور بډایوي؛ نو په لنډ ډول ویلای سو، چې ژباړه د هر فرهنگ او ادب یا په ټولیز ډول د هرې ژبې له پاره یوه داسې زینه ده، چې د راتلونکي له پاره د پرمخوون او پرمختیا ضمانت کوي.

حبيب الرحمن هاله په خپل اثر (اساسات ترجمه) کې وايي: ژباړه هغه هنر یا وړتیا ده، چې مانا او منځپانګه یعنې ضروري پېغامونه، معلومات او پوهه پرې له یوې ژبې نه بلې ته اوړي. له یوې ژبې نه بلې ته د لیکلو آثارو یا خبرو داسې اوړول، چې لوستونکي پرې پوه سي او ګټه ترې واخلي.

ژباړن له یوې ژبې نه بلې ژبې ته ناقل او شناند ته وايي. مرحوم دهخدا په خپله ویشیزمه کې وايي: ژباړن هغه کس ته وايي، چې ژبه په بله ژبه واړوي.

ژباړه په اصطلاح کې د لومړۍ ژبې د کلمو له پاره د نژدې او دقیقو اندول موندلو ته وايي، خو چې د لیکوال ویندود (روش) او سیاق خوندي وي. ژباړه له یوې ژبې نه بلې ته د افکارو، غوښتنو، قوانینو، کیسو، هنرونو، پوهنو او نورو د لېږد وسیله او د ناهمژبو خلکو تر منځ فرهنګي تړښت او اړیکه ده.

د ژباړې ارزښت

ژباړه د تاریخ په بهیر کې د پاملرنې وړ ګرځېدلې او د اړېکوزلو (ارتباطي وسایلو) د سرلیک په توګه د وګړو د پاملرنې وړ ګرځېدلې ده.

نن ورځ د ژباړې له ارزښت څخه سترګې نه سو پټولای، د ژباړې د اهمیت په اړه یوازې دومره وایو، که چېرې ژباړه نه وای؛ نو له نورو ملتونو څخه به مو هیڅ ډول پوهه او معلومات نه درلودل؛ ځکه چې انسانان د یو او بل علم او فن ته اړتیا لري.

د یوې پرمختللي ژبې له ډېرو غوره ټکو څخه یو هم د هغې ژبې په لمن کې د ډېرو او هر اړخیزو آثارو شته والی دی، چې له بېلا بېلو ژبو او سرچینو څخه ئې په بېلابېلو برخو (سیاسي، حقوقي، علمي، ادبي، فرهنګي او نورو) کې ژباړل سوي آثار ولري. په دې ډول به هم له یوې خوا د ژوند د بېلابېلو برخو او نړۍ والو مسلو په اړه معلومات ولري او هم به د همدغې ژبې د علم او پوهې خاوندانو ته د ډېرو مأخذونو درلودونکې وي.

^۲ - ستانکزۍ، رفیع الله، د ژباړې فن، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل. م ۱.

^۴ - ښکلی، اجمل، د ژباړې اصول، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل. م ۱-۲.

^۵ - ستانکزۍ، رفیع الله، د ژباړې فن، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل. م ۱۵.

د ژباړې اړتیا

ارستو وايي چي انسان مقلد دی. ماشوم له خپل شاوخوا ژبه، ناسته پاسته او نور ژوند زده کوي. دغسي ټولني له يو بله زده کړه کوي او د دې علمي او فرهنگي زده کړې له پاره ژباړه ښه لار ده. د علمي او ادبي پرمختگ له پاره هم ژباړه اړينه ده.

ژباړه ژبه له علمي او ادبي پلوه بډايه کوي. بډايه ژبه هغه ده، چي پر هري علمي او ادبي موضوع په کي آثار وي او دا کار له ژباړو پرته ناشونی دی. ژباړه لوستونکي د نورو ژبو له احتياجه خلاصوي.^۶ لکه څنگه چي ژباړه يوه علمي، سياسي، ديني او کلتوري اړتيا ده؛ نو په کار ده، چي موږ هم د دې اړتيا په پام کي نيولو سره متبي رابډ وهو. نن ورځ له ژباړې نه د ديني علمونو، فنونو، روانو چارو او په بېلابېلو ډگرونو کي گټه اخيستل کېږي. له دې اسسته ويلای سو، چي ژباړه مو د ژوند، علم او پوهي په ډگر کښي ډېري اړتياوي راپوره کوي او شا ته پاته ملتونه کولای سي، د ژباړې په مټ خپله ژبه غني کړي او هم د اوسنۍ نړۍ له ټکنالوژۍ څخه پوره پوره بلدتيا حاصله کړي.

د ژباړې اصول

۱. د گټوري موضوع غوراوی

ژباړن چي ژباړه کوي، لومړی د موضوع له انتخاب سره مخامخېږي؛ نو موضوع دي ولولي او فکر دي پرې وکړي، چي زما ټولني ته څه گټه رسوي که نه، دا دومره خواري ارزي که نه؟ هسي نه چي ژباړن داسي موضوع انتخاب کړي، چي د گټي پر ځای تاوان واړوي. ژباړن ته فکر په کار دی، چي زه خو د ليکوال يا بلي ټولني ته تبليغ نه کوم، د بلي ټولني ناسم اغېز خو نه رانېبام؟ تر دې وروسته که ورته موضوع ښه ښکاره سوه او پوه سو، چي گټوره ده، نو بيا دي ئې ژباړي ته بډي راووهی.

۲. پر موضوع برلاسي ده

که دوه کسان په لومړۍ او دويمه ژبه کي يو شان وو، هغه کس به ژباړه کوی، چي په موضوع پوه وي. مثلاً دوه کسان دي او دواړه په دري او پښتو پوهېږي، يوه طب ويلي او بل ادبيات او ژباړه ادبي ژباړه ده؛ نو هغه سړی به ئې ژباړي، چي ادبيات ئې ويلي، ځکه دی په ادبي مسايلو تر ډاکټر ښه پوهېږي.

۳. پر خپله موخه ژبه برلاسي

په ژبه کي پر خپله مورنۍ ژبه برلاسي ډېر مهم دی؛ يعني له ژباړن سره بايد د خپلي ژبي د کلمو، ترکيبونو، اصطلاحاتو او متلونو ډېره زېرمه ورسره وي؛ همداسي د جملو له اجزاوو، ترتيب، ډولونو، مانيز بدلون او نورو باريکيو سره بشپړه اشنايي ولري. که دا نه وي، ژباړه به ئې گونگه، گډه وډه، بې مانا، بې اغېزې او بېخونده وي. له بلي خوا د دې موادو په نه پوهاوي سره ژباړن د بلي ژبي ناوړه اغېز خپلي ژبي ته نېبسي او خپله ژبه خرابوي.

^۶ - ښکلی، اجمل، د ژباړې اصول، مومند خپرندويه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل، م ۳-۴.

^۷ - ستانکزی، رفيع الله، د ژباړې فن، مومند خپرندويه ټولنه، جلال آباد، ۱۳۹۳. ل، م ۱۵.

۴- پر لومړۍ ژبه برلاسي

بله لومړۍ ژبه ده، چې ژباړن ته پرې ښه پوهاوی په کار دی. پر لومړۍ ژبه – چې ژباړه ترې کوي – ژباړن ته دومره برلاسي په کار دی، چې قاموس ته ډېر اړ نه سي. د کلمو زېرمه ئې ورسره وي او له ضمني ماناوو ئې خبر وي. د اصطلاحاتو او متلونو په وضعي ماناوو ئې پوه وي او د جملو له ترتيب او بدلون څخه ئې آگاهي ولري.

۵- د دواړو ژبو په توپير پوهېدل

د ښې ژباړې يوه لار دا ده، چې ژباړن دواړه ژبي سره پرتله کړي. په دې سره په ژبه کې د قومي احساساتو توپير او ورته والی هم جوتېږي.

مثلاً؛ يو قوم د بېلابېلو احساساتو د څرگندولو له پاره يو رنگه کلمې او جملې کاروي او بل قوم بل رنگه؛ نو د داسې کلمو او جملو کټ مټ ژباړه سمه نه ده. مثلاً؛ په پارسي کې وايي ”چشم بد دور” د دې کټ مټ ژباړه ”بدي سترگي دي ليري” ده؛ نو دا خو سمه نه ده. سمه ژباړه ئې ”له نظره مه سې” ده.

۶- د امانت ساتنه

په ژباړه کې بله مهمه خبره د ليکوال د خبرې سم او بشپړ را اړول دي، چې امانت ورته وايي. دا د ژباړن اخلاقي مسؤليت دی، چې له ليکوال سره خيانت و نه کړي؛ چې څه ئې ويلي وي، بشپړ ئې را وژباړي. که ژباړن د ليکوال په خبره کې گوتي ووهي؛ نو لوستونکي پرې باور نه کوي او چې لوستوال پر يوه ژباړن بې باوره سول، بيا د هغه ژباړې نه لولي.

د ژباړې ډولونه

الف. د موضوع له پلوه

۱- علمي ژباړې

علمي ليکنې زياتره په رسمي يا مستقيم ژبه وي، په بله وينا، له سبکه خنثی وي. يعنې (مې) ته په کې مې وايي، (له) نړۍ ئې رحلت وکړ/ وفات سو، سترگي ئې پټې کړې/ مردار سو) نه وايي، ځکه پلوي په کې نه وي؛ بل دا چې د معلوماتو سم لېږد په کې مهم وي؛ نو ادبي سينگار يا ادبي ژبي او صنعتونو ته په کې اړتيا نه وي او چې دا اړتيا نه وي، نو ژباړن ته کار اسانهږي، د ژبي يا سبک له ژباړې خلاصېږي. يوازي او يوازي د موضوع ژباړه ئې پر غاړه وي، چې هغسې په مستقيم ژبه به ئې راژباړي. مثلاً؛ يوه طبي يا ارواپوهيزه موضوع ده، چې د خبرې روغ رسول په کې اړين دي، نو ژباړن دي خبره ادبي کوي نه؛ ځکه چې که ادبي ژبه ډېره غالبه سي او خبره تشبیهاتو او مبالغو ته ورسې، نو لوستونکی ئې پر رشتينولۍ شکمنېږي او موضوع ورسره گونگېږي. ۶

۲- ژورنالستي ژباړې

په ژورناليزم کې هم خبره سمه په کار ده، خو ژورناليزم نه ټول په علم کې راځي، نه ټول په ادب کې؛ د علم و هنر پر پوله پروت دی.

په خبر او رپوټ کي صراحت او لنډيز په کار دی، نو ژباړن بايد خبره ګونګه او اوږده نه کړي، ځکه که دا خبره اوږده سي، له لوستونکي نه معنا او مفهوم غلطېږي. په دې ژباړه کي په لږو ټکو کي د مفهوم بيانول او وضاحت مهم دی.

۳- ديني ژباړي

د دين په چاره کي مسلمانان، په تېره پښتانه ډېر اساس دي او د خدای ج د کلام او د پېغمبر (ص) په احاديثو کي خطا هم - چي د انسان خاصه ده - نه سي زغملی، ځکه خو علماوو د آيتونو او احاديثو کلمه په کلمه ژباړي کړي دي، چي د خدای له قهره او د خلکو له شره بچ وي؛ خو دا ډول زياتره ژباړي بې خونده او بې مفهومه دي او د آيتونو او احاديثو خوند په دوهمه ژبه کي نه سي ساتلای. مثلاً: د لا اله الا الله ژباړه نېغ په نېغه په ((نسته لایق د عبادت، مگر صرف يو الله دی)) کوي، چي په پښتو کي پرې سړی سم په آسانه نه پوهېږي؛ نو سمه ژباړه ئې کېدای سي (همدا يو الله د عبادت وړ دی) او يا بنيادي تر دې هم ښه جمله ورته پيدا سي.

پر ډېرو ديني ژباړو تور دی، چي آيتونه او احاديث ئې ناسم ژباړلي او په خدای او پېغمبر پسي ئې دروغ ويلې. د کلام کنايي، رمزي، استعاري خواوي او د کلمو ضمني ماناوي ئې نه دي څېړلي، بس کټ مټ ئې ژباړلي دي. ديني زده کړي په مذهب کي پراخه مطالعه غواړي. که ته يوه فقهي مسئله راژباړې، نو تر شا به دي ئې آيت او حديث ته پام وي او له فقهي اصطلاحاتو سره به آشنا يې، ګڼې سمه ژباړه به ئې و نه سې کړای.

۴- ادبي ژباړي

په ادبي ژباړه کي موضوع يا خبره او ژبه دواړه ژباړن ته ور تر غاړه وي. ژباړن به خبره هم سمه رسا رسوي او ادبي ژبه به هم کاروي.

ځيني پوهان وايي چي ادبي ژباړه آزاده وي او ژباړن په کښي خپل تخيل کارولای سي، لکه په پښتو کي د حميد بابا د (شاه و گدا) او (نېرنگ عشق) ژباړي، چي موضوع د هلالې چغتايي او مولينا غنيمت گنجاوي ده؛ خو شاعرانه ژبه، ترکيبونه، تشبيهات او نور د حميد بابا دي. ځيني پوهان بيا د موضوع ژباړه خو پرېږده، د ليکوال يا شاعر د سبک ژباړه هم اړينه بولي. ادبي ژباړه پر منشوره او منظومه وېشو:

الف. منشوره ژباړه

په منشوره ژباړه کي پر ليکوال باندي د وزن قيد نه وي؛ خو نورو ژبنيو نزاکتونو ته به پام کوي.

ب. منظومه ژباړه

شعري ژباړه ډېره سخته ګڼل کېږي، ځکه په دې ډول ژباړو کي وزن، قيد، داخلي موسيقي، بديعي او بياني صنعتونو، شعري کلمو او نورو ټولو برخو ته به پام په کښي کېږي.

۵- ګړنۍ (شفاهي) ژباړي

شفاهي ژباړه هغي ژباړي ته ويل کېږي، چي يوازي په ګړنۍ توګه سر ته رسېږي، نه ليکنۍ. په ټوليز ډول ګړنۍ (شفاهي) ژباړه له دوو برخو څخه جوړه سوې وي: د وينا ژباړه او د مرکې ژباړه. د وينا ژباړه

هغې ژباړې ته ویل کېږي، چې یو ویناوال خپله وینا اوروې او یو بل کس ئې نورو اورېدونکو ته وینا د اورېدونکو په ژبه اړوي، چې دا ژباړه ډېر تکرار، تمرین او مهارت (تکره توب) ته اړتیا لري او پر دریو اصلونو سرته رسېږي.

الف. د ویناوال د لیکنو پر بنسټ ژباړه

په داسې حال کې چې د وینا بشپړ متن لیکلی وي، کولای سي آر متن له ویناوال څخه واخیستل سي او بیا تر ژباړې وروسته د وینا په وروستی برخه یا پای کې ولوستل سي.^۸

ب. بند پر بند ژباړه

بند پر بند (پاراگراف پر پاراگراف) ژباړه هغه ده، چې وینا کوونکی د خپلې وینا یو پاراگراف ولولي او ژباړن هغه وژباړي، چې دا حالت د وینا تر پایه دوام مومي.

ج. هم مهاله ژباړه

دا ژباړه د ژباړې د ډولونو تر ټولو ستونزمن ډول دی؛ ځکه ژباړن ته سوچ او یا قاموس د اړونې له پاره هیڅ وخت نه ورکول کېږي. د ویناوال وینا د د غورۍ له لارې اوري او بې له ځنډه د هغې ژباړه کوي.

ب. د ژبې له پلوه

۱- کلمه په کلمه ژباړه

له دې ډول ژباړې څخه په دیني برخو او ښوونیزو ځایو کې ډېره گټه اخیستل کېږي. د دغه ژباړې یوازینی گټه دا ده، چې د بلې ژبې د لغتونو د زده کړې له پاره مؤثره تمامېږي. نیمگړتیاوې ئې دا دي، چې خپله ژبه د بلې ژبې تر تاثیر لاندې راځي او بل د بلې ژبې د ځینو کلمو، اصطلاحاتو، تشبیهاتو، استعارو او کنایو له کټ مټ ژباړې څخه لوستونکی سهي مفهوم نه سي اخیستلای.

۲- جمله په جمله ژباړه

جمله په جمله ژباړه کې له لیکوال سره وفاداري خوندي ساتل کېږي. مفهوم سم انتقالېږي او موخه ژبه د لومړنۍ ژبې تر تاثیر لاندې نه راځي. په دې ډول ژباړه کې لومړۍ پر پوهېدا په کار ده، تر څو وروسته په دویمه ژبه کې ورته دقیقه، رڼه او برابره جمله وکارول سي.^۹

۳- آزاده ژباړه

په آزاده ژباړه کې ژباړن له یوه پراگرافه یا له ټولې لیکنې مفهوم اخلي او بیا ئې ژباړي، چې له دې سره موضوع یا خبره د لیکوال، ژبه او سبک د ژباړن وي.

آزاده ژباړه له لیکوال سره جفا ده. ژباړن لومړۍ ژبې ته نه، بلکه موخني ژبې ته ژمن وي. په دې ژباړه کې ژباړن د زیاتوب او کمي آزادي لري، خو مهمه خبره دا ده، چې د موضوع اصلي مطلب به له تحریم سره نه مخ کوي.

^۸ ښکلی، اجمل، (۱۳۹۳) د ژباړې اصول، مومند خپرندویه ټولنه جلال آباد

^۹ ښکلی، اجمل، (۱۳۹۳)، د ژباړې اصول، مومند خپرندویه، جلال آباد

۴- د ژباړې ژباړه

د ژباړې ژباړه داسې وي، لکه له کاپي چي کاپي وباسې. ښه دا ده، چي ژباړن اصل متن پيدا کړي او و ئې ژباړي؛ ځکه که يو ژباړن ژباړه ژباړي، د ليکوال يا څېړونکي اصل نظر ته چندانې نه سي رسېدلای او کېدای سي، غلط ئې وړاندي کړي، چي دا بيا د ژباړن په اصولو کي له ليکوال سره خيانت دئ. دا هم شونې ده، چي لومړی ژباړن د ليکوال په فکر سم نه وي پوه سوی، غلط ئې وړاندي کړی وي يا ئې د ليکوال له فکر سره بشپړه همېږي نه وي او بدلون ئې په کي راوستی وي؛ نو بيا به بل ژباړن ته گرانه وي، چي اصل خبري ته ورسېږي.

د دوکتور عبدالحکيم هاللي ژباړه

ژباړه ده چي کولای سي، يوه ژبه په علمي لحاظ له هره اړخه پياوړې، غني او لوستونکي ئې د نورو له احتياجه خلاص کړي. د نړۍ ډېري ژبي د ژباړې په مټ بډايي سوي او ملتونه ئې د همدې بډايو ژبو په برکت د پرمختگ لوړو مدارجو ته رسېدلي دي، چي ښه مثال ئې زموږ گاونډی هیواد ايران يادولای سو، چي له مختلفو نړۍ والو ژبو هر اړخيز علمي مواد خپلي ژبي ته ژباړي او خپل اولس ته ئې د نظري او عملي زده کړو له پاره په واک کي ورکوي. نتيجه ئې دا سوې، چي تر ډېره حده پوري د نورو له احتياجه خلاص سوي دي.

په افغانستان کي هم ژباړه اوږده مخينه لري او پښتو ته لومړنۍ ژباړه په دريمه هجري پېړۍ کي له عربي ژبي څخه ابو هاشم سرواني (۲۲۳-۲۹۷ ه. ق) کړې، چي د خپل استاد ابن خلاد (۱۹۱-۲۸۳/۲۸۲ ه. ق) يوه بولله ئې راژباړلې ده. تر دې وروسته په نورو مختلفو وختو او دورو کي له باندنيو ژبو څخه پښتو ته ژباړي سوي، خو هومره پام او توجه نه ده ورته سوې؛ لکه څنگه چي اړتيا ئې وه؛ ځکه د نړۍ او آن د سيمي له ژبو سره ئې په دې برخه کي پرتله نه سي کېدلای. پښتو ژبي ته په ژباړو کي د نورو قدر وړ علمي څېرو په شان هاللي صاحب هم هغه څوک دئ، چي په خپلو هڅو ئې د باندنيو ژبو څخه د ژبپوهني اړوند مواد را ژباړلي دي. د خپل اولس په واک کي ئې ورکړي او د وخت په ورځپاڼو، مجلو او يا هم په کتابي شکل سره ئې په مسلسل توگه خپاره کړيدي. ژباړه ئې تر ډېره د ژباړې له اصولو سره برابره ښکاري او لوستونکي خورا ژر استفاده او فهم ځني اخيستلای سي.

د هاللي ژباړه له کومو ژبو

هاللي صاحب له روسي او انگليسي څخه پښتو ژبي ته ژباړي کړي دي، خو زياتره ژباړي ئې له روسي ژبي څخه دي.

د هاللي د ژباړې ژبه

د هاللي صاحب د ژباړې ژبه دومره ساده، روانه، عام فهمه او د اولس له عامي محاورې سره برابره ده. چي اصلاً د ژباړې گومان نه پرکېږي اصطلاحات او ترکيبونه ئې تر ډېره خپل دي. پېچلي الفاظ او گونگ ترکيبونه نه کاروي او کله چي ئې لوستونکي لولي، د موضوع په فهم کي له ستونزو سره نه مخامخېږي.

د هاللي د ژباړې کميت

د کميت په لحاظ که وگورو هاللي صاحب زياتي ژباړي نه ديکړي. تر ډېره ئې د ژبپوهني اړوندي ژباړي کړيدي. ټولي ژباړي ئې گټمنې، باهده او د پښتو ژبپوهني د بډايني له پاره خورا غنيمت دي.

د هاليد ژباړې ځانگړنې

ځانگړنې ئې په لاندې ډول دي:

۱. ژباړې ئې دومره روانې، چي ان د ترجمې گومان نه پر کېږي.
۲. اوږدې او گونگي جملې نه استعمال وي، هره جمله ئې يوه مبدا او يو خبر لري.
۳. جملې ئې لنډې، ترکيبونه ئې خپل او ژباړه ئې خوږه ده.
۴. په لوستلو ئې څوک نه خسته کېږي.
۵. پېچلي کلمات او گونگ حالت نه لري.
۶. په ژباړه کي ئې د ليکوال خيال ساتلی او له پوره صداقت څخه ئې کار اخيستی دی.
۷. ژباړې ئې اکثره د ژبپوهنې په برخه کي کړي دي.

څلورمه برخه

د پښتو ژبي د کلام اجزاء

ژبه د مفاهيمي او تفکر د څرگندولو يو مغلق او پيچلی سیستم دی. د پخوا راهيسې ژبپوهانو د څېړنو د اسانتيا په غرض ژبه پر دوو لويو گروپونو ويشلي ده.

لغوي پانگه او گرامر: هغه علم چي د لغوي پانگي د مجردو کلمو بيل بيل اړخونه څېړي لغت پوهنه ورته وايي. په گرامر کي بيا د لغتونو هغه خصوصيتونه څېړل کيږي، چي په يوې خاصي کليمې پوري اړه نه لري، بلکي د لغتونو په يوه گروپ پوري اړه لري.

گرامر پر دوو لويو څانگو ويشل کيږي مارفولوژي او سينتاکس. مارفولوژي هم د څېړني مختلف بحثونه لري، خو موږ به يوازي د پښتو ژبي د کلام پر اجزاوو وږغېږو.

د پښتو ژبي مارفولوژي يو له هغه مسالو څخه چي تر اوسه پوري په کافي ډول نه دي څېړل شوي، يوه هم د کلام د اجزاوو مساله ده.

کله چي يو څېړونکی د پښتو ژبي درسي يا تحقيقي گرامري آثارو ته رجوع وکړي، او په يوه اثر کي هم داسي پرنسپونه نه شي موندلای چي د هغوی پر اساس دي وکړای شي د پښتو ژبي د کلام اجزاء د گرامري خصوصيتونو او گرامري معناوو له پلوه پر کومو خاصو گروپونو وويشي.

ددې علت به هم دا وي چي د پښتو ژبي د کلام اجزاء تر اوسه پوري په خاص ډول نه ده څېړل شوي، بلکه يوازي په گرامرونو کي ئې د يوه بحث په حيث يادونه راغلي ده.

ددې د پاره چي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو د پيلولو په برخه کي کوم خاص پرنسپونه ومومو او پر مشخصو گروپونو ئې وويشو، نو مجبوره يو چي له يوې خوا د پښتو ژبي گرامرونو ته رجوع وکړو او ددې مسالي تاريخي سير وڅېړو، او له بلې خوا پر داسي تيوريکي پرنسپونو اتکاء وکړو، د کومو په مرسته چي د کلام اجزاء پر بيلو بيلو گروپونو ويشل کېدای شي.

د پښتو ژبي په گرامري آثارو کي د کلام د اجزاء د ویش په برخه کي توافق نظر نه ليدل کېږي، د ځينو گرامر ليکونکو په عقیده د پښتو د کلام اجزاء درې او د ځينو په عقیده شپږ او ځينو بيا لس گڼلي دي.

په لنډ ډول به د هغو گرامرونو يادونه وکړو، کوم چي په پښتو ټولنه کي موجود دي:

۱- پښتو گرامر: ددې کتاب مؤلف هانري والتير بيليو دی، دا کتاب په انگليسي ژبه ليکل سوی، چي اول ځل په (۱۸۶۷م) کال په لندن کي او دوهم ځل په (۱۹۰۱م) کال کي په لاهور کي خپور سوی دی.

په دې کتاب کي مؤلف د کلام اجزا درې گڼلي دي. مؤلف ليکلي، چي «د فارسي او عربي په شان د پښتو ژبي د کلام اجزاء درې دي، لکه (اسم، فعل، حرف) هانري والتير بيليو په خپل کتاب کي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو د ویش په برخه کي هېڅ ډول توضيح نه ده ورکړي، چي پرکوم اساس دی د کلام اجزاء درې گڼي.

۲- پښتو گرامر:

ددې کتاب مؤلف کوکس او په ۱۹۱۱م کال کې په لندن کې خپور سوی دی. ددې کتاب فارسي مترجم ارجنداس کپور دی. ترجمه سوې قلمې نسخه ئې په پښتو ټولنه کې موجوده ده. د کتاب په اتم مخ کې لیکل سوي دي، چې «بقرار نظر به صرف دانان عربي و فارسي سه اجزاء گفتار موجود است که عبارت اند از اسم، فعل و حرف»، په دې کتاب کې هم دا یادونه نه ده سوي، چې د کومو خصوصیتونو او معناوو پر اساس او د کوم پرنسیپ په پیروی د پښتو د کلام اجزاء درې گڼل سوي دي.

۳- د پښتو پښویه:

دا گرامري اثر د پښتو ټولنې له خوا په هغه وخت کې خپور سوی دی، چې پښتو ټولنه د(پښتو مرکه) په نامه یادیده. دا کتاب په فارسي ژبه لیکل سوی دی. په دې کتاب کې هم د پښتو د کلام اجزاء درې گڼل سوي دي، لکه: اسم، فعل او حرف(د کتاب نهم مخ).

۴- د پښتو ژبي یو بل گرامر:

چې په اردو ژبه په پېښاور کې خپور سوی دی هم د کلام اجزاء درې بولي، لکه: اسم، فعل او حرف(د کتاب پنځلسم مخ). ددې کتاب د چاپ نېټه نه ده ښوول سوي، خو مولفین ئې پروفیسر حافظ محمد ادریس ایم - ای او قاضي عبدالحلیم دي.

۵- د پښتو ژبي ليار

(بلخ، ۱۳۱۷) ددې کتاب مؤلف محمدگل مومند دی. دا کتاب په لاهور کې چاپ سوی او په بلخ کې خپور سوی دی. په دې کتاب کې د پښتو ژبي د کلام اجزاء درې گڼل سوي، لکه اسم، فعل او حرف. په دې پورتنیو درو کتابونو کې هم د هغو اصولو یادونه نه ده سوي د کومو پر اساس چې د پښتو ژبي د کلام اجزاء درې گڼل سوي دي.

۶- د ډارمستیر پښتو خپرنه (کابل، ۱۳۲۶): که څه هم دا کتاب دپښتو ژبي د گرامر په برخه کې نه دی لیکل سوی،

خو کله چې د مارفولوژي تر عنوان لاندې د کلام اجزاء مقایسه کوي، نو ددغو اجزاوو نومونه اخلي، لکه: اسم، صفت، د عدد اسم، ضمیر، فعل، تغیر نه منونکي کلمې یا ادات. چې په دې حساب د کلام اجزاء شپږ گڼل سوي دي.

۷- پښتو گرامر: دا کتاب په فارسي ژبه لیکل سوی او مؤلف ئې صدیق الله «رشتین» دی. دا کتاب په ۱۳۲۷ کې د

پښتو ټولنې له خوا خپور سوی دی. په دې کتاب کې هم د ډارمستیر د پښتو خپرنو په شان د کلام اجزاء شپږ گڼل سوي دي، لکه: اسم، ضمیر، صفت، فعل، قیود، ادات. خو دلته دا فرق موجود دی، چې د کلام د اجزاوو په بیلولو او ټاکلو کې (قیود) ور زیات سوي او (دعدد اسم) ورڅخه ایستل سوی دی.

۸- د پښتو مفصل گرامر: ددې کتاب مؤلف محمد شیرگل دی. دا کتاب تر اوسه نه دی چاپ سوی، خو قلمي نسخه

یې، چې په ۱۳۳۸ کي لیکل سوي ده په پښتو ټولنه کي موجوده ده. د محمد شیرگل پښتو گرامر د موادو له حیثه ډېر غني

او ګټور اثر دی. مؤلف په دې اثر کي د پښتو ژبي د گرامر په څېړنه کي ډېر زیارګاللی دی.^۱

خصوصاً دا اثر د هغو کسانو د پاره ډېر ارزښت لري، چې غواړي د پښتو گرامر په برخه کي مفصله څېړنه وکړي. د همدې کتاب په ۲۶ مخ کي د کلیمې تر تعریف وروسته د پښتو ژبي د کلام اجزاء په دې ډول ښوول سوي دي: اسم، ضمیر، فعل، صفت، قیود، ادات.

۹- ژب ښودنه (۱۳۴۷): ددې کتاب مؤلف صدیق الله رشتین دی. په دې کتاب کي هم د کلام اجزاء شپږ ګڼل سوي

دي، لکه: اسم، ضمیر، صفت، فعل، قید، ادات یا توري.

په دغو گرامرونو کي، چې د کلام اجزاء شپږ ګڼل سوي دي، هم کومه یادونه نسته چې ولي ئې شپږ بللي دي.

۱۰- د پښتو ژبي لنډه گرامري څېړنه: ددې رسالې مؤلف دښفېف دی. دا رساله د پ. ب. زودین د روسي - پښتو

ډکشنري (۱۹۶۳) په پای کي خپره سوې ده.

په دې رساله کي د پښتو ژبي د کلام اجزاء لس ښوول سوي دي، لکه: اسم، صفت، د عدد اسم، ضمیر، فعل، قید، د ندا توري، مخنی او وروستنۍ (پريد لوگ او پوسلي لوگ)، ادات، د ربط توري.

گرامري کټګورۍ:

دمخه تر دې، چې د کلام د اجزاوو پر بیلو بیلو اړخونو و رځپړو لازمه ګڼل کېږي، چې ځيني هغه گرامري مفاهیم تشریح کړو، کوم چې د کلام د اجزاوو د کټګوريو په توضیح کي زموږ مرسته کوي، لکه گرامري کټګورۍ کلمه او د کلام اجزاء... هر علم په خپل تکاملي جریان کي د یوې پېښې (پدیدی) د اصلي خصوصیتونو د ژوري څېړني او د هغې د سم تشخیص په غرض یو لړ اساسي مفاهیم او پرنسیپونه وضعه کوي. هغه اساسي علمي مفاهیم، چې د یوې پېښې (پدیدی) یا کوم شي اصلي اړخونه څېړي او د تکامل قوانین ئې منعکس کوي د کټګوريو په نامه یادېږي. ځيني پوهان کټګوري د جهان او طبیعي پېښو د سمې پېژندنې اصلي زینې ګڼي. گرامر پوهني هغه وخت علمي بڼه غوره کړه، چې د ژبي سترګچر د تکامل قوانین او د گرامر اصلي مفاهیم او کټګورۍ ئې و سپړلي. اوس به د گرامري کټګوريو د پېژندنې د پاره یو مثال راوړو: کورونه، اوږی، وروڼه، ملګری، سړی، ولاړل، څو، ښځي....

که چیري دغه پورتنۍ کلیمې د لغت پوهنې له نظره و گورو نو هره یوه بېله بېله لغوي معنا لري، چې د لغوي معنا وو ترمنځ ئې کوم ګډ ټکی نه سته. خو د گرامر پوهنې له نظره دغه مختلفې کلیمې یوه مشترکه خوا لري

۱- دا ټولي پورتنۍ کلیمې د جمعي معنا افاده کوي.

۲- دا ټولي پورتنۍ کلیمې د جمعي د معنا د افادې د پاره ځيني علامي لري (لکه، ونه، -ې، -ل، -و).

هغه معنا چې د پورتنیو کلیمو ترمنځ مشترکه ده او جمعه افاده کوي د گرامري معنا او کومي علامي، چې دغه معناوي څرګندوي د گرامري علایمو په نامه یادېږي. په همدې اساس ویلای سوچي: د گرامري معناوو او گرامري علایمو دغه ډول

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ ل ۱ ګڼه

مجرد ارتباط ته په گرامر پوهنه کې گرامري کتگوري ويل کېږي. گرامري کتگوري بيا پر دوو برخو ویشل کېږي - عمومي گرامري کتگوري او ځانگړي گرامري کتگوري. ځانگړي گرامري کتگوري هغه دي، چې دځانگړو گرامري معناو په اساس ټاکل کېږي، لکه: د جمعي گرامري کتگوري (چې په پورتنۍ مثال کې توضيح سوه) د جنس کتگوري، د حالت کتگوري... عمومي گرامري کتگوري د عمومي گرامري معناو په اساس ټاکل کېږي، لکه: د کلام د اجزاو کتگوري، د جملې د اجزاو کتگوري... د عمومي گرامري کتگوري د توضيح له پاره به يو مثال راوړو.

لرگي، آس، کورونه، ميزونه، ښځه، غواوې...

دغه پورتنۍ کليمې سره له دې، چې د لغوي معناو له پلوه کوم مشترک ټکی نه سره لري، د ځانگړي گرامري معناو له پلوه هم ټولې په يوه گروپ کې نه شي راتلای. ځکه چې ځينې نې د مفرد او ځينې نې د جمعي معنا افاده کوي او ځينې نې بيا د مونث او ځينې نې د مذکر په معنا استعمالېږي. سربيره پردې ټولو اختلافونو، چې د پورتنیو کليمو په ځانگړو گرامري معناو کې ليدل کېږي، بيا هم د عمومي گرامري معناو له پلوه ددې ټولو کليمو ترمنځ يو مشترک معنوي ټکی ليدل کېږي او دا مشترک ټکی (اسميت) دئ. د همدې (اسميت) په اساس دغه ټولې پورتنۍ کليمې په يوه گروپ کې را وړل کېدای سي. دغه گروپ ته په گرامر پوهنه کې د اسم کتگوري وايي. څرنگه چې دغه گرامري کتگوري د کليمو د عمومي گرامري معناو په اساس ټاکل کېږي نه د ځانگړو گرامري معناو، نو ځکه نې عمومي گرامري کتگوري بللای سو. په همدې اساس د کلام د اجزاو کتگوري عمومي گرامري کتگوري دي.

کليمه او د کلام اجزاء:

کليمه او د کلام اجزاء د عبارت او مفاهيمو له نظره ډېر سره نږدې دي، نو اکثراً دغه دوه بېل مفهومونه سره گډېږي. کليمې څو اړخيزه څېرل کېدای سي، چې د بېلو بېلو معنوي اړخونو د څېړنې له پلوه پر خاصو گروپونو ویشل کېږي. که چيرې کليمې د معناو د نږدې والي او لېري والي پر اساس و څېړل سي، نو د دغسې څېړنې په نتيجه کې کليمې د مترادفو او متضادو گروپونو پردو ډلو ویشل کېږي.

که چيرې د استعمال له پلوه وڅېړل سي، نو بيا لغوي پانگه د فعالې او غير فعالې پانگې يا نوو او زړو کليمو پر ډلو او گروپونو ویشل کېږي. په همدې اساس کليمې د بېلو بېلو معنوي اړخونو له پلوه پرمختللو گروپونو ویشل کېږي. خو کله چې د کلام د اجزاو يادونه کېږي دلته زموږ مقصد په عمومي ډول د کليمو بېل بېل ډولونه نه دي، بلکې د کلام د اجزاو په بېلولو کې يوازي د کليمو يو معنوي اړخ په نظر کې نيول کېږي، چې هغه د دغو کليمو گرامري معناوي دي. يوازي د همدغو گرامري معناو پر اساس د يوې ژبې کليمې پرمختللو گروپونو، لکه: اسم، فعل، صفت او داسې نورو ویشل کېږي. که څه هم کليمه او د کلام اجزاء په ژبه کې يو له بل سره نږدې ارتباط لري، خو د ژبنيو څېړنو په لړ کې د پرنسپل له پلوه کليمه او د کلام اجزاء دوه بېل مفهومونه دي. د کليمې او د کلام د اجزاو د توضيح له پاره به يو مثال راوړو: کور، کارونه، مځکه، ونې...

دغه پورتنۍ شکلونه د لغوي معناو له پلوه هره يوه مستقلة کليمه ده، چې د دوی ترمنځ کوم مشترک لغوي اړخ نه ليدل کېږي او د کلام په هر جز کې چې راشي بيا هم کليمه ده او د کليمې له مفهوم څخه وتلای نه سي. دغه پورتنۍ کليمې د ځانگړو گرامري معناو له پلوه هم توپير سره لري: کور - مذکر، مفرد، کارونه - مذکر، جمعه، مځکه - مفرد يا ونې - مونث، جمعه.

^۱ زيری جريده ۱۳۵۲ ل کال ۲ گڼه

که چیري و غواړو چي پورتنۍ کليمې د کلام د اجزاوو د گرامري کتگوريو له نظره وڅېړو او يوې گرامري کتگورۍ ته ئې منسوبې کړو، نو په دې ډول څېړنه کي د پورتنیو کليمو لغوي معناوي، مفرد والی او يا مونث توب زموږ سره مرسته نه سي کولای. د دغو خصوصیتونو پر اساس دغه پورتنۍ کليمې کومي گرامري کتگورۍ ته نه سو وړ داخلولای، ځکه چي هره يوه مستقلة کليمه ده او د دوی ترمنځ کوم گډ اړخ نه لیدل کېږي. دلته يوازي د دغو کليمو عمومي گرامري معنوي اړخ دی، چي دغه کليمې د کلام و يوه جز ته منسوبوي.

دغه عمومي گرامري معنا ته (شی والی) ویلای سو. د پورتنې بحث څخه داسي لنډه نتیجه اخیستلای سو.

۱- کليمه او د کلام جز د ژبنيو څېړنو د اصولو له مخه دوه بیل مفهومونه دي.

۲- کليمه د کلام د جز په تناسب يو کلي مفهوم دی.

۳- کليمه هم د يوې ژبي د لغوي پانگي اساسي واحد دی او هم د گرامري سترکچر، مگر د کلام جز يوازي د گرامري سترکچر واحد گڼل کېږي.

۴- د کليمې په ټاکلو کي هم لغوي معنا برخه لري او هم گرامري معنا، مگر د کلام جز يوازي د گرامري معنا پر اساس ټاکل کېږي.

۵- د کلام جز نسبت کليمې ته مجرد مفهوم دی.

هغه کليمې چي يو کیفیت څرگندوي په يوه گروپ کي داخلېږي، چي موږ ورته د صفت گروپ وايو.

کومه عمومي گرامري معنا چي مختلف افعال په يوه گروپ کي راوړي او موږ ئې د فعل د گرامري گروپ په نامه پېژنو هغې معنا ته (عمل) ویلای سو. د دغو درو پورتنیو گروپونو په بېلولو کي موږ يوازي درې عمومي خصوصیتونه (شی توب، کیفیت، عمل) ذکر کړل، چي د اسم، صفت او فعل د بېلولو په برخه کي اساسي رول لري. خو د کلام د اجزاوو د بېلولو په برخه کي يوازي پر دغو درو خصوصیتونو اتکاء کول څه مشکلات پيدا کوي، چي ښه مثال ئې په پښتو ژبه کي د قيد گروپ دی. قيد هم په پښتو ژبه کي يو کیفیت څرگندوي. په دې اساس مجبوره کېږو، چي د کلام د اجزاوو په بېلولو کي سربېره پر عمومي خصوصیتونو د کليمو ځانگړو گرامري خصوصیتونو ته هم مراجعه وکړو. د کلام اجزاوو په گروپونو کي د ننه وړې گرامري کتگورۍ سته، چي هغه د گرامري گروپونو او د کلام د اجزاوو په بېلولو کي مرسته کوي، مثلاً د اسم د عمومي کتگورۍ د سم تشخیص د پاره ځيني وړې گرامري کتگورۍ شته، چي د اسم د گروپ په ټاکلو کي پوره مرسته کوي، لکه: د جنس کتگوري، د عدد کتگوري او د حالت کتگوري.

د اسم (نوم) کتگوري

د اکاډيمیکولو بهير به د تيوريټيکي لارښونو په پيړۍ او د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو د عمومي گرامري معناوو، مارفولوژيکي خصوصیتونو او نحوي مشخصاتو پر اساس ویلای سو، چي د پښتو ژبي د کلام اجزاء پردوو لويو ډلو ويشل کېدای سي:

۱- د اصلي کليمو گروپ (کتگورۍ).

۲- د کومکي تورو يا کومکي کليمو گروپ (کتگوري).

د کلام اجزاء وي په عمومي ډول څکه پر دوو لویو کتگوریو ویشل کېږي، چې ۱- لومړۍ کتگوري مستقلې معناوي لري او دوهمه کتگوري یوازي د لومړۍ کتگوري د غړو ترمنځ روابط څرگندوي. ۲- د لومړۍ کتگوري اجزاء په خپله کليمو او د کليمو ترکیبونو ته وسعت ورکولای سي (زه کتاب لوم، موږ کورته څو) مگر د دوهمې کتگوري اجزاء (د، له، څخه...) په خپله په ځانگړې توگه کليمې او ترکیبونه نه سي خپرولای (اکاډیمیک شېره).

د پښتو ژبې دکلام د اجزاوو دغه دوه لوی گروپونه هر یو په خپل منځ کې پر نورو کتگوریو ویشل کېږي. د خپلو څېړنو په لړ کې به اول د اصلي کليمو د گروپ پر کتگوریو وږغېږو او وروسته به پر کومکي تورو یا کومکي کليمو باندې بحث وکړو. د اصلي کليمو د گروپ له ډلې څخه به اوس د اسم پر کتگوري وږغېږو او توپیرونه به یې د کلام د اجزاوو د نورو کتگوریو څخه وښیو.

هغه کليمه، چې د یوه شي یا کوم کیفیت او حالت او یا کوم عمل د نومونې وظیفه اجرا کوي او په دغو ټولو حالتونو کې د (شي والي) یا (شي توب) معنا خوندي ساتي د اسم په کتگوري کې داخلېږي. اسم په پښتو کې مختلف ډولونه لري:

خاص اسم (کندهار، میرویس نیکه، زابل...)

عام اسم (سړی، لرگی، ونه، غوښه...)

د ډلې اسم (لښکر، رمه، ټولۍ اولس...)

مجرد اسم (پوهه، بیره، ژړا...)

غیرمجرد (مشخص) اسم (کور، مېز، چوکۍ...)

بسیط اسم (کور، اور، لار...)

مرکب اسم (تربور، ترله، ترورزوی...)

د جنس اسم (اوبه، غوړي، غنم...)

د اسم دغه مختلف ډولونه ټول د اسم په کتگوري کې راځي او ټول ډولونه د (شي توب) عمومي گرامري معنا خوندي ساتي او د نومونې وظیفه اجرا کوي. سربېره پر دې هغه مشخصات، چې د اسم کتگوري د کلام د یوه جز په حیث د پښتو ژبې د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي په دې ډول دي:

۱- د جنس کتگوري: د جنس کتگوري د اسم په مارفولوژیکي سترکچر او پېژندنه کې ستر رول لري.

اسم په پښتو ژبه کې د جنس له پلوه پردو ډلو ویشل کېږي مذكر او مونث.

دغه دوې ډلې سربېره پر گرامري معناوو په پای کې خاصي گرامري علامې هم لري:

د مذكر اسم علامې:

۱. (ay) - لرگی، نمسی، خټکی...

۲. (u) - تارو، چاکو، بانو...

۳. زورکی (a) - زړه، نیکه، وراره، لېوه...

۴. (aw) - کنډو، پلو، لو...

۵. هغه نومونه، چې په آخر کې یې اصلي توري راغلي وي (کور، مېز، چرگ..)

۶. هغه کلمې، چې په پای کې یې ساکنه (ی) اوله (ی) نه د مخه یې معروف واو (u) او یا (الف) وي (لکه: سوی، لوی،

ځای، پای...).

سربېره پر دغه علامو ځيني نوري گرامري علامي هم سته، چي د مذکرو نومونو په پای کي راځي او د استثنايي حالاتو په نامه ياديږي، لکه: ماما، کاکا، بودا، موچي، دوبي...

د مونث اسم علامي:

۱- ه (a) - کښته، ښځه، کوټه...

۲. ی (dy) - خپلې، ډوډۍ، هگۍ، لمسی...

۳. الف (ā) - خندا، ژړا، ښوروا...

۴. و (o) - بيزو، زانگو، پيشو...

۵. ي (i) - دوستي، خپلوي، بياتي...

۶- ې (e) - ناوې، ملگرې، خوانبې...

په دې ډله کي هم ځيني داسي مونث نومونه سته، چي د گرامري علایمو له پلوه د پورتنیو قاعدو سره اړخ نه لگوي، لکه ۱- ځيني ساکنې نومونه، چي د تانيث گرامري علامه نه لري خو د جنس په لحاظ مونث نومونه دي، مور، خور، نږور، ترور... ۲- لمن، ستن، میچن، ږمنځ، ورځ، میاشت، لار، غېږ... دغه نومونه په ځينو لهجو کي داسي ویل کېږي، چي د تانيث څرگنده گرامري علامه لري، لکه لمنه، په ځينو ژبو (لکه روسي) کي د کلام اجزاء سربېره پردې، چي د گرامري معناوو له پلوه توپیر سره لري، د کلام هرجز خاصي گرامري علامې هم لري، چي د کلام د نورو اجزاوو څخه فرق لري.

مگر په پښتو ژبه کي دغسي عمومي گرامري علامي هم لري، چي هغه دي د کلام د اجزاوو په بېلولو کي زموږ سره مرسته وکړي نسته. همدغه علت دی، چي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو مسئله پېچلې غوندي ده. په پښتو ژبه کي چرگ، مېز (اسم)، خور، تريخ (صفت)، پروڼ، نن، اوس (قید)، ځم، کتل، گورم (فعل) د گرامري معناوو له پلوه د کلام د اجزاوو په بېلو بېلو کټگوريو پوري اړه لري. د پای د گرامري علامو په لحاظ هيڅ فرق نه سره لري؛ ځکه ټولي کليمې په اصلي تورو ختمیږي. دغه کليمې يوه هم داسي گرامري علامه نه لري، چي هغه دي د کلام د کوم جز يا کټگوري نمایندگي وکړای سي.

د اسم د عدد کټگوري:

بل خصوصیت، چي اسم د کلام د يوه جز په حيث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي د اسم د عدد کټگوري ده. د عدد کټگوري د اسم د کمیت او شمېر له پلوه په پښتو ژبه کي دوه عدده لري مفرد او جمعه. د اسم د عدد (مفرد او جمعه) کټگوري سربېره پر گرامري معناوو په پای کي گرامري علامي هم لري، چي دغه گرامري معناوي څرگندوي لکه:

د مفرد اسم علامي:

۱- ی (ay) - ستوری، لرگی، لوبنی...

۲- و (u) - تارو، تالو، بانو...

۳- ه (ə) - زړه، نیکه، وراره...

۴- و (aw) - لو، پلو، کنډو...

۵- وی (uy) - سوی، زوی، خوی...

۶- اصلي توري - کور، مېز، ورور، خور، مور...

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ ل کال ۲۲ گڼه

۷- آی (ay) ځای، پای ...

۸- آ (a) - ماما، کاکا، بودا، بنوروا، خندا، ژړا ...

۹- ه (a) لښته، ښځه، کوټه ...

۱۰- ې (e) هوسې، چوکې، ناوې، خوابې، لمسې...

۱۱- و (o) - بیزو، پیشو، زانگو...

۱۲- ي (i) دوستي، خپلوي، بیاتي، موچي، دوبي...

د اسم د جمعي علامي:

۱- ي (i) - ستوري، لرگي، لوبني...

۲- گان - تاروگان، تالوگان، بوداگان، نیکه گان...

۳- آن - سویان، مېړیان، اوښان، چرگان...

۴- ونه - کورونه، زړونه، ځایونه، لوونه...

۵- یان - ملایان، میرزایان، قلان، معلمان...

۶- ه (ə) غله، خره ...

۷- وي - غواوي، بنورواوي، ژړاوي...

۸- آني - لمسیاني، خوابیاني، ناویاني...

۹- ي - لښتي، ښځي، ورځي، لمني...

۱۰- ی (əy) هوسې، هگي، چوکي، خولي...

۱۱- ې (e) شپې، تانې، کوټې (هغه مونثي کليمې، چي په (a) ختمیږي او خج ئې هم په پای کي وي جمعه ئې په ې (e) سره راځي).

۱۲- گاني - بیزوگاني، پیشوگاني...

۱۳- ي (i,e) خوندي، نږندي، ترندي، مندي...

۱۴- زوی - زامن ...

۱۵- د (a) بدلون په (ə) سره خټگر، بزرگر...

۱۶- په پښتو ژبه کي ځيني داسي نومونه سته، چي يوازي د جمعي په شکل استعمالیږي او د اسم د عدد په کټگوري کي

نه راځي، لکه: اوبه، غنم، غوړي...

د پورتنیو څېړنو څخه دې نتیجې ته رسیږو، چي اسم د کلام د نورو اجزاوو سره دا توپیر لري، چي اسم د عدد کټگوري

لري. د کلام نور اجزا شمېر او عدد نه څرگندوي.

د حالت کټگوري:

یو بل خصوصیت، چي اسم د کلام د یوه جز په حیث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي، هغه د اسم د حالت کټگوري ده.

د حالتونو شمېر د نومونو د هغو گرامري اوښتنو پر اساس ټاکل کېږي، چي نومونه ئې په ترکیبونو کي غوره کوي. څرنگه، چي

ژبي د گرامري جوړښت او نحوي ترکیب له پلوه توپیر سره لري، نو د نومونو د حالتونو شمېر ئې هم متفاوت وي. په ترکیب

کي د نومونو دغه گرامري تغیرات د ځینو عواملو (لکه، زمان، مکان، بلنه، علت، غایه او هدف...) پر اساس منځ ته راځي.

حالت سربېره پردې، چي اسم د نورو کلمو سره تړي، هغه روابط هم څرگندوي، چي په واقعي ډول د اسم او ترکیب د نورو اجزاوو ترمنځ سته. کله چي اسم خپلواکه بڼه ولري او په ترکیب کي داسي عامل نه وي، چي هغه دي د اسم د بدلون سبب سي، نو د اسم دغسې حالت ته اصلي حالت وائي. او که چيري په کوم ژبني ترکیب کي اسم د کوم عامل پر اساس بدلون موندلي وي، نو دغه اوبنتي شکل ته ئې غیر اصلي (اوبنتی) حالت وايي.

په عمومي ډول اسم په پښتو کي هم اصلي حالت لري او هم اوبنتی:

اصلي حالت	اوبنتی حالت
ځلمی خط لیکي	ځلمي خط وليکه
ځلمی له کوره راغی	دځلمي پلار له کوره راغی
ځلمی ولاړ	ځلمي ته مې وویل
ځلمی ځي	ځلمیه! چيري ځي؟
هلکان راغلل	هلکانو ته مې وویل.
بنځه کورته ولاړه	بنځې خط وليکه.
بنځې	بنځو
منډې	منډو...

په پښتو ژبه کي تر اوسه پوري د اسم د حالتونو په برخه کي کومه داسي څېړنه نه ده سوې، چي د هغې په استناد دې په پښتو ژبه کي د اسم د حالتونو شمېر وټاکل سي.

کومې څېړنې، چي په دې برخه کي سوي دي پوره نیمگړتیاوي لري.

د ښغېف په عقیده اسم په پښتو کي دوه حالت لري، چي یو ئې اصلي حالت او بل ئې اوبنتی حالت دی، لکه:

اصلي حالت	اوبنتی حالت
هلک	هلک
شپون	شپانه
سړی	سړي

مگر وینو، چي د پښتو ژبي نومونه یوازي دوه حالت نه لري، بلکي کېدای سي، چي تر دوو زیات وي.

په پورتني مثال کي د (هلک) اصلي او غیر اصلي حالت په یوه بڼه راغلي دي. مگر په پښتو ژبه کي (هلک) هم یوه

اصلي حالت لري (لکه هلک) او هم اوبنتی حالت لري. کله، چي (هلک) په ندایې کي وي.

کله چي موږ د اسم حالتونه پر اصلي او اوبنتي حالتونو ویشو ددې معنا داده، چي دغه دوه گروپونه هر یو ئې خاصي گرامري علامي او خاصي معناوي لري، چي دغه خاصي معنا وي په ترکیبونو کي د کلام د اجزاوو د یوځای کیدو په ترڅ کي لاس ته راځي.

د اسم اصلي او اوبنتي شکلو ته ځکه د اسم د حالت کتگوري وایو، چي هرگروپ ئې ځان ته خاصي گرامري علامي او

خاص معنوي اړخونه لري مثلاً:

ځلمی خط لیکي - ځلمي خط وليکه.

په دغو دواړو جملو کې (ځلمی) په فاعلي حالت کېښې راغلی دی، خو په لومړۍ جمله کې اصلي حالت او په دوهمه جمله کې اوبنتی حالت لري. سره له دې، چې (ځلمی) په دواړو جملو کې د فاعل په حیث راغلی نو بیا ولې په لومړۍ جمله کې په اصلي بڼه او په دوهمه جمله کې په اوبنتي بڼه لیدل کېږي؟

یوازنی عامل، چې دغه دوی جملې د معناوو له پلوه سره بېلوي او اسم (ځلمی) ته دوی لفظي (ځلمی - ځلمی) بڼې ورکوي زمانه ده.

په لومړۍ جمله کې حال زمانه ده او په دوهمه جمله کې تېره زمانه ده. له دې ټولو خبرو څخه داسې نتیجه لاس ته راځي، چې د اسم د حالت کتگوري یوه کتگوري ده، چې ددوو خصوصیتونو (لفظي او معنوي) له مخه ټاکل کېږي، خو څرنگه چې په (ژب ښودنه) کې د اسم د حالت کتگوري کې خصوصیتونه په نظر کې نه دي نیول سوي، نو ځکه دغسې یوه اشتباه پېښه سوي ده، چې د یوې کتگورۍ دوه خصوصیتونه، چې اصلاً جلا جلا نه سي مطالعه کېدای د دوو مستقلو ډولونو (لفظي او معنوي حالتونو) تر عنوان لاندې راوړل سوي دي. د نوموړي کتاب په (۱۷) مخ کې د اسم د حالتونو تر عنوان لاندې د نوم معنوي حالتونه - فاعلي حالت، مفعولي حالت، ندایي حالت او ارتباطي حالت ښوول سوي دي. مگر په (۱۸) مخ کې د نوم د لفظي حالتونو تر عنوان لاندې بیا هم د مثالونو د راوړلو له پاره فاعلي حالت، مفعولي حالت، ندایي حالت او اصلي حالت ته رجوع کېږي. ددې اصلي علت دادی، چې د اسم د حالت دغه دوه اړخه د حالت د کتگورۍ د تشخیص په غرض په جلا ډول کوم مفهوم نه سي افاده کولای.

په دې برخه کې زموږ اصلي هدف داو چې هغه خصوصیتونه وښیو، چې اسم د کلام د یوه خبر په حیث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي او یو له دغو خصوصیتونو څخه د اسم د حالت کتگوري ده. داچې اسم په پښتو ژبه کې څو حالتونه لري مفصله څېړنه او مستقلة رساله غواړي، چې د پښتو ژبې پر کافي موادو بنا وي. د حالتونو د شمېر د ټاکلو په برخه کې باید ټول هغه عوامل وڅېړل سي، چې د اسم د حالت په بدلون کې رول لري.

وروسته له یوې دغسې څېړنې څخه د اسم د حالت شمېر په واقعي ډول ټاکل کېدای سي، چې اوس د اسم د حالت دغسې مفصله څېړنه زموږ له موضوع څخه وتلې ده.

صفت

تر اوسه پورې، چې کوم گرامري آثار لیکل سوي او زموږ لاس ته راغلي دي داسې گرامري اثر نسته، چې په هغه کې دې د صفت هغه اساسي خصوصیتونه ښوول سوي وي، چې صفت د کلام د یوه جز په حیث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي.

او که چیرې په کوم گرامري اثر کې د صفت د ځینو خصوصیتونو یادونه سوي هم وي. هغه هم ډېرې نیمگړتیا وي لري. هر گرامري اثر، چې را واخلو او د کلام د اجزاوو بحثونه وگورو وینو، چې اول د کلام د یوه جز تعریف او بیا ئې ډولونه د ځینو مثالونو سره راوړل سوي دي، بې له دې، چې عمومي گرامري مشخصات ئې و څېړل سي. او دغه سبب دی، چې د پښتو ژبې په عنعنوي گرامرونو کې اکثراً د کلام د یوه جز تر عنوان لاندې د مثالونو په برخه کې د کلام مختلف اجزاء راغلي دي د مثال په ډول په همدې گرامرونو کې ترکانی، انډیوالي، روغتیا، پښتونواله، میتوب ...

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ ل کال ۲۵ گڼه

د مجرد وصف تر عنوان لاندې راغلي وي، بڼايې، چي ليکونکي به ئې کوم دلايل درلودل، چي دغو نومونو ته ئې مجرد وصف ويلې دي. خو ليکونکي د خپل نظر د اثبات له پاره کوم دلايل نه دي وړاندي کړي، چي لوستونکي پرې قانع سوي وای.

ددې دپاره، چي صفت د کلام د نورو اجزاوو څخه بېل کړو او د صفت بېل بېل ډولونه په يوه عمومي گروپ کي راوړو، د څېړني اصول دا ايجاب وي، چي هغه عمومي کتگوريکي خصوصيتونه وڅېړو، چي د صفت د کلام د نورو ټولو اجزاوو څخه بېلوي. که څه هم د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو سرحدونه متحرک دي او کله کله يوه کلمه هم د صفت او هم د اسم او يا قيد په شکل استعمالېږي، خو بيا هم ځيني عمومي کتگوريکي مشخصات سته، چي صفت د کلام د يوه جز په حيث د نورو اجزاوو په څخه بېلوي او هغه مشخصات په دې ډول دي:

د جنس کتگوري:

څرنگه چي په پښتو ژبه صفت د اسم تابع او د اسم سره راځي، نو که اسم مذکر وي صفت ئې هم مذکر او که اسم مونث وي صفت ئې هم د مونث بڼه غوره کوي، چي په دې اساس صفت د جنس له پلوه پردوو گروپونو ويشل کېږي مذکر او مونث، لکه:

خوږختکي	خوږه هندوانه
وچ لرگی	وچه ونه
سپين کميس	سپينه لمن
تورکوټ	توره کورتی
وږی سړی	وږې ښځه

د عدد کتگوري:

په پښتو ژبه کي صفت د عدد تابع دی. که اسم مفرد وي صفت به ئې د مفرد په بڼه او که اسم جمعه وي نو صفت به ئې هم د جمعې بڼه غوره کوي، لکه:

خوږختکی	خوږه ختکي
وږی سړی	وږي خلک
زور کميس	زاوره کميسان
وچه ونه	وچې ونې
اومه مڼه	اومې مڼې
سپينه کوتره	سپينې کوتري

د حالت کتگوري:

يو بل خصوصيت، چي صفت د کلام د يوه جز په حيث د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوي د حالت کتگوري ده. د صفت د حالتونو شمېر د نومونو د هغو گرامري اوښتنو پر اساس ټاکل کېږي، چي نومونه ئې په ترکيبونو کي غوره کوي. څرنگه، چي اسم په پښتو ژبه کي هم اصلي حالت لري او هم غير اصلي حالت نو صفتونه هم دغه حالتونه غوره کوي، لکه:

د پوهولیکوالو...	پوه لیکوال
د خواږه خټکي...	خوږختکي
د اومو منډو...	اومې منډې
د زړو کورتیو...	زړې کورتې

تر دې ځایه پوري د صفت عمومي کتگوريکي خصوصیتونه وښوول سول. مگر صفت د جنس او عدد د کتگوريکي خصوصیتونو له پلوه ډېر استثنایي حالتونه لري، چي یادونه ئې ضروري ښکاري:

۱- مخکي مو وویل، چي صفت د عدد تابع دی. خو ډېر داسي صفتونه سته، چي دغه کتگوريکي خاصیت ترپایه پوري نه سي ساتلای. په پښتو ژبه کي سپین، تور، بد، تېره، بیده، ښه، لوړ، جگ، ټیټ، اړت، تنگ، ژوبل، پوه، سپک، وچ د مونث اسم سره راسي د عدد تابع دی، يعني که مونث اسم مفرد وي دغه صفتونه د مفرد او که مونث اسم جمع وي دغه صفتونه د جمعې بڼه غوره کوي؛ مگر که اسم مذکر وي نو دغه صفتونه د مفرد او جمعې د پاره ئې په یوه بڼه راځي او د عدد د بدلون په نتیجه کي بدلون نه مومي (کله ژوبل زړه - ژوبل زړونه، لوړ غر- لوړ غر، تنگ لښتی - تنگ لښتی...)

۲- په پښتو ژبه کي ځيني صفتونه سته، چي د جنس تابع نه دي، لکه: ټپي، ښایسته، آبي... (خو دغه ډول صفتونه لږ دي) چي د مونث او مذکر له پاره په دغه یوه بڼه استعمالیږي. همدارنگه ځيني عربي کلمې لکه اقتصادي، اجتماعي، فلسفي، سیاسي... چي پښتو ژبي ته راغلي او په پښتو ژبه کي د صفت په شکل استعمالیږي د جنس تابع نه دي او د حالت له پلوه هم نه لېدونکي دي.

۳- په پښتو ژبه کي ځيني کلمې سته، چي کله کله د صفت او کله کله د قید وظیفه اجرا کوي، لکه: ښه، ورو، ښایسته...
۴- ځيني کلمې په ترکیبونو کي د صفت او کله کله د اسم وظیفه اجرا کوي، لکه: مشر، پوند، سپور، لوی، زوړ او داسي نور...

د پورتنیو څېړنو څخه دې نتیجې ته رسیږو چي: صفت هغه کلمه ده، چي د یو اسم کیفیت او څرنگوالی څرگندوي او په عمومي ډول د جنس، عدد او حالت له پلوه د اسم تابع وي.

قید

قید په پښتو ژبه کي د کلام هغه جز دی، چي د یوه عمل حالت او وضعیت او د صفت خصوصیت او درجه څرگندوي. قید په پښتو ژبه کي بېل بېل ډولونه لري، لکه: پرون (ولاړم)، نن (راغلم)، سبا(ځم)، دلته (کښېنه)، ناڅاپه، نابیره، ورو، ورو، ژر ژر، لیري، نږدې، په څېر، په شان، خورا، چیري، هلته، لکه، پخوا، داسي، دغسي، بېخي، گوندي، ښایي ...

دغه پورتنۍ کليمې ځکه د کلام د یوه جز غړی گڼل کېږي، چي د کلام د نورو اصلي اجزاو څخه دا توپیر لري، چي دغه گروپ کلمې ځانگړي گرامري کتگوري نه لري. دغه گروپ کلمې، چي قید ورته وایو د مارفولوژي له نظره نه بدلېدونکي گروپ دی، نه بدلېدونکي په دې معنا، چي قید ۱- د جنس تابع نه وي، ۲- د عدد تابع نه وي، ۳- د حالت تابع نه وي. د نحوي او معنا له پلوه د قید توپیر هغه وخت ښه څرگندیږي، چي د کلام د نورو اصلي اجزاو سره پرتله سي. سره له دې، چي قید او صفت په معنا کي سره نږدې دي او ځيني ژبپوهان صفت د قید یو شکل بولي؛ خو بیا هم د نحوي او عمومي معنا له پلوه د قید او صفت توپیر دادی، چي ۱- قید د فعل، صفت او قید سره استعمالیږي، ۲- صفت د اسم سره استعمالیږي (د زیري په تېرو گڼو کي د صفت بحث راغلی دی) او د اسم کیفیت او خصوصیت څرگندوي، ۳- کله، چي قید د فعل، صفت او قید سره راسي،

^۱ زیری جریده ۱۳۵۳ ل کال ۴۵ گڼه

نو د فعل حالت او وضعیت څرگندوي او معنایې مشخصه کوي، لکه: پرون ولاړم، نن راغلم د صفت درجه بڼې، لکه: خورا خوږختکی...

د قید سره د تاکید وظیفه اجرا کوي، لکه: نن بیخي ناروغه یم... ۴- کله چې صفت د یوه اسم سره راشي، نو د اسم په معنا کې یا څه شی زیاتوي او یایې ځینې کموي، لکه لکه پوه سړی، خوندور خټکی - ناپوهه سړی، بې خونده خټکی...

فعل

مصدر:

د پښتو ژبې په گرامرونو کې تر اوسه دې ته پوره پاملرنه نه ده سوي، چې مصدري د کلام د یوه خبر په حیث وڅېړل سي. په اکثره گرامرونو کې یې یوازي یادونه راغلي ده. مگر په دې برخه کې، چې مصدر د کلام یو مستقل خبر دی او که په نورو اجزاوو کې داخل دي، کومه څېړنه نه ده سوي. په همدې اساس په پښتو ژبه کې د مصدر معنوي او گرامري خصوصیتونه د یوې کتگورۍ په حیث تېر او ناڅرگند ښکاري. کله، چې مصدر او فعل سره مقایسه سي د یوې خوا ځینې شباهتونه پکښې لیدل کېږي او له بلې خوا بیا پوره توپیرونه هم سره لري. په پښتو ژبه کې کله کله ددې د پاره کوښښ شوی دی، چې دفعلي شکلونو او مصدرنو ترمنځ څه اړیکې پیدا کړي. نو د انالوژۍ پر اساس د نورو ژبو له قوانینو څخه استفاده سوې ده او د نورو ژبو گرامري قوانین پر پښتو ژبه تحمیل سوي دي.

دا څرگنده ده، چې هره ژبه ځان ته خاص جوړښت او جلا جلا قوانین لري. د یوې ژبې گرامري فارمولونه او قوانین را نقلوم او پر بله ژبه ئې تحمیلول اصولي کار نه بریښي. بلکې برعکس باید د یوې ژبې داخلي جوړښت، فونیتیکي، مارفولوژیکي او لغوي اړخونه و څېړل سي او ددغو څېړنو په نتیجه کې قوانین او گرامري فارمولونه په خپله د ژبې څخه را و ایستل سي.

مگر دا هم کېدای سي، چې ځینې ژبې د ځینو گرامري خصوصیتونو له پلوه سره نږدې وي. خو کومې څېړنې، چې تر اوسه پورې د پښتو ژبې د گرامر په برخه کې سوي دي تر ډېره حده پورې د نورو ژبو تر تاثیر لاندې دي.

د مثال په ډول په پښتو ژبه کې دغه فعلي شکلونه: اغوندم - اغونډو - اغونډې... ځمه - ځو - ځي...، گورم - گورو - گوري... سته، چې مستعمل مصدري شکلونه نه لري. مگر ځینو پوهانو کوښښ کړی، چې ددې فعلي شکلونو هغه اصلي شکلونه را پیدا کړي، چې دغه ټول فعلي شکلونه ځینې جوړېږي. څرنگه، چې ددوی په عقیده دغسې اصلي شکلونه مصدرونه دي، نو کوښښ کوي، چې د نوموړو فعلي شکلونو د پاره مصدرونه خلق کړي.

نو ددې په عوض کې، چې د پښتو ژبې داخلي جوړښت او گرامري ساختمان وسپړي او گرامري قوانین ئې څرگند کړي، د عربي ژبې د گرامري قوانینو تر تاثیر لاندې راغلي دي. په عربي ژبه کې فعلونه او اسمونه د مصدر څخه جوړېږي او مصدر هم ځکه ورته وایي، چې افعال او اسما ځینې صادريږي.

نو ددې فرمول په اساس دې فیصلي ته رسیدلي دي، چې په پښتو کې هم دغه فعلي شکلونه باید یو داسې شکل ولري، چې دا نور شکلونه ځینې جوړېږي، نو ځکه د اغوندم - اغونډو - آغونډي... له پاره (اغونډل)، د ځمه - ځو - ځي... له پاره (ځل)، د گورم - گورو - گوري... د پاره (گورل) مصدري شکلونه گڼل شوي دي. او وایي، چې ددغو مصدري شکلونو څخه دغه نور فعلي شکلونه را وتلي دي. دغه او داسې نور مصدري شکلونه په قاموسونو کې هم ثبت سوي دي، خو په قاموسونو کې ورته لیکل سوي، چې غیر مستعمل مصدرونه دي.

که چیري د نورو ژبو له گرامري چوکاټ څخه ووزو او د ننه په پښتو ژبه کي د فعل جوړښت و سپړو نو گومان کوم، چي په پښتو ژبه کي به فعلي شکلونه له مصدر څخه نه جوړیږي؛ بلکي ټول فعلي شکلونه د فعل له اصلي جز څخه لاس ته راځي.

په همدې اساس د پورتنیو فعلي شکلونو د حال زماني فعلي اصلي اجزاء به (اغوند -)، (ځ -) او (گور) وي، چي اغوندم - اغوندو - اغوندي ...، ځم - ځو - ځي ...، گورم - گورو - گوري ...، ځيني جوړیږي.

تردې ځايه پوري، چي کوم فعلي شکلونه وښوول د حال په زمانه کي ددغو فعلي شکلونو او مصدرونو په لغوي معنا کي کوم شباهت نه لیدل کېږي او که د زیات استعمال په اساس کوم شباهت هم موجود وي، بیا هم کومه داسي گرامري علامه نسته، چي دغه معنوي شباهت دي څرگند کړي. زموږ مقصد دلته اوسنی پښتو ده، مگر داچي په تاریخي لحاظ به کوم معنوي شباهت او کومه گرامري علامه لري او یا به ئې نه لري، دا د تاریخي ژبپوهني بېله مسئله ده او خاصه څېړنه غواړي. ددې د پاره، چي فعل او مصدر سره مقایسه کړو او توپیر او ورته والی ئې وښیو، نو باید داسي مصدرونه او فعلي شکلونه راوړو، چي ددوی ترمنځ کوم اشتراک موجود وي. ددې کار له پاره به ځيني دغسي مصدرونه راوړو لکه: ساتل، گرځول، توږل، تړل، څېړل، لوستل، لېږل ... دغو مصدرونو ته په پښتو گرامرونو کي باقاعده مصدرونه وایي. ددغو مصدرونو او ټولو فعلي شکلونو (په حال او ماضي کي) ترمنځ د لغوي معنا اشتراک څرگند لېدل کېږي. مثلاً د حال په زمانه کي د فعلي اشکالو (ساتم، ساتو، ساتي ...، گرځوم، گرځوو، گرځوي ...، توږم، توږو، توږي ...) فعلي اصلي اجزاء (سات -، گرځو -، توږ -) دي، چي نور ټول فعلي اشکال ځيني جوړیږي. همدارنگه ددغو فعلي اصلي اجزاء و څخه مصدري شکلونه (ساتل -، گرځول -، توږل -) جوړیږي.

ددغه اشتراک په اساس ددغو ټولو فعلي شکلونو او مصدرونو ترمنځ د لغوي معنا یووالی لېدل کېږي. د لغوي معنا د اشتراک په اساس کېدای سي، چي مصدرونه هم د فعل په ډله کي وگڼل سي.

خو کله، چي فعل د یوې گرامري کتگورۍ په حیث څېړو او د کلام د یوه جز په حیث ئې د کلام د نورو اجزاوو څخه بېلوو، نو د کتگوريکي خصوصیاتو له پلوه مصدر د فعل په گرامري کتگورۍ کي نه سي راتلای، ځکه که چیري د لغوي معنا اشتراک د معیار په حیث وښیو، نو په دې صورت کي داسي نومونه هم سته، چي د فعل سره د لغوي معنا له پلوه ورته والی لري، لکه: ساتنه، گرځونه، توږنه، تړنه، څېړنه ...

ددغو نومونو او دغو فعلي شکلونو (ساتم ...، گرځوم ...، توږو ...، تړي ...، څېړو ...) لغوي معنا یوه ده، مگر مصدر د ځینو نورو کتگوريکي خصوصیتونو پر اساس د فعل سره توپیر لري. فعل ځيني داسي گرامري خصوصیتونه لري، چي مصدر ئې نه لري لکه:

۱- مصدر د اشخاصو په لحاظ نه بدلیږي.

۲- مصدر عدد نه سي څرگندولای.

۳- مصدر زمانه نه ښیي.

په همدې اساس ویلای سو، چي مصدر د فعل په کتگورۍ کي نه سي راتلای او د کلام د اجزاوو یو مستقل جز دی. دلته یوه یادونه ضروري گڼم او هغه داچي کومي مقالي، چي دکلام د اجزاوو تر عنوان لاندې څېړیږي د یوې مطلقي فیصلي حکم نه لري، بلکې زما مقصد دادي، چي دغه څېړنه به د کلام د اجزاوو په برخه کي د هر اړخيزي څېړني لاره خلاصه کړي. او د هغو کسانو سره به مرسته وکړي، کوم چي غواړي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو په برخه کي څېړنه وکړي. په دې برخه کي به د څېړني د نوي پرنسپونو سره اشنا سي.

تر اوسه پوري د پښتو ژبي د کلام اجزاء په پوره ډول نه دي خپل سوي او د پښتو ژبي د کلام هر جز د يوه ښه تېزس موضوع کېدای سي.

فعلي صفتونه:

د کومو گرامري شکلونو له پاره چې د (فعلي صفتونو) اصطلاح ټاکل سوې ده، تر ډېره حده پوري موزونه نه ښکاري، خو څرنگه، چې دغه اصطلاح د يوې خوا زموږ په گرامرونو کې عامه سوي او د بلې خوا تر اوسه کومه بله نوې اصطلاح نه ده ورته ټاکل سوي، نو اوس به ئې په دغه نامه وېلو .^۸

د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو په لړ کې فعلي صفتونه په پښتو گرامرونو کې د صفتونو تر عنوان لاندې د صفت د يوه شکل په حيث راغلي دي، چې ددې څخه داسې معلومېږي، چې فعلي صفتونه د صفت په کتگورۍ کې شامل گڼل سوي دي، مگر خبره داده، چې مشکله به وي، چې فعلي صفتونه د صفت (چې د کلام يو جز دی) په کتگورۍ کې شامل وگڼل سي، ځکه چې فعلي صفتونه د لغوي معناوو او گرامري خصوصيتونو له پلوه، د يوې خوا د فعلونو، صفتونو او مصدرينو سره گډ خصوصيتونه لري او له بلې خوا ځينې توپيرونه هم ورسره لري.

فعلي صفتونه لکه: (ساتونکي، کتونکي، تلونکي، چلونکي...) د مصدرينو لکه: (ساتل، کتل، تلل، چلول...) سره هم گډتکي لري او هم توپيرونه سره لري.

گډتکي ئې دادي:

۱- دغه پورتنې فعلي صفتونه او مصدرونه د يوه فعلي بنسټ څخه لاس ته راغلي او په ټولو کې مشترکه لغوي معنا پرته ده.

۲- فعلي صفتونه د مصدرينو په شان د اشخاصو په لحاظ تغير نه خوري د (متکلم، مخاطب، غايب په لحاظ نه بدليږي).

۳- د زماني په لحاظ فعلي صفتونه او مصدرونه په کومه خاصه زمانه پوري اړه نه لري.

په خپله فعلي صفتونه کومه زمانه نه سي څرگندولای. د زماني څرگندول د ترکيب د نورو کلمو په مرسته کېږي. په ټولو مختلفو ترکيبونو (د زماني په لحاظ) کې فعلي صفتونه خپل شکل ساتي. دا په دې معنا، چې زمانه د فعلي صفتونو په شکلي تغيير کې کوم تاثير نه لري، لکه:

۱- زه داسې وخت کورته ورغلم، چې دی تلونکی و(ماضي).

۲- زه اوس تلونکی يم سبا به خبرې سره وکړو(حال).

۳- په راتلونکي وخت کې به ډېر سره ووينو(آينده).

د فعلي صفتونو او مصدرينو توپيرونه:

۱- مصدرونه عدد نه سي څرگندولای.

۲- فعلي صفتونه عدد څرگندوي(تلونکی - تلونکي).

۳- مصدرونه د مذکر او مونث په لحاظ نه بدليږي.

۴- فعلي صفتونه د مذکر او مونث نومونو په لحاظ بدليږي(تلونکی - تلونکې).

د بلې خوا فعلي صفتونه د صفتونو سره هم ځينې گډ او مختلف اړخونه لري.

گډ اړخونه ئې دادي:

^۸ زيری جريده، ۱۳۵۳ ل کال، ۴۶ گڼه

- ۱- فعلي صفتونه کله کله د صفت پرځای استعمالېدای سي، لکه: لویه جرگه - چلوونکي جرگه، غوره ډله - کتونکي ډله.
- ۲- فعلي صفتونه د صفتونو په شان د مذکرو او مونثو نومونو په لحاظ بدلېږي (لکه: تلونکی - تلونکې، پوخ - پخه).
- ۳- فعلي صفتونه د صفت په ډول عدد څرگندوي (لکه: ساتونکی - ساتونکي، پوخ - پاخه) مگر ددې په څنگ کې ځيني مهم فرقونه هم لري، لکه:

- ۱- صفت د يوه اسم کیفیت او څرنگوالی نښې.
- ۲- فعلي صفتونه د فعلونو سره د لغوي معنا د اشتراک پر اساس يوه پېښه د جريان په حال کې څرگندوي. همدارنگه فعلي صفتونه د فعل سره هم ځيني د اختلاف ټکي لري.
- څرنگه چې فعلي صفتونه د فعلي اشکالو د اصلي فعلي جز څخه جوړېږي، نو فعلي صفتونه او فعلونه گډه لغوي معنا لري او اساسي او کتگوريکي توپيرونه ئې دادي، چې فعل د زماني په لحاظ مشخصي گرامري کتگوري لري، مگر دغه گرامري کتگوريکي خصوصيت په فعلي صفتونو کې نه ليدل کېږي.
- ددې ټولو څېړنو څخه دې نتيجه ته رسېږو، چې: فعلي صفتونه د يوې خوا د مصدر، صفت او فعل سره گډ معنوي او گرامري خصوصيتونه لري، اوله بلې خوا مشخص توپيرونه هم ورسره لري. په همدې اساس د فعلي صفتونو دغه درې اړخيزه مشابه او متضاد خصوصيتونه دا ايجاب وي، چې فعلي صفتونه د کلام د يو مستقل جز په حيث و پيژنو.

د فعل معنوي اړخونه:

تر دې ځايه پورې مو د فعل ځيني عمومي کتگوريکي خصوصيتونه د مصدر او فعلي صفتونو سره مقايسه کړل. د مقاييسي څخه دا څرگنده سوه، چې مصدرونه او فعلي صفتونه د فعل په کتگوري کې نه سي راتلای او مصدرونه او فعلي صفتونه هر يو د کلام مستقل اجزاء دي .

اوس به بيرته فعل ته را وگرځو او د فعل ځيني نور خصوصيتونه به وڅېړو. فعلونه د معنی او نحوي خصوصيتونو له پلوه پر درو گروپونو ویشل کېدای سي:

لازمي فعلونه - متعدي فعلونه - غير لازمي او غير متعدي فعلونه (يا گډ فعلونه، چې د يوې خوا د لازمي فعلونو او دبلي خوا د متعدي فعلونو سره گډ ارتباط لري، لکه: الوتکه الوزي - توريالی ځي - ځلمی بيدېږي...

مگر متعدي فعل بيا يوازي پر عامل اتکا نه کوي؛ بلکې داسي يو عمل بيانوي، چې سربيره پر عامل کوم شي يا چاته راجع وي، لکه: اجمل کتاب لولي - توريالی ډوډۍ خوري - تورپيکی خط ليکي...

په پورتنیو جملو کې د (لولي - خوري - ليکي) معناوي په خپله دا ايجاب وي، چې يو شی بايد موجود وي، چې ولوستل سي، وخورل سي او يا وليکل سي، چې نوموړي فعلونه ورته راجع دي. په هغو جملو کې، چې متعدي فعلونه راغلي وي، که چيرې هغه شی، چې دغه فعلونه ورته راجع دي په جمله کې نه وي راغلي، نو جمله نيمگړې وي، لکه: ځلمی لولي...؟، توريالی خوري...؟، تورپيکی ليکي...؟

د متعدي فعلونو اساسي معنوي خصوصيت هم دغه دی، چې د يوه عمل په څرگندولو کې يوازي پر عامل اتکا نه سي کولای. ددې د پاره، چې جمله بشپړه سي، نو د هغه (شی) يا (چا) توضيح غوښتل کېږي، چې دغه عمل ورته راجع کېږي.

^۱ زيری جريده، ۱۳۵۳ ل کال، ۴۷ گڼه

په معنوي او نحوي لحاظ د لازمي او متعدي فعلونو په منځ کي يو بل گروپ هم سته، چي له يوه پلوه د متعدي فعلونو او له بل پلوه د لازمي فعلونو سره ارتباط پيدا کوي، لکه: توخي - ژاري - خاندې - غاږي - لامبي - زانگي... دغه پورتنې فعلونه که د حال په زمانه کي استعمال سي، نو د لازمي فعلونو په ډله کي راځي، لکه: ځلمی خاندې - تورپيکي ژاري - سپي غاږي، چي په دغو فعلونو کي عمل يوازي د عامل سره ارتباط پيدا کوي او کوم بل چا يا شي ته نه راجع کېږي. مگر د نحوي په لحاظ دغه فعلونه په متعدي فعلونو کي هم داخلیدای سي. که چيري دغه پورتنې فعلونه په ماضي زمانه کي استعمال سي، نو په هغه صورت کي بيا دغه فعلونه د متعدي فعلونو گروپ ته ورننوزي، لکه: ما توخل، دې خندل، ده ژړل...

د(توخل، خندل، ژړل) کلمې په دغو پورتنیو جملو کي مصدرونه نه دي، بلکې داسي کلمې دي، چي يو عمل په يوه مشخصه زمانه کي نښي او يوازي د شکل په لحاظ د (تول - ژړل - خندل) د مصدرونو سره مشابه بڼه لري. په پښتو ژبه کي ددغه ډول مشابهتونو نور مثالونه هم ليدل کېږي. په پښتو ژبه کي د جمع غايب صيغي د مصدرې شکلونو سره يوه بڼه لري، خو د معنا په لحاظ سره بېلېږي، لکه: دوی خپلو کورو ته تلل - زه کورته تلم - موږ کورته تلو. دغسې شکلونو ته گرامري امونيمونه (امونيمونه هغه کليمې دي، چي د شکل او تلفظ په لحاظ سره يو او د معنا په لحاظ سربېلې وي) ويل کېږي.

همدارنگه فعل د يوه کار د کولو يا نه کولو په لحاظ د معنا له پلوه پر دوو گروپونو ويشل کېږي.

۱- مثبت فعل ۲- منفي فعل.

مثبت فعل هغه فعل دی، چي د يوه کار پرکولو دلالت کوي او منفي فعل بيا هغه فعل دی، چي د يوه کار پر نه کولو دلالت کوي. سربېره پر دې د پښتو په گرامرونو کي فعلونه پر معلومو او مجهولو فعلونو هم ويشل سوي دي. معلوم فعلونه هغه فعلونه بلل سوي دي، چي په جمله کي د يوه فعل فاعل معلوم وي، لکه: زه دي پېژنم. او که فاعل په جمله کي نه وي معلوم نو بيا دغه ډول فعلونه د مجهولو فعلونو په نامه ياد سوي دي، لکه: دی هره ورځ وهل کېږي.

زما په عقیده د (معلوم فعل) او (مجهول فعل) اصطلاحات به په دغه برخه کي ډېر موزون اصطلاحات نه وي، ځکه په دغو پورتنیو جملو کي فعلونه معلوم دي او يوازي دومره فرق موجود دی، چي په يوه جمله کي فاعلي معلوم او په بله جمله کي فاعل مجهول دی. دلته به ښه دا وي، چي ددغو اصطلاحاتو پرځای کوم نوي اصطلاحات استعمال سي.

د زماني کتگوري:

د کلام د نورو اجزاو په تفاوت فعل د زماني په لحاظ بېل بېل کتگوري کي خصوصیتونه لري. څرنگه، چي فعل يو عمل (پروسه) په زماني کي څرگندوي، نو د زماني په لحاظ پر بېلو بېلو گروپونو ويشل کېږي. فعل په پښتو ژبه کي د زماني په لحاظ پر درو گروپونو ويشل کېږي.

۱- ماضي (تېر) ۲- حال ۳- مستقبل (راتلونکی).

ماضي فعل:

ماضي فعل هغه فعل دی، چي په تېره زمانه کي د يوه عمل پر کېدو يا کولو دلالت کوي. ماضي فعل د فعلي اشکالو د اصلي خبر (بنسټ) څخه جوړېږي. اکثراً د ماضي فعل اصلي جز د غير معينو افعالو (مصدرنو) د اصلي جز سره يو شى وي، لکه: خوت، کوت، تورې، لوست. ددغو ماضي فعلونو د اصلي جز څخه غير معين فعلي شکلونه جوړېږي لکه: ختل - کتل - توږل - لوستل د پورتنیو ماضي فعلونو د جمع غايب شکلونه د مصدری شکلونو سره د شکل په لحاظ يوشى دي مگر د معناو له پلوه فرق سره لري. مصدری شکلونه کومه زمانه نه څرگندوي مگر د جمع غايب ماضي شکلونه زمانه ښيي، لکه: ختل، کتل - دوى ونې ته ختل، دوى کتابونه لوستل.

مخکي مو فعلونه د معنا په لحاظ پر درو گروپونو ويشلي وو، په همدې اساس د ماضي فعلونو جوړښت هم ددغو درو گروپونو د معنوي اړخ له پلوه په مختلف ډول جوړېږي.

۱ - دلازمي فعلونو گروپ:

په دې گروپ فعلونو کي د فعل ماضي شکلونه د غير معين فعلي شکلونو د اصلي جز سره يو شى وي او د فعل ماضي شکلونه د تعدد او شکل په لحاظ د فاعل تابع وي.

په دې ډول فعلونو کي د جمع غايب ماضي شکلونه تل د شکل له پلوه د مصدری شکلونو سره يوه بڼه غوره کوي، لکه: په دې ډول فعلونو کي د جمع غايب ماضي شکلونه تل د شکل له پلوه د مصدری شکلونو سره يوه بڼه غوره کوي، لکه:

دوى ونې ته خوت - دوى کورته ځي - دوى پاڅيده.

دوى ونې ته ختل - دوى کورته تلل - دوى پاڅېدل.

۲ - د متعدي فعلونو گروپ:

څرنگه، چي په پښتو ژبه کي متعدي فعلونه د مفعول تابع وي او د فاعل شکل او تعدد پر فعل کوم تاثير نه کوي، نو فعلونه پر خپل شکل استعمالېږي، لکه:

ده کتاب کوت - ده کتاب لوست - ده قلم تورې.

دوى کتاب کوت - دوى کتاب لوست - دوى قلم تورې.

که چيري مفعول د جمع شکل ولري، نو که فاعل جمع وي او که مفرد د فعل د جمع په شکل استعمالېږي، لکه:

ده کتابونه لوستل - ده قلمونه توږل

دوى کتابونه لوستل - دوى قلمونه توږل

ده کتابونه ولوستل - ده قلمونه و توږل

دې کتابونه ولوستل - دوى قلمونه و توږل.

۳ - دريم گروپ فعلونه:

دا هغه گروپ فعلونه دي، چي د يوې خوا د لازمي فعلونو او دبلي خوا د متعدي فعلونو سره ګډ خصوصيتونه لري. په همدې اساس مو دغه ډول فعلونه د دريم گروپ په نامه ياد کړي دي. ددغه ډول فعلونو ماضي شکلونه تل د غير معين فعلي شکلونو (مصدرنو) سره په يوه بڼه راځي او د شکل په لحاظ کوم فرق نه سره لري. مگر د معناو په لحاظ او د زماني د

څرگندونې له پلوه فرق سره لري په دې گروپ فعلونو کې د فاعل مفرد والی او جمع والی او تانيث او تذکیر د فعلي شکلونو په تبدیل کې کوم رول نه لري، لکه:

ده خندل - دې خندل - دوی خندل

ده وژل - دې وژل - دوی وژل.

او داسې نور...

د حال زمانه:

د حال د زماني عمومي معنا داده، چې فعل داسې یو عمل څرگند کړي، چې د وینا په وخت کې پېښېږي. د فعل دغه معنا د عمل او پېښو د لغوي معناوو او ماهیت له پلوه فرق کوي. هغه پېښې، چې د حال په زمانه کې اجراء کېږي د پېښو د ماهیت پر اساس فرق سره لري. ځینې پېښې داسې وي، چې اجراء یې د زماني په یوه ټاکلي چوکاټ کې پېښېږي او تر یوې اندازې پورې معین حدود لري، لکه: واوړه اوړې - تورپیکې خاندې ...

مگر ځینې پېښې بیا داسې وي، چې د زماني په لحاظ په کوم ټاکلي چوکاټ کې نه محدودېږي او کوم معین حدود نه لري، لکه: مځکه گرځي - زموږ په هېواد کې پسونه روزل کېږي - په دښتونو کې لېوان پیدا کېږي...

سره له دې، چې پورتنۍ جملې په حال زمانه پورې اړه لري، خو د معناوو له پلوه فرق سره لري. په لومړي گروپ کې دواړې جملې د حال په زمانه کې تکرار او دوام نه ښیي. مگر دوهم گروپ جملې سربېره پر دې، چې د حال زمانه څرگندوي دا هم ښیي، چې دغه پېښې په کوم خاص وخت کې نه محدودېږي او تل دوام لري.

د حال فعلونه هم لکه ماضي فعلونه د فعل د اصلي اجزاوو څخه جوړېږي او د فعل په درو واړو گروپونو کې د یوې قاعدې پر اساس جوړېږي.

د حال د فعل ټول شکلونه د فعل د اصلي اجزاوو څخه د متصلو ضمیرونو په راوړلو سره جوړېږي:

اول - د لازمي افعالو گروپ:

(ځ): ځم - ځو - ځي...

(خیژ): خیژم - خیژو - خیژي...

دوهم - د متعدي افعالو گروپ:

(لول): لولم - لولو - لولي...

(گور): گورو - گوري...

دریم - دریم گروپ افعال

(خاند): خاندم - خاندو - خاندې...

(ژاړ): ژاړم - ژاړو - ژاړي...

(لامب): لامبم - لامبو - لامبي...

په پښتو ژبه کې ماضي فعل د گرامري علامو له پلوه کوم مشخص گرامري کتگوري کې خصوصیتونه لري، ځکه د ماضي فعلونو د پای گرامري علامې او د کلام د نورو اجزاوو گرامري علامې د شکل له پلوه څرگند توپیر نه لري. یوازیني څرگند معنوي خصوصیت یې دادی، چې تېره زمانه ښیي. مگر د حال فعل سربېره پر معنوي خصوصیت مشخص گرامري علامې هم

^۲ زیری جریده، ۱۳۵۳ ل کال، ۴۹ گڼه

لري، چي د کلام د نورو اجزاوو او هم د ماضي فعل د گرامري علامو سره فرق لري. د حال د فعلونو مشخص گرامري کتگوريکي علامي په پورتنیو مثالونو کي په څرگند او سیستماتیک ډول سره لیدل کېږي.

راتلونکي زمانه:

د راتلونکي زماني معنا داده، چي یو عمل په راتلونکي وخت کي ښیې او هغه کلیمه، چي دغه معنا څرگندوي د راتلونکي فعل په نامه یادېږي. راتلونکي فعلونه د حال د فعلونو په ډول د فعل د اصلي جز څخه جوړېږي او د فعل په درو واړو گروپونو کي د یوې قاعدې اساس جوړېږي او د عمومي گرامري خصوصیاتو او علامو له پلوه یو شی دي. یوازني گرامري علامه، چي په اکثره حالتونو کي راتلونکی فعل د حال د فعل څخه بېلوي د(به) علامه ده.

د راتلونکي فعل مختلف شکلونه د فعل د اصلي اجزاوو څخه وو د متصلو ضمیرونو په راوړلو سره په دې ډول جوړېږي:

ځم به - ځوبه - ځي به ...

خیژم به - خیژوبه - خیژي به ...

وبه ئې لولم - وبه ئې لولي - وبه لولې ...

گورم به - گورو به - گوري به...

خاندم به - خاندو به - خاندې به ...

وبه خاندم - وبه خاندو - وبه خاندی ...

په دغه پورتنیو جملو کي دوه ډوله ترکیبونه لیدل کېږي، چي د معناوو په لحاظ یو دبل سره توپیر لري. د (ځم به - گوروبه - خیژي به - خاندوبه) ترکیبونه د عمل دوام او جریان په نامحدود وخت کي بیانوي. مگر د (وبه ئې لولم - وبه خاندو - وبه ئې گورو ...) ترکیبونه د عمل تکرار نه څرگندوي، بلکې عمل(پروسه) د وخت په یوه ټاکلي جریان کي ښیې.

مختاري (پریفکسونه)

مختاري په پښتو ژبه کي د فعلونو په جوړښت او د فعلونو د معناوو په تشخیص کي مهم رول لري. د مختارو په واسطه د پښتو ژبي د ځینو فعلونو څخه نور فعلونو جوړېدای سي .^۲

د بلي خوا د مختارو په واسطه د فعلونو معناوي مشخصه کېږي، په پښتو ژبه کي د مختارو رول په لنډ ډول داسي څرگندولای سو:

۱- پوري: دغه مختاري، چي د فعلونو سره راسي د یوه فعل څخه بل فعل جوړوي او د معناوو په منځ کي ئې بدلون راولي. په پښتو ژبه کي دغه فعلي شکلونه - وزي - تري - وهي - خاندې(وتل - تړل - وهل - خندل) مشخصي معناوي لري، لکه:

ځلمی له کوره وزي.

دی خپل خوږ لاس تري.

دی خپل زوی ډېر وهي.

تورپېکی خاندې.

که چيري ددغو پورتنیو فعلونو سره د (پوري) مختاري را وړو، نو بیخي نوي فعلي شکلونه لاس ته راځي او معناوي ئې بدلیږي، لکه:

^۲ زیږی جریده، ۱۳۵۴ل کال، ۲ گڼه

پوري وزې (پوري وتل) - پوري ترې (پوري تړل) - پوري وهي (پوري وهل) - پوري خاندې (پوري خندل).
دغه وروستي فعلي شكلونه د معناوو له پلوه د پورتنیو فعلي شكلونو سره پوره توپیر لري، لكه:

ځلمی ترسیند پوري وزې.

دی خپل آس په ونه پوري ترې.

دی خپل ملگری پوري وهي.

ځلمی پوری خاندې.

۲- پرې د (پرې) مختارې، چې د فعلونو سره استعمال سي د یوه فعل څخه بل فعل جوړوي او معنایې بدلوي. که چیرې د (پرې) مختارې را وزې (وتل) - کوي (کول) - باسي - ایستل - ښوول د کلیمو سره استعمال سي، ددغو کلمو معناوي بدلوي او ددغو کلمو څخه نوري کلمې لاس ته راځي، لكه: پرې وزې (پرې وتل) - پرې کوي (پرې کول) - پرې باسي - پرې ایستل - پرې ښوول. په پورتنیو مثالونو کې د لومړي گروپ او دوهم گروپ د مثالونو د معناوو ترمنځ څرگند معنوي توپیرونه لیدل کېږي.

۳- کښې: همدارنگه د (کښې) مختارې، چې د فعلونو سره استعمال سي د فعلونو معنا بدلوي او نوي فعلي شكلونه جوړوي، لكه

وتل - کښېتل

کښل - کښېکښل

ایستل - کښې ایستل

۴- ننه: دا مختارې هم د نورو مختارو په شان د فعلونو معناوي بدلوي او نوي فعلي شكلونه جوړوي، لكه:

وتل - ننوتل

ایستل - ننه ایستل

او داسې نور...

دلته یوه یادونه ضروري گڼم.

اول داچې دغه پورتنی مختارې په پښتو ژبه کې د ډېرو لږو افعالو سره استعمالېږي او د هر فعل سره نه سي استعمالېدای. دوهم داچې په پښتو ژبه کې ځینې نور دغسې شكلونه هم سته (لكه: پوري - پرې - کښې) چې مختارې ئې نه سو بللای، ځكه دغه شكل نور نحوي وظایف اجرا کوي، لكه:

په دې کتاب کښې ډېري نیمگړتیاوي لیدل کېږي.

دی زما سره تر ښوونځی پوري ملگری و.

په دې کتاب کې داسې ټکي، چې پوهېدل پرې ایستل کښې ایستل...

په دغسې حالتونو کې (کښې - پوري - پرې) مختارې...

بلکه د (څخه - تر - له پاره - باندې - ځینې...)...

چې په پښتو ژبه کې د ادات د تورو یا د ارتباط د تورو په نامه ...

تورو پر گرامري کتگوري کې خصوصیتونو به پر خپل ځای و...

په پښتو کې ځینې نور فعلي مختارې هم سته، چې د وظیفې له مخه د (پوري - پرې - ننه - کښې) سره پوره توپیر لري او هغه مختارې دادې:

(و)، (را - در - و) .

۱- و: که چیري دغه مختاري د فعلونو سره راسي، نو د فعلونو څخه نور نوي فعلونه نه جوړوي، بلکي يوازي د فعلونو معناوي مشخصه کوي، لکه:

لوست - ولوست

خوږ - وخوږ

کوت - وکوت

خوت - وخوت

۲- را - در - و: دا مختاري د خپلو بېلو بېلو خصوصیتونو او معناوو له پلوه هم د (و) او هم د (پوري - پرې - ننه - کښې) د مختارو سره فرق لري. کله، چي دغه مختاري په تشریحي ډول وڅېړل سي، نو داسي څرگندیږي، چي دغه مختاري د یوې خوا په ځینو ترکیبونو کي د ضمیرونو وظیفه اجرا کوي او د بلې خوا د فعلي مختارو په حیث استعمالیږي. اوس د نوموړو (را - در - و) شکلونو د دوه اړخیزو خصوصیتونو د توضیح له پاره ځیني مثالونه راوړو:

دا مسئله پخوا هم را معلومه وه.

دا کتاب مي در وباڅښه.

کتاب مې درښوولی و.

څه به ورپېښه سوې وي، چي وځنډېدی.

ته ډېره راباندې گرانه یې.

په دغو مثالونو کي په واضح ډول سره لیدل کېږي، چي (را - در - و) د ضمیرونو په حیث استعمال سوي دي.

مگر د بلې خوا د پښتو ژبي څخه ډېر داسي مثالونه هم راوړای سو، چي (را - در - و) شکلونه پکښې استعمال سوي وي، خو د خصوصیتونو او معناوو له پلوه د ضمیرونو په ډول نه وي، لکه:

لمر را وخوت ورځ سوه.

د تگ ورځ رانږدې کېږي.

زه درغلم، خو ته مي ونه لېدي.

پر غلیم ورتلل.

ستا(زما - دده - ددې - د دوی - زموږ - ستاسي) په ژوندکي ستر تحول راغلی دی.

په دغو پورتنیو مثالونو کي داسي شواهد لیدل کېږي، چي (را - در - و) ضمیرونه وېولو. همدارنگه ددې موضوع د ښه توضیح له پاره به ځیني نور داسي مثالونه راوړو:

رانیول - راوړل - وړل - را کول - درکول - ورکول - را رسیدل - درتلل - راستنول - ورختل...

په دغو پورتنیو شکلونو کي (را - در - و) د ضمیرونو په حیث نه دي استعمال سوي، بلکي په ټولو فعلي شکلونو کي د فعل کار او عمل (پروسه) خوا اوسمت ښیي او مختاري (پریفکسونو) په شکل راغلي دي.

دغه مختاري سربیره پردې د فعل سمت او خوا ښیي، ددوی په راوړلو سره ځیني کلمې خپلي پخوانۍ معناوي بیخي بدلوي، لکه:

وړل - را وړل

نیول - را نیول

کول - را کول

نو که چیري دا ومنو، چي (را - در - ور) په پورتنیو مثالونو کي پریفکسونه دي، نه ضمیرونه، نو ددې ادعا د اثبات له پاره دا هم زیاتولای سو، چي:

۱- ضمیرونه د مصدرونو سره د مختارې په حیث نه راځي.

۲- د ضمیرونو یو عمومي خصوصیت دادی، چي د نومونو پر ځای د تکرار د لیري کولو په مقصد استعمالیږي.

۳- مصدرونه د نومونو وظیفه اجرا کوي (په دې برخه کي دمصدر بحث ته رجوع وکړی).

که چیري (را - در - ور) په پوره ډول سره د ډېرو موادو پر اساس په ژبه کي و خپل سي، کېدای سي، چي ځيني نور معنوي او وظیفوي اړخونه ئې هم څرگند سي او د تحقیق ننني اصول هم دا ایجاب وي، چي په ژبنيو څېړنو کي باید هر ژبني غړی په بېلو بېلو ترکیبونو کي وکتل سي، ترڅو چي ټول معنوي اړخونه ئې په پوره ډول سره څرگند سي، خو ددغو څو مثالونو په راوړلو سره دغه نتیجه لاس ته راځي، چي (را - در - ور) سربیره پردې، چي نور معنوي اړخونه لري د فعلونو سره د مختارو په حیث هم راځي او فعلي مختارې ئې بللای سو.

د شکل کتگوري

په پښتو کي د مطلق او استمرار فعل د شکل موضوع د یوې خوا ډېره پیچلي او مغلقه ده او د بلې خوا تر اوسه پوري ددې مسئلې هر اړخيزي څېړني ته پوره پاملرنه نه ده سوې. شکل د یوه عمل د اجراء هغه خصوصیت ښیي، چي د فعل په واسطه څرگندیږي. دا په دې معنا چي شکل د افعالو د دوام تکرار او یا نه دوام او نه تکرار خصوصیتونه ټاکي، ددې خصوصیت له پلوه د پښتو ژبي په فعلونو کي د مطلق او استمرار کتگوري څرگندیږي، استمراري فعل هغه فعل ته وايي، چي د یو عمل د کېدو یا کولو دوام یا تکرار ښیي.

او هغه فعل، چي د یوه عمل د کېدو او یا کولو تکرار نه ښیي د مطلق فعل په نامه یادېږي.

په پښتو ژبه کي د شکل د کتگوري کي خصوصیتونو د څرگندولو له پاره یوازي یوه گرامري علامه سته او هغه علامه د (و) مختارې دی، چي د فعلونو د شکل د کتگوري کي خصوصیتونو د توپیر له پاره استعمالیږي.

اوس به د استمراري او مطلق فعل د کتگوري کي خصوصیتونو د توپیر له پاره یو څه مثالونه راوړو:

۱- د (و) د مختارې په راوړلو سره د ځینو استمراري فعلونو څخه مطلق فعلونه جوړیږي، لکه:

مطلق	استمراري
خوت	خوت و
کوت	کوت و
اورېده	اورېده و
لیکه	لیکه و
خوړ	خوړ و

او داسي نور...

په دغو پورتنیو فعلونو کي یوازي د (و) په راوړلو سره د استمراري فعل څخه مطلق فعل جوړسوی دی په استمراري شکلونو کي بل هیڅ ډول تغیر نه دی راغلی.

او بله داچي استمراري او مطلق شکلوته د يوې لغوي رېښې څخه جوړ سوي دي. څرنگه چي په پښتو ژبه کي فعلونه د جوړښت له پلوه مختلف خصوصيتونه لري، نو د استمراري فعلونو څخه د مطلقو فعلونو جوړول هم په بېلو بېلو ډولو دي، چي ځيني مثالونه به ئې دلته راوړو:

۲- دا هغه گروپ فعلونه دي، چي د مطلق فعل د څرگندولو له پاره د استمراري فعل سره د (و) فعلي مختاړي راځي او د استمراري فعل څخه مطلق فعل جوړېږي. په دغه گروپ فعلونو کي استمراري فعل او مطلق د شکل په لحاظ کوم ورته والی نه سره لري او هم د معنا له پلوه د يوه لغوي بنسټ نښه نه پکښې ليدل کېږي، لکه:

استمراري فعل	مطلق فعل
کار کېده	کار وشو
تلی	ولاړ

او داسي نور...

۳- دريمه ډله هغه فعلونه دي، چي د مطلق فعل د څرگندولو له پاره د استمراري فعل سره د (و) فعلي مختاړي نه راځي، بلکي يوازي په شکل کي ئې يو څه تغير پېښېږي په دغه ډله استمراري او مطلقو فعلونو کي د معنا په لحاظ د يوه لغوي بنسټ د اشتراک نښې ليدل کېږي، لکه:

استمراري فعل	مطلق فعل
بيوه	بوت
را کاوه	راکړ

او داسي نور...

۴- څلرمه ډله: هغه فعلونه دي، چي د مطلق فعل د جوړولو له پاره د استمراري فعل سره د (و) فعلي مختاړي را وړل کېږي، خو په دې ډله فعلونو کي د استمراري فعل او مطلق فعل ترمنځ هم د شکل او هم د لغوي بنسټ له پلوه څه ناڅه اشتراک ليدل کېږي، لکه:

استمراري	مطلق
کاوه	وکړ

۵- پنځمه ډله هغه فعلونه دي، چي مطلق فعل داستمراري فعل څخه بې د (و) د مختاړي د راوړلو څخه جوړېږي. ددغي ډلي فعلونو د استمرار او مطلقو فعلونو ترمنځ نه د لغوي بنسټ له پلوه کوم اشتراک ليدل کېږي او نه هم د شکل په لحاظ لکه:

استمراري فعل	مطلق فعل
پورته کېده	پورته سو
مړېده	مور سو

او داسي نور...

۶- په هغو فعلونو کي، چي د فعل د معنوي ویش په برخه کي ددریم گروپ په نامه يادسوي وو د استمراري فعل څخه د (و) د مختاړي په راوړلو سره مطلق فعل جوړېږي او د فعلونو په شکل او لغوي بنسټ کي کوم تغير نه پېښېږي لکه:

ده خندل	ده وخنډل
ده ژړل	ده وژړل

ده ټوخل ده ټوخل
 ده لامبل ده ولامبل
 او داسې نور...

۷- کله کله د ټولو پورتنیو ډولونو په خلاف د استمراري فعل څخه مطلق فعل داسې جوړېږي، لکه:

استمراري فعل	مطلق فعل
و وړ	يو وړ
وروست	وروست

۸- خج: په پښتو ژبه کې د کلمو خج د موقعیت په لحاظ متحرک دی، خج په ځینو کلمو کې پر لومړي سیلاب، په ځینو کلمو کې پر منځني او په ځینو کلمو کې پر وروستي سیلاب راځي. د خج متحرک والی کله کله د کلمو د گرامري معناوو د بدلون سبب گرځي، سربیره پردې کله کله د خج د موقعیت پر اساس استمراري او مطلق فعلونه سره بېلېږي، لکه:

استمراري فعل	مطلق فعل
(خج پر وروستي سیلاب)	(خج پر لومړي سیلاب)
پو ري وتل	پوري وتل
پوري اېستل	پوري اېستل
پوري وهل	پو ري وهل
پرې ښوول	پرې ښوول
پرې اېستل	پرې اېستل
کنښوتل	کنښوتل
کنښکښوول	کنښکښوول، او داسې نور...

سربیره پر دې کله کله په ځینو ترکیبونو د استمراري او مطلق فعل د شکل او خصوصیت د ټاکلو په برخه کې د(خو واره) او (خو ځله) شکونه هم مهم رول لري.

دکلام د نورو اجزاوو څخه د فعل جوړېدنه

په پښتو ژبه کې سربیره پردې، چې د مختارو په مرسته د ځینو فعلونو څخه نور فعلونه جوړېږي، د کلام د نورو اجزاوو څخه هم ځیني فعلونه جوړېدای شي.

۱- د صفتونو څخه:

صفت	فعل
کون	کنوي (کنول)
تریخ	تریخوي (تریخول)
زور	زروي (زړول)
مور	مروي (مړول)
تریخ	تریخېږي (تریخېدل)
کون	کنیږي (کنېدل)

زوپ	زپړې (زپړدل)
او داسې نور...	
۲- د صفتونو په شان د ځينو نومونو څخه د فعلي وروستاړو په زیاتولو سره فعلي شکلونه جوړېږي، لکه:	
اسم	فعل
ژړا	ژړوي (ژړول)
خندا	خندوي (خندول)
گټه	گټي (گټل)
سپما	سپموي (سپمول)
نخا	نخوي (نخول) نخا
نور...	نڅېږي (نڅېدل) ، او داسې

د ژبو مارفولوژیکي ویش

د نولسمې پېړۍ په ژبپوهنه کې سربیره پر نسبي ویش، ژبي په مارفولوژیکي لحاظ هم پر بېلو بېلو ګروپونو ویشل سوي دي. د مارفولوژیکي ویش فرقونه له نسبي ویش څخه په دې کې دي، چې په نسبي ویش کې د مقایسوي - تاریخي میتود په رڼا کې ژبي د ورته والي او بېلتون، د پیدایښت، بدلون او تاریخي تکامل له پاره پرېلو بېلو کورنیو او ګروپونو ویشل کېږي او هم په دې ویش کې د مقایسوي موادو انتخاب اختیاري کار نه وي، مګر په مارفولوژیکي ویش کې د ژبو تاریخي تکامل او پیدایښت په نظر کې نه نیول کېږي او ژبي یوازي د اوسني جوړښت له پلوه سره پرتله کېږي او پر بېلو بېلو مارفولوژیکي ګروپونو ویشل کېږي، چې په دې اساس کېدای سي داسې ژبي په یوه ګروپ کې راسي، چې په نسبي او تاریخي لحاظ یو له بله هیڅ اړیکې نه سره لري او هم په دې ویش کې هغه مواد چې د ژبو په مقایسه کېني د معیارونو په حیث ټاکل کېږي اختیاري دي. په مارفولوژیکي ویش کې د ژبو کمي ویش د معیارونو د ټاکلو د شمېر سره متناسب ارتباط لري مثلاً: که چیرې د ژبو په مقایسه کې د معیاري موادو په حیث یوازي یو فونټیکي معیار - د شونډیزو او غیر شونډیزو واولونو متقابل موجودیت او یا نه موجودیت وټاکل سي، نو ددې معیار له مخې د نړۍ ټولې ژبي پر دوو ګروپونو ویشل کېدای سي.

یو هغه ګروپ چې په هغه کې دا پرنسپ صدق کوي او بل هغه ګروپ چې په هغه کې دا پرنسپ صدق نه کوي. په هره اندازه چې د ژبو په ویش کې د ټاکلو معیارونو شمېر زیاتېږي په هم هغه اندازه د نړۍ په ژبو کې ډېر مارفولوژیکي ګروپونه منځ ته راځي.

د نولسمې پېړۍ په ژبپوهنه کېني ژبي د مارفولوژیکي جوړښت له مخې پر درو ګروپونو ویشل سوي دي: مجردي، نه بدلیدونکي او بدلیدونکي ژبي. مجردي هغه ژبي (چيني، تېبتي، برمایي...) گڼل کېږي، چې کلمې ئې په ګرامري لحاظ ثابته بڼه لري او د جملو په منځ کې کومکي توري، د کلمو ترتیب او غاړه (intonation) د ګرامري روابطو وظیفه اجرا کوي. د نه بدلیدونکو ژبو په ګروپ کې (ترکي، جاپاني...) هغه ژبي شاملېږي، چې په جمله کې د کلمو ګرامري روابط د وروستاړي په واسطه ښوول کېږي، خو دومره خبره ده، چې له یوې خوا د کلمو په تصریفې شکلونو کېني د کلمو اصلي غړي نه اوږي او خپل اصلي حالات په بېلو بېلو کتګوریو کېني ساتي او له بلې خوا مختاړي او وروستاړي هم په مختلفو حالتونو کې

^۲ کابل مجله ۱۳۵۳ ل کال ۹ گڼه

خپل شکلي او معنوي استقلال نه بایلي (مثلاً په good+ness او good+ness). په پښتو کې هم ددې ډلې ژبو ځینې مشخصات لیدل کېږي لکه: تور - تور+والی، سور - سور+والی، ښه - ښه+والی چې په دې مثالونو کې د کلمو اصلي غړي (تور، سور، ښه) او هم وروستاړي (والی) نه بدلېږي او خپل معنوي او شکلي حالت ساتي.

د بدلیدونکو ژبو په ډله کې اکثره پوهان ایندو اروپایي او سمی ژبي داخلي.

د بدلیدونکو ژبو کې د کلمو ګرامري اشکال د مختارو، وروستاړو او سوفکسونو په مرسته جوړېږي مختارې، وروستاړې او سوفکسونه یوه ټاکلې معنا نه لري، بلکې اکثره هر یو په یوه وخت کې کولای سي، چې څو مختلفې ګرامري معنوي افاده کړي. په دې ژبو کې د نه بدلیدونکو ژبو په خلاف مختارې، وروستاړې، سوفکسونه او د کلمو اصلي مورفیمونه یو په بل کې سره ننوتې او په بېلو بېلو ګرامري کټګوریو کې مختلفه ښه غوره کوي (depth - deep کور - کره). د پورتنیو تشریحاتو د توضیح له پاره به د پښتو ژبي ځینې مثالونه راوړو. په پښتو کې د (a) وروستاړی څو مختلفې ګرامري معنوي افاده کولای سي. د خندا، ژړا او غوا په کلمو کې نوموړي وروستاړي په عین وخت کې دوی معنوي څرګندوي:

۱ - مؤنث.

۲ - مفرد.

مګر د بودا په کلمه کې بیا خپلې پخوانۍ معنا وي نه ساتي. په دې کلمه کې هم دوی معنوي لري یوه د مذکر او بله د مفرد. همدارنګه (پوري) د مختارې په حیث په بېلو بېلو کلمو کې خپله اصلي معنا بدلوي لکه: په (پورې+وتل) او (پوري+تړل) کې

په دې مثالونو کې نه یوازې داچې د (پوري) معنا په (پوري وتل) او (پوري تړل) کې یوه نه ده او فرق سره لري، بلکې د (پوري وتل) په کلمه کې اصلي غړي (وتل) هم خپله پخوانۍ معنا بایلي.

د اوولسمې - اتلسمې پ. په ژبپوهنه کې پوهانو د ژبو د مارفولوژیکي ویش په برخه کې څه څېړنې کړي، خو دغو څېړنو په اوولسمه پ. کې د یوه دسپلین ښه غوره کړې ده. فرید ریچ بنلیگل (۱۸۰۸) په دې عقیده وو، چې د نړۍ ټولې ژبې د ګرامري جوړښت له پلوه پر دوو ګروپونو ویشل کېږي: نه بدلیدونکې او بدلیدونکې ژبې، مګر د مقایسوي - تاریخي میتود د انکشاف سره سم ژبپوهانو ته دا سوال پیدا سو، چې که چېرې د نړۍ ژبې پر دوو ګروپونو وویشلې سي، نو چينې ژبې ته به په کوم ګروپ کې ځای ورکړل سي، ځکه دا ژبه د مارفولوژیکي جوړښت له پلوه ددې دوو ګروپونو سره ستر توپیرونه لري. په همدې اساس په ۱۸۱۸ کې د فرید ریخ بنلیگل ورور افګست بنلیگل په نوموړې ویش کې څه اصلاحات راوړي او وایې چې ټولې ژبې باید پر درو ګروپونو وویشل سي: مجردې، نه بدلیدونکې او بدلیدونکې ژبې بیا په خپل منځ کې پر دوو ډلو ویشل کېدای سي: تحلیلي او غیر تحلیلي په ۱۸۲۲ م کال کې وګومبلدت ژبې پر څلورو ګروپونو ویشي یعنې په پخواني ویش کې یو بل ګروپ ور زیاتوي، چې د نیم تحلیلي په نامه یادېږي. ماکس میولر (۱۸۲۳ - ۱۹۰۰) په دې عقیده وو چې د ژبو د مارفولوژیکي ویش او د ټولنې د اقتصادي او اجتماعي تکامل ترمنځ مستقیم ارتباط موجود دی په همدې اساس د مجردې ژبې د هغو خلکو ژبې بولي چې د ابتدایې بشري ټولنې په مرحله کې ژوند کوي او ددوی ترمنځ اجتماعي روابط یوازې او یوازې پر کورنیو بنادي. دی په وروستي تحلیل کې دې نتیجې ته رسیږي، چې په دې ډله ژبو کې دومره قدرت نسته، چې لیکونکي دي وکړای سي ددې ژبو په مرسته کوم علمي اثر ولیکلی سي نه بدلیدونکې ژبې د کوچني ژوند د تاریخي مرحلې محصول او بدلیدونکې د هغو خلکو ژبې دي، چې له دې ټیټو تاریخي مرحلو څخه تېري سوي او نوي متکامل دولتي سیستم لري.

دا څرگنده ده، چي د ژبو گرامري جوړښت د اقتصادي، اجتماعي او تاريخي مرحلو له پلوه څېړل او يوې ژبي ته ښه اوبلي ته ټيټه ويل غير علمي کار دی. د ژبو د مارفولوژيکي ویش په برخه کي دا ډول تحليل سړي ته د واقعيتونو صحيح تشریح او حل نه سي ورکولای، بلکي برعکس سړی گمراه کېږي او له واقعيت نه باسي، ځکه هغه څه چي يو ليکوال ئې د بدليدونکو ژبو په واسطه ليکلای او څرگندولای سي همدغسي د مجردو ژبو ويونکي هم په خپله ژبه هر ډول مفاهيم په پوره ډول افاده کولای سي.

داچي بدليدونکي ژبي متکاملي او مجردي او نه بدليدونکي ژبي غير متکاملي دي کوم علمي اساس نه لري، ځکه دا فرقونه يوازي په گرامري جوړښت پوري اړه لري مجردي اونه بدليدونکي ژبي هم پر خپل پخواني ابتدايي حال نه پاتېږي او د ننه په خپل سيستم کي تکامل کوي او د ژبو تکامل هم په دې کي نه دی، چي حتمي دي گرامري روابط د مختارو او وروستارو په واسطه افاده سي. د نولسمي پ. عالم د ناتوراليزم د مکتب (په ژبپوهنه کي) مؤسس ا. ښليخر (۱۸۶۸ - ۱۸۲۱) چي له يوې خوا د نولسمي پ. د طبيعي علومو د انکشاف خصوصاً (داروين) او له بلې خوا د هيگل د ديالکتیک تر تاثير لاندې راغلی د ژبو د مارفولوژيکي ویش مسئله د تکامل د تيورۍ له مخي تر څېړني لاندې نيسي.

ا. ښلخر د خپلو څېړنو په نتيجه کي د ژبي د ماهيت او مشخصاتو په برخه کښي درې اساسي ټکي ټاکلي :

۱ - ژبه يو طبيعي اورگانيزم دی او د ژوندانه او انکشاف قوانين ئې همغه قوانين دي کوم، چي د طبيعت د ټولو ژونديو اورگانيزمونو په برخه کښي صدق کوي.

۲ - په همدې اساس ژبپوهنه د طبيعي علومو له ډلې څخه يو علم دی.

۳ - د ژبو په څېړنه کي بايد د هغو ميتودونو څخه کار واخيستل سي کوم چي د طبيعي علومو پوهان د حيواناتو او نباتاتو په څېړنه کښي استفاده ځني کوي.

(هيگل د خپل مشهور منطق شروع د ديالکتیک په دې اساسي مرحلو کوي: د ديالکتیک اوله مرحله هستي ده او دا د تائيد (these) مرحله ده مگر که موږ د هستي مجرد او خالص مفهوم تحليل کړو د نيستی مفهوم تري راولاړېږي او د هستۍ تائيد ځان په خپله نفي کوي او فکر ديالکتیک په دوهمه مرحله کي داخليږي، چي هغه د ترديد او نفي مرحله ده antithese ددې تائيد او ترديد له تصادم څخه يوه دريمه مرحله راوړي، چي هغه دمنفي او مثبت ترکیب دی synthase يعني د هستۍ او نيستی له تصادم څخه يو دريم ترکیبي حقيقت منځ ته راځي.....).

ا. ښليخر د ژبو په مارفولوژيکي ویش کي د هيگل ديالکتیکي قوانين (چي وايې د هر شي په موجوديت کي درې مرحلي ليدل کېږي these, antithese, synthase تطبيقي او وايې چي ژبي هم په خپل تکامل (يعني بياولوژيکي تکامل) دغسي درې مرحلي تېروي مجردي نه بدليدونکو د نه بدليدونکو ژبو د انکشاف او تکامل په نتيجه کي منځ ته راغلی دی. ددې نظريو په ترڅ کي يوې داسي فيصلې ته رسيږي: څرنگه چي د ژبي هم لکه ژوندي موجودات زېږي، بلوغ ته رسي او په پای کي زړېږي او مري.

نو په همدې اساس مجردي ژبي د ژبو د طفوليت مرحله، نه بدليدونکي د بلوغ مرحله او بدليدونکي د زړښت او انحطاط مرحله ده.

۱ - د ژبي تکامل دې ته نه وايې، چي مجردي ژبي دي په نه بدليدونکو ژبو او نه بدليدونکي ژبي دي په بدليدونکو ژبو بدلي بدلې سي، ځکه دا به سمه نه وي، چي سړی هغه ژبي چي په خپل جوړښت کي د کلمو سره مختاري او وروستاري ونه لري غير متکاملي وبولي او د ژبو په تکامل کي د ابتدايي مرحلي په حيث ورته قايل سي او هغو ژبو ته چي گرامري روابط ئې د مختارو او وروستارو په مرسته افاده کېږي متکاملي ووايې.

۲ - هره ډله ژبي که مجردي وي او که بدليدونکي او يا بدليدونکي د ننه په خپل سيستم کي تکامل کوي اود تکامل قوانين ئې بايد د ننه په هر سيستم کي په جلا ډول ولټول سي نه د باندې له سيستمه، د چيني ژبي (مجردي ژبي) تکاملي سير بايد په خپله د چيني ژبي په تاريخ کي وسپړل سي نه داچي د چيني ژبي تکاملي سير د انگليسي ژبي په تاريخ کي ولټول سي. ننني چيني ژبي هغه ساده او ابتدايي شکل نه لري، کوم چي زرکاله پخوا ئې درلود او دا قانون د ټولو ژونديو ژبو په برخه کي صدق کوي پښتو، روسي، انگليسي او نورو ټولو ژبو همداسي ابتدايي او ساده شکونه درلودل، چي له اوسني وخت سره نه مقايسه کېږي، داځکه چي ژبه يوه اجتماعي زېږنده (پدیده) او د ټولني د افهام او تفهيم وسيله ده او د ټولني د تکامل سره سم وده او انکشاف مومي. هر مطلب چي نن ورځ په پښتو، روسي او انگليسي (چي د نه بدليدونکو او بدليدونکو ژبو په گروپ پوري اړه لري) کي افاده کېدای سي همدغه شان چيني ژبه (چي په مجرد گروپ پوري اړه لري) د هر ډول فکر د څرگندوني پوره استعداد لري.

له ډېري مودي راهيسي پوهان په دې هڅه کي وو، چي ثابته کړي، چي ژبه کټ مټ يو داسي اورگانيزم دی، لکه حيوان او نبات او د ژبو منځ ته راتگ او تکامل هم د هغو طبيعي قوانينو پر اساس منځ ته راځي، دکومو پر اساس چي نور ژوندي موجودات زېږي او انکشاف کوي يعني ژبه زېږي، د بلوغ مرحلي ته رسيږي او په پای کي زېږي. د ژبي دغسي تحليل خصوصاً په نولسمه پ. کي زيات عموميت پيدا کوي. ددې علت هم دادی، چي په نولسمه پ. کي طبيعي علوم زياتو موفقيتونو ته رسيږي، مگر د ژبي په باره کي دا ډول قضاوت، چي ژبه کټ مټ داسي يو اور گانيزم دی لکه حيوان او نبات څېړونکي ته د واقعي او حقيقي پېښو سمه تشرېح او حل نه سي ورکولای، بلکي برعکس ئې له واقعيته لېري کوي، ځکه ژبه د انساني ټولنو د راشی او درشی تماس او معاشرت مهمه وسيله ده. بې له ژبي بشري رابطه او معاشرت ناممکن دي او بي رابطي او تماس نه په خپله انسان وجود لري او نه ټولنه، بې له ژبي تفکر هم ناممکن ښکاري يعني د ژوند او واقعيت درک او په خپله د انسان مفهوم بې ژبي په يوه تپه تياره کي را ايساريږي.

ژبه يوه اجتماعي پدیده ده او د باندې له انسانه او ټولني منځ ته نه سي راتلای، نو په همدې اساس د ژبي د ماهيت او تکامل څېړنه د باندې له انسانه علمي ارزښت نه لري ددې ټولو خبرو څخه دې نتيجي ته رسيږو چي: ژبه نه طبيعي پېښه ده او نه بيالوژيکي د ژبي موجوديت او انکشاف په هيڅ ډول د طبيعي قوانينو تابع نه گڼل کېږي او هغه طبيعي قوانين د کومو پر اساس چي حيوانات او نباتات منځ ته راځي او تکامل کوي د ژبي د ماهيت او ودې په برخه کي عملي کېدای نه سي.

د شلمي پ. په ژبپوهنه کي هم ځينو پوهانو کوشښ کړی، چي د ژبو د مارفولوژيکي ویش په برخه کي مشخص علمي معيارونه وټاکل سي او د پخواني ویش نيمگړي خواوي پوره کړي ښه مثال ئې د امريکا د مشهور عالم اډوارډ سپير مارفولوژيکي ویش گڼلای سو.

اډوارډ سپير په خپل کتاب «ژبه - ۱۹۲۱» کي د ژورو علمي څېړنو په ترڅ کي دې نتيجي ته رسيدلی، چي ټولي ژبي د گرامري جوړښت له پلوه پر ۲۱ گروپونو ویشل کېدای سي. د مارفولوژيکي ویش يو لوی مشکل دادی، چي د هغو معيارونو انتخاب د کومو پر اساس چي ژبي پر بېلو بېلو مارفولوژيکي گروپونو ویشل کېږي اختياري کار دی او کوم معين او ټاکلي پرنسپونه په دې برخه کي نسته، نو ځکه يو عالم د خپلو ټاکلو معيارونو پر اساس ژبي پر دوو گروپونو او بل ئې د خپلو ټاکلو پرنسپونو له مخي پر درو، څلورو او داسي نورو گروپونو ويشي. له بلې خوا که يوه ژبه له يوه پلوه وڅېړله سي په يوه گروپ او که له بل اړخ څخه ورته څير سو نو بيا په بل گروپ کي داخلیدای سي، مثلاً مخکي مو وليدل، چي په پښتو ژبه کي دگرامري جوړښت په لحاظ هم د نه بدليدونکو او هم د بدليدونکو ژبو خصوصيات سته او همدارنگه اکثرو

ژبپوهانو اېندو اروپايي او سيمتي ژبي چي په خپلو منځونو کي ستر گرامري او مارفولوژيکي اختلافونه لري بيا هم په يوه گروپ کي راوړي دي.

ددې له پاره چي مارفولوژيکي ویش يو علمي ارزښت پيدا کړي او پر سمو پرنسيپونو بنا وي، نو د ا. ا. ريفرماتسکي د نظريې په تائيد بايد دوي اساسي مسئلي په نظر کي ونېول سي:

۱ - ښه به دا وي، چي د ژبو په مارفولوژيکي ویش کي د هغو ژبو گرامري جوړښت سره پرتله سي، چي په تاريخي لحاظ په يوې کورنۍ پوري اړه لري او د يوې کورنۍ غړي بلل کېږي، ځکه په مارفولوژيکي ویش کي يوازي د تشریحي میتود له پلوه د ژبو گرامري جوړښت سره مقایسه کول کافي نه گنل کېږي او سربيره پر دې بايد د مقایسوي - تاريخي میتود څخه هم پوره استفاده وسي او د مقایسوي - تاريخي میتود څخه په دې برخه کي هغه وخت لازمه گټه اخیستلای سو، چي زموږ مقایسه د يوې کورنۍ پر ژبو بناء وي.

۲ - په مارفولوژيکي تشریح کي به بده نه وي، چي په بېل ډول د هري ژبي ټول مارفولوژيکي خصوصيات و څېړل سي، خاص او عام قوانين ئې وټاکل سي. دغسي څېړنه به له گټو څخه خالي نه وي. له يوې خوا د پرديو ژبو د زده کړي له پاره منظم درسي مواد ترتيبيدای سي او له بلې خوا د ترجمي (خصوصاً ماشيني ترجمي) په برخه کي پوره اسانتياوي برابریدای سي.

فرازيالوژي او سبکي علامې

فرازيالوژي(۱):

د روسي ژبي ژبني اصطلاحات د څېړنو اوږد تاريخ لري او حتی په هغو قاموسونو کي، چي په اوولسمه پېړۍ کي خپاره سوي دي ژبني اصطلاحات پکښې را غونډ سوي دي.

همدارنگه د روسي ژبي معاصر قاموسونه هم د ژبنيو اصطلاحاتو له پلوه خورا غني دي سربيره پردې، چي ژبني اصطلاحات په قاموسونو کي ثبت سوي دي، د روسي او شوروي دورو ژبپوهانو په دې برخه کي زياتي علمي څېړني کړي دي، چي د دوی د تحقيقاتو په نتيجه کي فرازيالوژي اوس د ژبپوهني د يوې مستقلي څانگي حيثيت غوره کړی دی. د غربي اروپا او امريکا په ژبپوهنه کي دې موضوع ته تر اوسه پوري پوره پاملرنه نه ده سوي. ا. و. کونين په خپل هغه اثر کي، چي د (انگليسي ژبي فرازيالوژي) نومېږي داسي ليکلي چي: «د غربي اروپا او امريکا په ژبپوهنه کي د فرازيالوژۍ د تصور په برخه کي تر اوسه پوري کوم خاص اثر نه دی ليکل سوی، سره له دې چي د دوی په قاموسونو کي ژبني اصطلاحات ډېر راغونډ سوي دي».

په دې څه وروستيو کلونو کي په شوروي ژبپوهنه کي ډېر آثار خپاره سوي دي، چي د ژبنيو اصطلاحاتو بيل بيل اړخونه پکښې څېړل کېږي، خو سره له دې هم د ژبنيو اصطلاحاتو ځيني مسئلي لا تر اوسني او لايحه پاته دي. د ژبنيو اصطلاحاتو د وېش (کلاسيفيکیشن) او په قاموس کي د هغو د ثبتولو په برخه کي بيلي بيلي نظريې ليدل کېږي.

د فرازيالوژي په تيوريکه سپړنه کي د اکاډميک و. و. وينگرادف څېړنو مهم رول لوبولی دی. ژبني اصطلاحات د معنوي جوړښت له پلوه د وينگرادف په آثارو کي پر درو گروپونو ویشل کېږي:

^۲ کابل مجله ۱۳۵۳ ل کال ۳ گڼه

۱- په لومړي گروپ کي هغه ژبني اصطلاحات داخلېږي، چي معنايې د ترکيب د اجزاوو د معناوو څخه لاس ته نه راځي او اصطلاحي معنا د ترکيب د اجزاوو پر معنا متکي نه وي لکه (د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: په سترگو ننوتل، پرسپين ډاگ غاښ وتل...) په دوهم گروپ کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي اصطلاحي معنايې د ترکيب د اجزاوو پر مجموعي معنا متکي وي لکه (د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: د پاڅي رگ پالل، هر سرې پرخپله ټکي ور اړوي. دی د کراستي ملا بند دی، پر بدو اوښتل...) .

۲- په دې ډله ژبنيو اصطلاحاتو کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي اصطلاحي معنايې په تحليلي ډول د ترکيب د ټولو غړو د معناوو سره ارتباط لري، لکه (د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: پښه اړول، بانو پر بانو ايښوول، اوږه کښل، بکړی د سره لوېدل...) .

د وينگرادف دغه ویشل دا . و. کليتنينه، ا . پ . مردو بلکه او داسي نور ډېرو ژبپوهانو په آثارو کي تائيد سوي دي. ن . م . بنانسکي هم ژبنيو اصطلاحاتو ته د اکاډيمیک وينگرادف له نظره گوري، خو دی د وينگرادف پر درو گروپونو يو بل گروپ هم زياتوي، چي په دې حساب دی د روسي ژبي ژبني اصطلاحاتو پر څلورو گروپونو ویشي. دده په عقیده په څلورم گروپ کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي که څه هم د ترکيب هر غړی ئې په خپله اصلي معنا استعمالېږي او هم د ترکيب عمومي اصطلاحي معنايې د غړو د معناوو مجموعه ده، خو دغه ترکیبونه د استعمال په وخت کي تل خپل ترکيبي شکل ساتي او بي له کوم تغير څخه استعمالېږي، چي په همدې اساس دغسي ترکیبونه د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کي راتلای سي، لکه (په پښتو ژبه کي دغسي ترکیبونه: د اوبو شين ډنډ، د سينما ټکس ...

ب . ن . گلوين د ژبنيو اصطلاحاتو د څېړنو په نتیجه کي دې ټکي ته رسيږي، چي په روسي ژبه کي ژبني اصطلاحات پر څلورو گروپونو ویشل کېږي. د وينگرادف پر ویش يو بل گروپ هم ور زيات وي، چي د (اډيم) په نامه ئې ياد وي. په شوروي ژبپوهنه کي د اصطلاحاتو په برخه کي يو بل نظر هم سته، چي د پورتنیو نظريو سره پوره توپير لري او هغه دا چي ددې ډلي ژبپوهانو په عقیده سربيره پر پورتنیو ډولونو ټول هغه ترکیبونه، چي تر يوې اندازي پوري خپل ترکيبي ثبات ساتي او تل د مشخصو ترکیبونو په شکل استعمالېږي هم د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کي راځي، لکه: متلونه، مقولې او هغه ادبي عبارات، چي عام معرفيت ئې پيدا کړی وي . سربيره پردې د ژبنيو اصطلاحاتو په برخه کي ځيني نوري نظريې هم سته، چي يادونه ئې دلته دومره موزونه نه ښکاري.

سره له دې، چي د ژبنيو اصطلاحاتو ویشنه پر خاصو گروپونو نسبي بڼه لري او تر ډېره حده پوري د ژبپوهانو په ذهني قضاوت او هغو پرنسپبونو پوري اړه لري، چي ژبپوهان ئې پيروي کوي.

سره له دې ټولو اختلافونو بيا هم په شوروي ژبپوهنه کي د ژبنيو اصطلاحاتو د تشخيص او ویش په برخه کي د اکاډيمیک وينگرادف نظر د تائيد وړ گڼل کېږي، ځکه چي دده ویش له يوې خوا واقعيت ته نږدې دی او له بلې خوا ددې خاصو ژبنيو واحدونو د واقعي وېشني په برخه کي زيات امکانات برابر وي. د نورو ژبپوهانو په ویش کي اکثره ژبني اصطلاحات او عادي ترکیبونه يا ژبني اصطلاحات، متلونه او مقولي سره گډېږي او پوره توپير ئې نه سره کېږي. ددغو وروستيو ژبپوهانو نظر کله کله په قاموسونو کي هم منعکس کېږي، مثلاً د شوروي اتحاد د علومو د اکاډيمۍ په قاموس (څلور ټوکه) کي او هم د اوبنکوف په مشرح قاموس (څلور ټوکه) کي دغسي عادي ترکیبونه، لکه « ورو، ورو » « لږ، لږ » د قاموسي مقالو په پای کي د ژبنيو اصطلاحاتو په حيث راوړل سوي دي. دا ترکیبونه ژبني اصطلاحات نه دي، بلکي، لکه څنگه چي په هغه وخت کي ف . ف فرتو ناتف اشاره ورته کړي ده. دا هغه ډول ژبني ترکیبونه دي، چي يوه کلمه دوه واره د يوه مقصد يا يوه عمل د شدت په غرض تکرارېږي او عادي ژبني ترکیبونه دي، نه ژبني اصطلاحات.

د ژبنيو اصطلاحاتو يوه بله مهمه مسئله، چي تر اوسه تنه او لاينحله پاته وه او په قاموسونو کي تر اوسه پوري کوم مشخص پرنسيپ نه دی ورته ټاکل سوی، هغه په قاموسونو کي د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو موضوع ده. په دې برخه کي، چي ژبني اصطلاحات ترکومو کلمو لاندې راوړل سي، قاموس ليکونکي تر اوسه کوم مشترک ټکي ته نه دي سره رسيدلي او په مختلفو قاموسونو کي د بېلو بېلو پرنسيپونو څخه کار اخيستل سوی دی.

پ. ب. زودين او ک. ا. لېديف په دې عقیده دي، چي ژبني اصطلاحات دې د ژبنيو اصطلاحاتو د ترکيب ترهغې کلمې لاندې راوړل سي د کومي سره چي د ژبنيو اصطلاحاتو معنا هيڅ ارتباط نه لري. اس. اي. اوږيگف بيا د خپل قاموس په مقدمه کي ليکي، چي ژبني اصطلاحات دي ترهغو کلمو لاندې راوړل سي، له کومو سره چي د ژبنيو اصطلاحاتو عمومي معنا اړخ نه لگوي. مگر د شوروي اتحاد د علومو د اکاډيمۍ په کوچني قاموس (خلورتوکه) کي بيا يوه ژبني اصطلاح د ترکيب تر ټولو کلمو لاندې د قاموسي مقالو په پای کي په مکرر ډول سره راوړل کېږي، خو يوازي په يوه ځای کي ترهغې کلمې لاندې تشرېح کېږي، کومه چي د ژبني اصطلاح معنوي مرکز تشکيلوي. پروفيسر اي. و. رخانف کوبنس کړی، چي ددغو مشکلاتو د حل له پاره يوه عملي لار پيدا کړي، نو دی د حل لار په دې کي لټوي، چي ژبني اصطلاحات دې پر دوو گروپونو ووېشل سي. يو هغه گروپ ژبني اصطلاحات دي، چي عمومي معنايې د ترکيب د کلمو پر معناو متکي نه وي. نو په دې اساس (دده په عقیده) د لومړي گروپ ژبني اصطلاحات د کلمو تر هغو معناو لاندې را وړل کېږي، د کومو سره چي د ژبنيو اصطلاحاتو معناوي اړه لري او دوهم گروپ ژبني اصطلاحات په مستقل ډول د قاموسي مقالې په پای کي راوړل کېږي.

لکه څنگه چي څرگنديږي دغه ټول روشونه په قاموس کي د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو مسئله نه سي حل کولای. ددې خبري د اثبات او د موضوع د وضاحت له پاره به د پښتو ژبي يوه ژبني اصطلاح را واخلو او خبري په پر وکړو. په پښتو ژبه کي (د پاڅي رگ پالل) يوه ژبني اصطلاح ده. د زودين، اوږيگف اولېديف د نظرياتو پر اساس دا اصطلاح بايد ددې ترکيب ترهغې کلمې لاندې راوړل سي د کومي د معنا سره چي ارتباط نه لري، خو دلته دا مشکله ده، چي سړی دي په وپوهيدای سي، چي ددې ژبني اصطلاح معنا د درو کلمو (پاڅه، رگ، پالل) له ډلي څخه د کومي يوې د معنا سره ارتباط نه لري، چي ترهغې لاندې ثبت سي.

بله خبره داده چي ژبنيو اصطلاحاتو اصطلاحي معنا نه يوازي دا چي د ترکيب د کلمو د معناو سره مستقيم ارتباط نه لري، بلکي کله کله هيڅ ارتباط نه لري. که چيري دغسي ارتباط موجود وي نو ژبني اصطلاح نه سو ورته ويلای بلکي، د ژبي يو عادي ترکيب ئې بولو. همدارنگه هغه روش چي د شوروي اتحاد د علومو د اکاډيمۍ د قاموس له خوا وړاندې کېږي موضوع لاهم پيچلي کوي، ځکه (د پاڅي رگ پالل) په ژبني اصطلاح کي کومه کلمه پاڅه، رگ او يا پالل د معنوي مرکز حيثيت لري. دا څرگنده ده په هغو ژبنيو اصطلاحاتو کي، چي عمومي معنايې د ترکيب د کلمو پرمعناو متکي نه وي داسي کلمه پکښې نسته، چي هغه دي د معنوي مرکز په حيث وټاکل سي. ددې ټول بحث څخه يوې داسي نتيجي ته رسيږو، چي د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو په برخه کي بايد يو داسي پرنسيپ غوره سي، چي د يوې خوا عملي جنبه ولري اوله بلي خوا د قاموس ليکونکو د ذهني قضاوت دخالت پکښې لږ وي. زما په عقیده يوازيني عملي او غوره پرنسيپ به دا وي، چي په قاموسي مقالو کي دې ژبني اصطلاحات د اصلي کلمو (کومکي توري په ژبنيو اصطلاحاتو کي د اصلي کلمو په حيث نه گڼل کېږي) د الفبا په ترتيب راوړل سي. يعني ژبني اصطلاحات دي تر هغو اصلي کلمو لاندې راوړل سي، کومي چي د ژبنيو اصطلاحاتو د ترکيبونو په سر کي راغلي وي. په دې اساس د پښتو ژبني اصطلاح (د پاڅي رگ پالل) بايد د (پاڅه) د قاموسي مقالې په پای کي راسي.

په پښتو قاموس کې ژبني اصطلاحات او تشریحي ساده عبارتونه یو ځای راوړل سوي دي. څرنگه چې ژبني اصطلاحات ددې قاموس په قاموسي مقالو کې په مستقل ځای کې نه دي راوړل سوي، نو د ثبتولو د پرنسپ په برخه کې ئې د صحت او یا غلط قضاوت نه سو کولای او هم نه پوهیږو، چې د نوموړي پښتو قاموس لیکونکي کوم ډول ترکیبونه ژبني اصطلاحات بولي. داچې په پښتو قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو دپېلولو په برخه کې پوره پاملرنه نه ده سوي، علت به ئې دا وي، چې تر اوسه پورې په پښتو ژبپوهنه کې د ژبنيو اصطلاحاتو د مفهوم او په قاموسونو کې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو په برخه کې سستماتیکه څېړنه نه ده سوي.

د اسلانس په پښتو - روسي قاموس کې ژبني اصطلاحات د قاموسي مقالو په پای کې د یوې خاصې علامې په واسطه بېلېږي. ددې قاموس لیکونکي داسې لیکي چې: «هغه اډیمونه او ژبني اصطلاحات چې د ترکیب د یوې کلمې د معنا سره هم ارتباط نه لري د قاموسي مقالې په پای کې راوړل کېږي او د یوې خاصې علامې په واسطه ښوول کېږي.» (د همدې قاموس لسم مخ) د اسلانس د همدې لیکنې څخه د ژبنيو اصطلاحاتو مفهوم او په قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو پرنسپ څخه څرگندیږي، نو ځکه دده په قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو مسئله مغشوشه غوندي ښکاري:

۱- په دې قاموس کې اکثره متلونه او مقولې د قاموسي مقالو په منځ کې د تشریحي مثالونو سره یو ځای راغلي دي، خو کله کله بیا د قاموسي مقالو په پای کې د ژبنيو اصطلاحاتو په حیث راوړل سوي دي (لکه: عقل په ټکر حاصلیږي (۲۷۵مخ)، گوره چې اوبښ په کوم اړخ چوکېږي (۳۲۵مخ). نو په دې اساس نه سو پوهېدای، چې نوموړي قاموس لیکونکي متلونه، مقولې د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کې شمېري او که یه؟.

په دې قاموس کې ډېرې عادي او ساده جملې د قاموسي مقالو په پای کې د ژبنيو اصطلاحاتو په حیث ثبت سوي دي، لکه: مطلب ئې زه وم (د مطلب ترکلمې لاندې)، خپل حق بودول (د بودول ترکلمې لاندې)، له چاپ نه بیرون کېدل (د بیرون ترکلمې لاندې)، د اوبو شین ډنډ (د ډنډ ترکلمې لاندې)، د لمبېدو ډنډ (د ډنډ ترکلمې لاندې)، دا څه خبره ده؟

(د «خبره» ترکلمې لاندې)، زما خبره دي نه منله (د «خبره» ترکلمې لاندې)... دغه ټول ترکیبونه، چې اسلانس د ژبنيو اصطلاحاتو په حیث راوړي دي، ژبني اصطلاحات نه دي، بلکې د پښتو ژبي ساده جملې دي که څه هم په دې قاموس کې د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو د پرنسپ یادونه نه ده سوي، خو د پورتنیو مثالونو د تحلیل څخه داسې څرگندیږي، چې ده د ژبنيو اصطلاحاتو د ثبتولو په برخه کې د هغه روش څخه پیروي کړې ده د کوم پر اساس، چې ژبني اصطلاحات تر هغو کلمو لاندې راوړل کېږي، چې په ترکیب ئې معنوي رول تر نورو کلمو زیات وي، ددې ډول روش د نیمګړتیاوو یادونه مخکې راغلي ده.

سبکي علامي:

په قاموس کې د سبکونو پر اساس د ژبي د لغوي پانګې وېشنه د قاموس لیکني د پرنسپونو څخه یو اساسي پرنسپ ګڼل کېږي. د معیاري قاموسونو په برخه کې د شوروي اتحاد یو مشهور ژبپوهاند او قاموس لیکونکی اکاډمیک ل. و. شیربه لیکي: اکثره کله، چې خلک پرمعیارونو ږغیږي، نو دوی سبکي معیارونه هېروي.

که څه هم سبکي معیارونه تر نورو ژبنيو معیارونو مهم نه وي، نو د اهمیت له پلوه ترهغوي کم هم نه دي. کله چې ئې له دغو معیارونو (سبکي معیارونو) ادبي ژبه خپل اصلي ارزښت له لاسه ورکوي.

په پښتو قاموس کې د سبکي علامو څخه په پوره توګه کارنه دی اخیستل سوی. یوازې د مفغونو او پخوانیو کلمو په برخه کې ددغه ډول علامو څخه استفاده سوي ده، چې د (کلمو د انتخاب) په بحث کې موږ خبرې پرې کړي دي.

په يوه ژبه کې ټولې کلمې يو ډول نه دي - ځينې کلمې په يوه ژبه کې ډېرې استعمالېږي او ځينې ئې بيا لږ - ځينې ادبي او ځينې بيا غير ادبي - ځينې معياري رنگ لري او ځينې لهجوي - ځينې نوي او ځينې زړې، ځينې محاورې او ځينې کتابي دي ځينې د علومو په کومه خاصه څانگه کې مروجې وي او ځينې ئې عمومي رنگ لري، له همدې کبله د قاموس ليکنې د نننيو اصولو سره سم بايد يو معياري قاموس وکړای سي. د يوې ژبې د لغوي پانگې دغه معنوي اختلافونه وښيي او د استعمال ساحه ئې و ټاکي.

اسلاف دغه علمي واقعيتونه درک کړي، نو ځکه دده قاموس د سبکي علامو له پلوه د نورو پښتو قاموسونو سره پوره توپير لري. په دې قاموس کې هغه کلمې، چې د وينا په کومو خاصو سبکونو پورې اړه لري، د مشخصو علامو په واسطه ښوول کېږي. په پښتو ژبه کې يوازې د هغو سبکي علامو په برخه کې، چې لهجوي اختلافات څرگندوي د سم او نا سم قضاوت کول دروند کار دی، ځکه تر اوسه پورې د پښتو ژبې لهجې په کافي ډول نه دي څېړل سوي، نو که چيرې يوازې د خپل ذهني قضاوت پر اساس يا نا کافي موادو پر بنا ځينې کلمې غربي يا شرقي، اړيدو يا وزيرو او د پښتو داسې نورو لهجو ته منسوبو، نو نه يوازې داچې زموږ عمل به غير علمي او غير اصولي وي، بلکې په خپل قضاوت کې به مو ډېر اشتباهات هم کړي وي. مثلاً د پښتو ژبې دغه کلمې: غېږ، ښخول، اوبوز(وربوز) زموږ له نظره هم د معنا او هم د استعمال له پلوه معياري بڼه لري او کومې خاصې لهجې (شرقي يا غربي) ته نه منسوبېږي. مگر د اسلاف په قاموس کې دغه کلمې د هغو سبکي علامو له مخه، چې په قاموس کې ورته ليکل سوي دي، شرقي لهجې ته منسوبې سوي دي او د اسلاف په عقیده دغه کلمې معياري نه دي، بلکې يوازې په شرقي لهجه کې مستعملي کلمې دي.

ددې له پاره، چې د کلمو د لهجوي خصوصيتونو د څرگندولو په برخه کې زموږ قضاوت عيني جنبه ولري، نو ښايې چې خپل قضاوت د پښتو ژبې د ټولو لهجو د سيستاتيکي څېړنې پرموادو بنا کړو.

يوه بله موضوع، چې د اسلاف په قاموس کې گوته ورته نيوله کېږي، هغه داده، چې د دخپلو کلمو په برخه کې د ايمولوژيکي علامو تلل نه ليدل کېږي. په دې قاموس کې يوازې عربي دخپلي کلمې د علامو په واسطه څرگندي سوي دي. مگر کومې کلمې، چې له نورو ژبو څخه پښتو ته ورننوتې او اوس په پښتو ژبه کې مستعملي دي د کومو علامو په واسطه نه دي ښوول سوي.

ختيځه ژبپوهنه

د اروپا اوسني تمدن ته چې خلک گوري نو داسې گومان کوي، چې دا تمدن به د پخوانيو اروپايانو څخه دوی ته په ميراث پاته وي. دا هېوادونه به پخوا هم نسبت ختيځ ته په علمي، کلتوري او نورو چارو کې وړاندي وو، مگر کله چې تاريخ ته رجوع وسي، څرگنديږي چې د علم، هنر او کلتور پخواني مرکزونه د ختيځ هېوادونه دي. نن ورځ چې په علمي او ژبنۍ مسئلو کې پوره څېړنه وسي نو شروع او ابتدا ئې په تاريخي لحاظ په ختيځو هېوادونو پورې اړه لري.

فلسفه چې د انسان د عالي فکر او متمدني ټولني نمايندگي کوي په بشري ټولنو کې د لومړي ځل له پاره په ختيځ - مصر، بابل، هند او چين کې را پيدا سوې ده. ماتريالستي او ايډيالستي جهان بينۍ او علمي نظر ئې د طبيعت د څرنگوالي په برخه کې اول وار په ختيځ کې منځ ته راغلي، فلسفي افکار او نظريات په مصر، بابل، هند او چين کې حتی د غلامۍ په دوره کې (درې زره کاله ق. م) را پيدا کېږي او تکامل کوي.

لکه څرنگه چې د تمدن اساس په ختيځو هېوادونو کې اېښودل شوی، همدا ډول ژبني تحقيقات هم مخکې له غربي نړۍ څخه په ختيځو هېوادونو کې شروع کېږي، چې وروسته بيا په غربي هېوادونو کې تکامل مومي. دلته غواړو چې يوازي د ژبپوهنې تاريخ ته يوه کتنه وکړو، ځکه د ژبپوهنې تاريخ موږ د ژبپوهنې د علم - د ژبې د تکامل - د څېړنې د اصولو او ميتودونو - د ژبپوهنې د بېلو بېلو مکتبونو سره اشنا کوي. تاريخي معلومات د هغو کسانو سره چې د ژبې په بېلو بېلو برخو کې تحقيق کوي مرسته کولای سي.

د ژبپوهنې د تاريخ په برخه کې ډېر کتابونه ليکل شوي دي، مگر داسې اثر چې په هغه کې دې د ختيځو هېوادونو د ژبپوهنې تاريخي تکامل په منظم ډول سره ښوول شوی وي سته.

د مثال په ډول: و. توسن (د ژبپوهنې تاريخ د ۱۹ پ. تر اخره) - ر. و. ښور (د ژبپوهنې تاريخ له روانه د ۱۹ پ. تر اخره) - ک. بوليچ (د ژبپوهنې تاريخ په روسيه کې) - و. ا. زويگينشيف (د ۱۹ - ۲۰ پ. د ژبپوهنې تاريخ).

دې ټولو تاريخونو ته چې رجوع وسي نو بيا هم د ختيځو هېوادونو د ژبپوهنې په برخه کې کوم منظم تاريخي معلومات نه شو موندلای او حتی په ځينو کې يې بيخي يادونه هم نه ده شوې. که څه هم کومې ژبني څېړنې چې په دې هېوادونو کې شوي دي د ژبپوهنې په تاريخ کې ستر ارزښت لري.

هند: په پخواني هند کې د ژبپوهنې په ټولو څانگو کې گرامري څېړنو ته زياته توجه شوې ده، گرامر د ټولو پوهنو اساس و، او هر علمي تحقيق له گرامره شروع کېده. ددې علت هم دا و چې دوی غوښتل په پوره ډول ځانونه په سانسکرت پوه کړي، سانسکرت علمي او ادبي ژبه وه او د عوامو د ژبې پراکريت سره ئې په هغه وخت (۲۰ - ۱۰ پ. مخ. م) کې ډېر تفاوت درلود او تقريباً ټول علمي او ادبي کلاسيک آثار په سانسکريت ليکل شوي وو او د سانسکرت د کلاسيکو آثارو او مذهبي ترانو تجليل د نوي نسل له پاره ډېر مشکل و، نو له همدې کبله ژبپوهانو گرامري څېړنو ته مخه وکړه ترڅو چې وکړای سي د کلاسيکو آثارو او مذهبي ترانو مشکل ځايونه توضيح کړي. ددې څېړنو په ترڅ کې هندي ژبپوهانو د لومړي ځل له پاره د (ريښې)، (سوفکس) او (وروستاري) مفهومونه وضعه کړل.

د کلمو په تجزيه کې يې له خورا دقت څخه کار اخيست. د فونيم پوهنې او ښځ پېژندنې د تحقيقاتو پرنسيپونه ئې تر ډېره حده پرعلمي اساساتو بناء و. ددوی په عقیده د ژبې اساسي واحد جمله وه، ځکه چې (د دوی په عقیده) يوازي جمله کولای سي يو فکر څرگند کړي. کلمه دا استعداد نه لري، نو ځکه دباندې له جملې څخه موجوديت هم نه لري. کلمه د معنا په لحاظ او هم د شکل له مخې استقلال نه لري. کلمه بيا په عمومي ډول پر دوو برخو اصلي (ريښه) او فرعي (وروستاري) ويشي. اصلي برخه هغه ده، چې فعلي معنا ولري او په مختلفو شکلونو کې مختلفې معناوې پيدا کوي.

د ژبې د تکامل مفکوره مخکې له ميلاده په څلورمه پېړۍ کې د ورارو چې په کتاب کې (پراکريته - پرکابنه: يعنې اولسي ژبه) نومېږي موندلای شو.

د ژبنيو څېړنو په ترڅ کې هندي ژبپوهانو قاموس ليکني ته هم ډېره توجه کړې او د قاموسونو ضرورت ئې احساس کړی دی. په قاموسونو کې په عمومي ډول هغه لغات ثبتيدل چې د متنونو د پوهېدو په لار کې بې ځنډونه پېښول. قاموس ليکنه په پخواني هند کې مشهور هندي گرامر پوه باسکه (۵ پ. مخ، م. ۰) ته منسوبېږي. څه وروسته مخکې له ميلاده په څلورمه پېړۍ کې د سانسکرت مشهور قاموس (امرا کابنه) راوړي، چې مؤلف ئې د ژبپوهنې په تاريخ کې د (امرايوه) يا (امراسينها) په نامه ياد شوی دی.

مگر سره له دې هم تر اوسه پورې ډېر ليکوال د قاموس ليکني د تاريخ شروع له لوېديځو هېوادونو څخه رانيسي او عقیده لري، چې لومړني قاموسونه د ايټالوي او فرانسوي ژبې قاموسونه دي، چې په اولسمه ميلادي پېړۍ کې راوتي دي.

هندي ژبپوهنه هغه وخت خپل ارتقا ته رسېږي او نوی رنگ غوره کوي، چي د پاښېني(۴ پ. مخ . م) آثار را وزي. د پاښېني گرامر د پخواني هندي گرامري څېړنو په برخه کي لومړنی منظم اثر گڼل کېږي. په دې گرامر کي د پخوانيو هندي ژبو د فونيم پوهني، صرف، نحو او لغاتو په برخه کي مفصلي څېړني سوي دي، په دې تحقيقاتو کي له هغه علمي ميتود څخه کار اخيستل سوی، چي په معاصره ژبپوهنه کي د تاريخي - مقاييسوي ميتود د اروپايي ژبپوهانو د څېړنو محصول بلل سوی دی.

چين: کومي ژبني څېړني، چي په چين کي شروع کېږي تر ډېره حده په عمومي ډول د هندي ژبپوهني د خط السير سره فرق لري. په هند کي اکثره څېړني پر گرامر بنا وې، مگر په چين کي بيا زياتره فلسفي رنگ غوره کوي. ژبه د پخوانيو چيني پوهانو په عقیده د طبيعت محصول ده. کوم ږغونه، چي د انسانانو له خولي وزي د مرغانو، تالندي او سيندونو له آوازونو سره کوم تفاوت نه لري. انسان په اصل کي گونگ منځ ته راځي، لکه وابنه، اوبه او کاني. سپی هغه وخت مجبورېږي، چي خبري وکړي کله چي نه غواړي خبري وکړي او کوبنس کوي ځان له خبرو کولو څخه وساتي. انساني آوازونه د ځينو غړو د اهتزاز په نتيجه کي را پيدا کېږي. متکامله ژبه هغه وخت منځ ته راځي، چي انسانان دا استعداد پيدا کړي، چي مستقلي معنا لرونکي کلمې تلفظ کړای سي، ځکه د ابتدايي انسانانو ژبي ډېر ساده شکل درلود.

د همدې تيورۍ (د ژبي د پيدايښت تيوري) مؤسس تر اوسه په مستند ډول نه دی معلوم، خو دومره څرگنده ده، چي دغه تيوري په اتمه پېړۍ کي د چين د مشهور عالم خان وين کون(۷۶۸ - ۸۲۴ م). له خوا خپرېږي او تکامل مومي. که څه هم دا تحقيقات يو ساده شکل لري، خو بيا هم کولای سو، چي د ژبي د تکامل او پيدايښت په برخه کي ځيني اساسي ټکي پيدا کړو:

۱ - دا څېړني د انساني ږغونو او طبيعي آوازونو ترمنځ يو مشابهت بيانوي. د انساني ږغونو منشاء او محرکات د باندي له انسانه لټوي. يعني انسان مجبورېږي، چي خبري وکړي او په دې خبرو کي له طبيعي آوازونو څخه تقليد کوي.

۲ - انساني ږغونه د ځينو غړو (شونډانو، ژبي) د اهتزاز په نتيجه کي را پيدا کېږي.

۳ - د چيني ژبپوهانو د توضيحاتو څخه دا څرگندېږي، چي دوی عقیده لرله چي د ژبي د تکامل او انساني فکر ترمنځ ټينگي اړيکي موجودي دي.

د هند او چين د پخوانيو کلتوري روابطو په ترڅ کي د لومړي ځل له پاره هندي پوهانو د چين د ژبي په برخه کي عميقي څېړني شروع کړې. دوی د چيني ژبپوهانو په گډون د چيني ژبي خط (د سانسکرت د الفباء له مخه) ترتيباوه؛ د چيني ژبي د فونيتيکي مشخصاتو څېړنه د چيني عالم بنين يو(۴۴۱-۵۱۳ م) له خوا سوي ده.

په چين کي د ژبپوهني علمي اساسات د خان(۲۰۶مخ . م. - ۲۲۰) د کورنۍ په دوره اېښودل سوی دی او هغه اساسي مسئلي طرحه کېږي، چي د ژبپوهني سره مستقيم ارتباط لري. زاپه متون له نوي انتقادي نظره څېړل کېږي. د زړو متونو د توضيح او تشریح له پاره مخصوص مکتبونه پرانيځي. د فونيم پوهني لهجو پيژندنې، ليک او گرامر مسئلې د تيوريکي پرنسيپونو پر اساس څېړل کېږي.

په همدې دوره کي د لهجو قاموس جوړېږي چي مؤلف ئې بان سيون(۵۳مخ . م - ۱۳م) ښوول سوی دی. په همدې قاموس کي د مختلفو لهجو مترادف لغتونه راټول سوي او د هر لغت د استعمال سيمي شول سوي دي. په همدې دوره کي ځيني داسي قاموسونه هم جوړ سوي دي، چي په هغوي کي لغتونه د الفباء په ترتيب نه دي ليکل سوي، بلکي ټولي کلمې د وروستاري په ترتيب راغلي دي يعني په کلمو کي وروستي توري او د خج ځای په نظر کي نيول سوي دي. دا قاموسونه ددې مقصد له پاره جوړېدل چي که چيري کوم څوک غواړي شعر وزنونه (۶۰۱م، ۷۵۱م) پکښې را غونډ سوي دي. ددې

ډول قاموسونو په مرسته لوستونکو کولای سول چې د پخوانیو شاعرانو د شعر شکل ځایونه توضیح کړي. چيني ژبپوهانو د ژبپوهنې په مختلفو څانگو لکه سبک پېژندنې (لیوچري - څېري: ۶۶۱ - ۷۲۱م). سیبا سیالوجي (او یوې: ۱۱۰۰ - ۱۱۵۵م) او نورو کې ورڅېړنې کړي.

چروسي (۱۱۳۰ - ۱۲۰۰م). په خپلو تحقیقاتو کې له مقایسوي میتود څخه کار اخیستی.

عربي ژبپوهنه: د ژبپوهنې د دوهمې متکاملې دورې مرکزونه سکندریه او مصر دي. مخکې له میلاده په دوهمه او دریمه پېړۍ کې د سکندریې گرامري مکتب منځ ته راځي. ددې مکتب تحقیقات تر ډېره حده علمي خوا وي لري. د نورو پخوانیو گرامري تیوریو په خلاف د سکندریې پوهانو زیاته توجه د ژبې رغیز اړخ ته وه. که څه هم په دې برخه کې دوی نسبت هندي پوهانو ته وروسته پاته معلومېږي، ځکه دوی د فونیم پوهنې له درو څانگو فونولوجي، فزیالوجي او ژغ پېژندنې څخه یوازې یوې څانگې - رغ پېژندنې ته زیاته توجه کړې ده.

د هندي پوهانو په خلاف د عربي ژبپوهانو په عقیده کوچنۍ ژبنۍ واحد کلمه ده او جمله بیا د کلمو هغه ترکیب ده چې یوه مفکوره افاده کوی سي.

عربي ژبپوهنه د خلافت په دوره (۷ - ۱۲ پ) کې ډېر سریع پیشرفت کوي. عربو نه یوازې د زاړه کلتور ارزښتونه ساتلي او نوي دنیا ته یې وړاندي کړي، بلکه په خپله دوی جغرافې، تاریخ، الجبر، طب، ژبپوهنې او نورو برخو کې ډېر اثار لیکلي چې د نړۍ د تمدن په تاریخ کې د ستاینې وړ موقعیت لري.

د عربي ژبپوهنې د انکشاف او هغې ته د زیاتي توجه علتونه دا وو، چې عربو غوښتل قرآن چې د عوامو د ژبې او ځینو عربي لهجو سره یې اختلاف درلود، خلکو ته توضیح او په اسلامي احکامو مسلمانان پوره پوه کړي او له بلي خوا خپله ژبه د مختلفو عربي لهجو او غیر عربي کلمو له نفوذ پاکه وساتي. ددغه ضرورت پر اساس و، چې د عربي ژبپوهانو د تحقیقاتو یو ستر موفقیت دا بللی سو چې دوی هغه فارمولونه چې مخکې له دوی نه وضعه و، په میخانیکي ډول پر خپله ژبه نه تطبیقوي بلکې برعکس د خپلې ژبې داخلي جوړښت فونیتکي، مارفولوجیکي او لغوي اړخونه څېړي.

قوانین او فارمولونه په خپله د ژبې څخه راباسي، ځکه هره ژبه ځانته بېل جوړښت او جلا جلا گرامري قوانین لري. د یوې ژبې گرامري فارمولونه را نقلول پر بله ژبه تحمیلول ستره علمي اشتباه ده. متأسفانه د پښتو ژبې په برخه کې چې کومي څېړنې سوي دي، تر ډېره حده تقلیدي بڼه لري. د مثال په ډول په پښتو ژبه کې دغه فعلی شکلونه - اغوندم - اغوندو - اغوندې، ځم - ځو - ځي موجود دي، چې ددې فعلی اشکالو هغه اصلي شکلونه را پیدا کړي، چې دا ټول فعلی شکلونه ځینې جوړېږي. دوی ددې په عوض کې چې په خپله پښتو ژبې ته رجوع وکړي د عربي ژبې د گرامري قوانینو تر تاثیر لاندې راځي. په عربي ژبه کې ټول افعال او اسماء د مصدر څخه جوړېږي او مصدر هم ځکه ورته وایې چې افعال او فعلی اسماء ځني صادرېږي. نو ددې فارمول پر اساس دوی داسې فیصله کوي، چې په پښتو کې هم دا فعلی اشکال باید کوم شکل ولري، چې دا نور شکلونه ځني جوړسوي دي، نوځکه د اغوندم - اغوندو - اغوندي له پاره (اغوندل) د ځم، ځو، ځي، له پاره (ځل) مصدری شکلونه بولي. دغه او داسې نوري کلمې په قاموسونو کې ثبت سوې دي، خو هلته هم ورته لیکلي چې غیر مستعمل مصدرونه دي، نو کله چې سړی د نورو ژبو له چوکاټ څخه را ووزي او د ننه په پښتو ژبه کې د فعل جوړښت وسپړي دا څرگندېږي، چې په پښتو کې افعال د مصدر څخه نه جوړېږي، بلکې ټول فعلی اشکال د فعل له اصلي جز څخه لاس ته راځي. په همدې اساس د پورتنیو فعلی اشکالو اصلي فعلی اجزاء (اغوند -) او (ځ - دي، چې اغوندم، اغوندو، اغوندې او ځم، ځو، ځي ځني جوړېږي.

عربي ژبپوهانو د لغت پوهنې او قاموس ليکنې په برخه کې د ستاينې وړ علمي تحقيقات کړي او ډول ډول قاموسونه ئې خپاره کړي دي. د مترادفو لغاتو په قاموسونو کې د (تورې) د کلمې له پاره پنځه سوه د (مزري - زمري) د کلمې له پاره پنځه سوه د (اوبن) د کلمې له پاره زر او داسې نورو لغتونو له پاره مترادفي کلمې راټولي سوي دي. د عربي قاموس ليکنې په تاريخ کې د الفيروز ابادي اثر شهرت لري، چې په يوه روايت په شپيتو او په بل روايت په سلو جلدونو کې ليکل سوی دی. دا قاموس نه دی ساتل سوی، خو فيروز ابادي يو بل قاموس ليکلی چې د همدې پورتنې قاموس پر اساساتو بنا دی. ددې دور يو بل مشهور قاموس، چې څلوېښت زره لغتونه پکښې ثبت سوي دي د الجوهري قاموس دی. ددې لنډي تاريخي څېړنې څخه دا څرگنديږي، چې په ختيځو هېوادونو کې نه يوازې د ژبپوهنې ابتدايې اساسات ايښوول سوي دي، بلکې هغه تاريخي - مقاييسوي علمي ميتود چې په ۱۹ پېړۍ کې لوېديځه نړۍ ورسره بلديږي، هم د ختيځو هېوادونو د ژبپوهانو د تحقيقاتو محصول بللی سو.

د کلمو معنوي سپړنه

په دوو ژبيزو قاموسونو کې د کلمو د ترجمې او معنې سپړنې په برخه کې د مختلفو پرنسپونو څخه کار اخيستل کېږي، چې اساس ئې په دې ډول دی:

- ۱- ټکي په ټکي ترجمه. د يوې ژبې د يوې کلمې په مرسته د کومې بلې ژبې د يوې کلمې ترجمه.
 - ۲- د يوې کلمې ترجمه د بلې ژبې د څو مترادفو کلمو په کومک.
 - ۳- د تشرېح او تعريف پر اساس د يوې کلمې معنا څرگندول.
- په پښتو قاموس (پښتو - فارسي) کې د پښتو ژبې ډېرې کلمې په نيمگړې توگه معنا سوي او ترجمې له مخه د پښتو کلمو معنوي اړخونه پوره نه سي څرگنديدای.
- په همدې قاموس کې ډېرې داسې کلمې ليدل کېږي، چې د ترجمې په برخه کې ئې يوازې يوه کلمه د مترادفي کلمې په حيث راوړل سوې ده. د (کينل) کلمه يوازې په (کندن) سره ترجمه سوې ده. (کينل) او (کندن) د ځينو معناوو، لکه (دڅاه کيندل، د مخکې کيندل) له پلوه سره مترادفي دي. له بلې خوا د (کندن) کلمه ځينې نورې داسې معناوې لري، چې (کينل) ئې نه لري. (کندن) د شکول او کښل په معنا هم استعمالېږي، خو د (کينل) کلمه دغه معناوې نه لري، نو په دې اساس د (کندن) کلمه له يوې خوا د (کينل) سره د ځينو معنوي اړخونو له پلوه نږدې ده او له بلې خوا د (کندن) کلمه په ځينو نورو معناوو کې د پښتو ژبې د نورو کلمو، لکه شکول او کښل سره مشترک معنوي اړخونه لري. ددې مثال څخه دې نتيجې ته رسېږو چې: که چېرې د دوو ژبو څو معناييزه کلمې د ځينو معناوو له پلوه سره مترادفي هم وي، بيا هم دغه کلمې په ځينو نورو معنوي اړخونو کې توپير سره لري. په پښتو قاموس کې د (بدلون) کلمه يوازې په (معاوضه) باندې ترجمه سوي ده که څه هم (بدلون) او (معاوضه) د ځينو معناوو (د يوشي بدلولو او عوضولو) له پلوه سره نږدې دي، خو د (بدلون) کلمه په پښتو ژبه کې د تحول او تغيير په معنا هم استعمالېږي، چې په دې معنوي برخه کې د (معاوضه) سره توپير لري.
- د (ننوتل) کلمه په (داخل شدن) ترجمه سوي ده. دغه دوي کلمې د ځينو معناوو، لکه: (کومي موضوع ته ور داخليدل - په يوې کې نفوذ کول، په کوټه يا کور ننوتل) له پلوه دوي مترادفي کلمې دي. که څه هم دغه دواړې کلمې په معناوو کې ډېرې نږدې سره ښکاري، خو د استعمال له پلوه د دوي په منځ کې څه توپير ليدل کېږي. ويلای سو چې: احمد داخل کار شد (يعني احمد په کار شروع وکړه - يا احمد په کار کې داخل سو). دلته د (داخل کار شد) پر ځای (ننوت) نه استعمالېږي.

همدارنگه د (کنبل) کلمه یوازي په (کشیدن) ترجمه سوي ده، دغه دوی کلمې په ډېرو معناوو کې سره نږدې ښکاري، لکه ۱- څکول ۲- ایستل، لکه (دبوتو، کالو) ۳- څکول (دسگرتو) ۴- ایستل، لکه (د غابڼو، د څاه څخه د اوبو کنبل) ۵- شړل ۶- د کانال یا ویالې کنبل ۷- بې کاره کول (څوک له کاره کنبل) ۸- اچول (د کټوي څخه وریجي غوري ته ور اچول). سره له دې، چې (کنبل) او (کشیدن) د ډېرو معناوو او استعمال له پلوه سره نږدې دي، بیا هم د دوی ترمنځ څه لږ توپیر لیدل کېږي او هغه داچې (کنبل) د کتاب د لیکلو او خط لیکلو په معنا استعمالیږي، مگر (کشیدن) په دغو معناوو کې د (کنبل) سره فرق لري.

که هرڅومره د دوو ژبو څو معناییزې کلمې سره نږدې او مترادفي وي، بیا هم هیڅکله د دوی ټول معنوي اړخونه او د استعمال ځایونه پوره مطابقت نه سره کوي. ددې اصلي علت دادی، چې د هرې ژبې کلمې خاص کلتوري، تاریخي او اجتماعي، معنوي تکاملي سیر لري، چې د کومې بلې ژبې د کلمو د کلتوري او تاریخي سیر سره سر نه خوري. په دې برخه کې اکاډیمیک. ل. وبشیر به، لیکي:

... په دوو ژبیزو قاموسونو کې یوه ستره او اصولي اشتباه له هغه تصور څخه منځ ته راغلي، چې ددوو ژبو مفهونه معادل گڼل سوي دي. د (شېره په آثارو کې «قاموس لیکنې عمومي تیوري» د «روسي - فرانسوي قاموس» مقدمه ...). ددوو ژبیزو قاموسونو دغه اشتباه په مدلل ډول ثابته سوي ده. دی لیکي چې: «که چیرې د دوو ژبو سره نږدې کلمې د یوه یا بل معنوي اړخ له پلوه سره مترادفي وي، بیا هم په ځینو نورو معنوي اړخونو کې سره بېلېږي».

په همدې اساس په دوو ژبیزو قاموسونو کې د کلمو په ترجمه کې باید د یوې مترادفي کلمې په راوړلو سره اکتفاء ونه سي، ځکه چې یوه څو معناییزه کلمه یو شمېر معناوي لري، چې دغه ټولې معناوي ئې د یوې مترادفي کلمې په راوړلو سره نه سي څرگندیدلای، نو د یوه ښه دوه ژبیز قاموس اصلي او لومړنۍ وظیفه داده، چې په یوه واضح او سیستماتیک ډول ددغسې کلمو معنوي اړخونه وسپړي.

کاریسل د کلیمو او مفاهیمو د ارتباط په برخه کې لیکي چې: د یوه محدود تعداد کلمو په واسطه د مفاهیمو په تناسب د ویش پر اساس یو ستر تعداد مفاهیم څرگندیږي، نو په همدې اساس قاموس لیکونکي ته ښایي، چې د یوې کلمې معناوي په میتودیک ډول ترکومه ځایه، چې ممکنه وي، پرگروږونو وېشي.

څرنگه چې په پښتو قاموس کې دغسې مثالو ته پوره پاملرنه نه ده سوي، نو اکثره پښتو کلمې په نیمگړې توگه معنا سوې دي، مثلاً لڅول یوه څو معناییزه کلمه ده، چې په پښتو ژبه کې دغه اصلي معناوي لري:

۱- بر بندول او کالي ځینې کنبل. ۲- سپینه او په ډاگه ویل. ۳- توضیح کول. د (لڅول) دغه معناوي پښتو قاموس نه دي را اخیستي، بلکې یوازي په یوې مجازي معنایې اکتفاء کړي ده. په پښتو قاموس کې د (لڅول) کلمه داسې معنا سوي ده: «برهنه کول و لخت کول د زده» دغه ترکیب هم تردېره حده سم او واضح نه ښکاري. همدارنگه د (څړ) کلمې ته لیکي: «څړ - (۱) څاکي، (۲) خجل...» اول خو دا نه ده واضحه چې د (څاکي) څخه مقصد د خاورو څخه جوړ سوی او که خاورو ته ورته دی. دوهم داچې (څړ) د څړو اوبو، وریځې او غیر واضح (د وخت په باره کې) معناوي هم لري، چې پښتو قاموس نه دي را اخیستي. په پښتو قاموس کې ځینې کلمې بې له ترجمې او بې له تشریحي مثالونو څخه یوازي تعریف سوي دي او دا تعریف کله کله دومره ناڅرگند وي، چې د لوستونکو له پاره د معیا حیثیت لري، مثلاً د (جوړېدونکي) کلمه داسې تعریف سوي ده: «جوړېدونکي - آب و جلاب و غیره که در شکم قر قر کند» بل ځای لیکي: «تخم - نژاد از توکم پشتون است» په پښتو قاموس کې ځینې داسې نورې کلمې هم سته، چې معناوي ئې پوره څرگندي نه دي، لکه: بلوره، بلوده، نخۍ، ټولېدل... ددې ټولو خبرو څخه دې نتیجې ته رسیږو، چې د یوې کلمې د معناوو په سپړنه کې د یو یا بل پرنسیپ څخه په

ځانگړې توگه استفاده کول کافي نه گڼل کېږي، نو ښه به دا وي، چي د کلمو د معنوي اړخونو د سمې سپړني په غرض د درو واړو پرنسپونو څخه په مجموعي ډول کار واخيستل سي. ددې ډول روش په مرسته کېدای سي، چي د کلمو معنوي څرگندي او د استعمال طرزې واضح سي.

بله مهمه موضوع، چي د کلمو د معنوي اړخونو د سپړني سره ارتباط لري هغه په قاموسي مقاله کي د کلمو د معناوو ترتيب دی. کاريس د عملي (امپريزم) او تاريخي ميتودونو په برخه کي داسي ليکي: چي موږ د کلمو د معناوو د ترتيب په برخه کي د دوو پرنسپونو سره مخامخ يو، چي هر يو ئې ځان ته بېل اساسات لري. يو پرنسپ عملي اړخونه په نظر کي نيسي او بل ئې عملي سمون ته زيات ارزښت ورکوي. مگر د کاريس دغه قضاوت زموږ له پاره د قناعت وړ نه دی.

د دغو دوو پرنسپونو (عملي او تاريخي) په مقايسه کي زموږ نظر دا دی: چي عملي (امپريزم) ميتود هم په هغه اندازه يو واقعي او عملي ميتود دی، په کومه اندازه چي د کاريس له پاره تاريخي ميتود علمي ښکاري.

څرنگه چي دوه ژبنی قاموس اصلاً ددې هدف له پاره جوړېږي چي په لومړي قدم کي د يوې ژبي د کلمو هغه معنوي څرگندي کړي، چي په اوسني حالت کي ډېري مستعملي معناوي او وروسته بيا لږ مستعملي او زېري معناوي ليکل کېږي عملي (امپريزم) ميتود دی، نو گومان نه کوم چي د ژبپوهانو په منځ کي به د عملي ميتود د ترجيح په برخه کي کوم اختلاف نظر موجود وي، نو سمه به دا وي، چي په دوو ژبيزو قاموسونو کي د تاريخي ميتود پر اساس په قاموسي مقاله کي په ترتيب سره اول د کلمو ايتمولوژي بيا هغه معنا چي دغې ايتمولوژي ته نږدې وي، بيا پخوانې غير مستعمله معنا راوړل کېږي او د قاموسي مقالې په پای کي هغه معنا راځي، چي په اوسني حالت کي ډېره مستعمله او مروجه وي.

په پښتو قاموس کي په عمومي ډول اول د کلمو اوسنۍ ډېري مستعملي معناوي او وروسته بيا هغه معناوي راوړل کېږي، چي لږ مستعملي او يا زېري وي، مگر د پښتو قاموس ليکونکو دغه سيستم ترپايه پوري نه دی ساتلی او ډېري داسي کلمې پکښې موندلای سو، چي اوسنۍ مروجي معناوي د قاموسي مقالې په پای کي راوړل سوې دي. په پښتو قاموس کي د (تاوان) د کلمې قاموسي مقاله په دې ډول ده:

«تاوان - ۱ - اتهام - ۲ - بارکردن - ۳ - جرم، بدل و عوض مال تلف شده غير ۴ - نقصان وخساره» ښه به دا وای، چي د (تاوان) د کلمې معناوي په دې ترتيب سره راوړل سوې وای: (تاوان) ۱ - نقصان، خساره ۲ - جرم - بدل و عوض مال تلف شده غير ۳ - بارگران ۴ - اتهام (که چيري دغه معناولري). همدارنگه په نوموړي قاموس کي د بادام، چم، تکيه، ټابلي، درک ... د معناوو ترتيب نه دی ساتل سوی.

د اسلانوف (پښتو - روسی قاموس) د کلمو د معنوي اړخونو د سپړني، د کلمو د معناوو د ترتيب او ترجمې د روش له پلوه ترټولو پښتو قاموسونو، چي تر اوسه خپاره سوي او زموږ لاس ته راغلي يو غوره اثر دی.

څرنگه چي په مطبعه کي روسي حروف نه لرو، نو نه سو کولای، چي ددې قاموس ځيني قاموسي مقالې د نموني په ډول لوستونکو ته وړاندې کړو (د نموني په ډول وگورئ ددې قاموس دغه کلمې: اېښودل، احترام).

خو سره له دې بيا هم ددې قاموس دځينو کلمو ترجمه د قناعت وړ نه ښکاري. د (پرې اېستل) د کلمې د معناوو په لړ کي ځيني داسي معناوي هم راوړل سوي دي، چي غورځول، تربيل ۲ - ويشتل ۳ - پرې ښوول، طلاقول (لکه د ښځي). په بل ځای کي (زښيل) او (کچکول) د دوو مترادفو کلمو په حيث راوړل سوي، خو په پښتو ژبه کي (زښيل) او (کچکول) دوه بېل مفهومونه افاده کوي. همدارنگه د اسلانوف په قاموس کي د هرکاره، سړوبی، پښگی، باورسی ځيني معناوې سمې نه ښکاري.

د ژبنيو څېړنو په لړ کي سړی دې ټکي ته رسيږي، چي د يوې ژبي کلمې، چي ويلي ژبي ته ور ننوزي په معناوو کي ئې څه تغيرات پېښيږي او کله کله خپله پخوانۍ معنا له لاسه ورکوي او په يوه نوي معنا مروجه کېږي. اسلانف په خپل قاموس کي دغو معنوي تغيراتو ته تر ډېره حده پاملرنه کړې ده. مثلاً په عربي ژبه کي (مکان) يوازي د (ځای) په معنا استعمالېږي. خو کله چي دغه کلمه پښتو ژبه کي مروجه سوه، نو يوه بله معنا يې هم پيدا کړه، چي اوس د (مکان) په پښتو ژبه کي سربيره پر (ځای) د (بيت الخلا) په معنا هم استعمالېږي. اسلانف هم په خپل قاموس کي دغه دواړي معناوي راوړي دي. که څه هم د (خطر) کلمه په عربي ژبه کي ډېري معناوي لري، خو اسلانوف يوازي هغه معناوي را اخيستي، چي په پښتو ژبه کي مروجي دي، (لکه مخاطر، خطر). خو کله کله بيا د اسلانف په قاموس کي د دخپلو کليمو معناوي پوره سمې نه ښکاري.

(کمیس) په عربي ژبه کي د (خت، جامو) معناوي لري. مگر په پښتو ژبه کي کمیس يوازي د (خت) په معنا راغلی دی او د (کالو او جامو) په معنا مروج نه دی.

خو اسلانف په دغو دواړو معناوو راوړی دی د (ثبت) کلمه په عربي ژبه کي د: ۱ - ثبات بدلون نه منونکي، استقامت، پایداری ۲ - په لست کي نېول ۳ - ليکل، ثبتول په معناو استعمالېږي. په پښتو ژبه کي يوازي په دوهمه او دريمه معنا مستعمله ده مگر اسلانف په ټولو معناو را اخيستي ده، همدارنگه د اسلانف په قاموس کي د تباشير، اخست، متن، رسوخ کلمې په مستعملو او غيرمستعملو معناوو سره ثبت سوي دي.

د معناو د ترتيب په برخه کي په عمومي ډول اسلانف د عملي (امپريزم) ميتود پيروي کړي ده، خو کله کله دغه ترتيب نه دی مراعات سوی، لکه: «پای - ۱ - پښه، پای مرد، ۲ - تېښته، فرار ۳ - آخر، انجام» په دې قاموسي مقاله کي د (پای) د کلمې لومړنۍ مستعمله معنا چي بايد په اوله کي راغلي وای په پای کي راوړل سوې ده. ددې له پاره، چي قاموس ليکونکی د خپلو دغسي اشتباهاتو څخه خلاص سي، نو ښه به دا وي، چي د معناو د ترتيب په مسئله کي د ژبي پر احصايوي قاموسونو اتکا وکړي (که چيري په يوه ژبه کي دغسي احصايوي قاموسونه موجود وي).

د فلسفي اصطلاحاتو قاموس نومياليزم او رياليزم

د نومياليزم او رياليزم اصطلاحات د لاتيني ژبي د (Nomina - قومونه) او (Realis - مادي) کلمو څخه اخيستل سوي دي، لکه څنگه چي په تېره مقاله کي اشاره وسوه، د غربي اروپايي هېوادونو د منځنيو پېړيو په فلسفه کي نومياليزم او رياليزم دوه اساسي فلسفي جريانونه وو. دا دوه جريانه د څو پېړيو په اوږدو کي د ځينو فلسفي مسئلو په تشرېح کي ددوو مخالفو قطبونو په توگه يو دبل ضد مبارزه کوله.

ددوی مناقشه او شخړه د کلي او جزيي مفاهيمو پر توضيح بنا وه.

«ريالستانو» به ويل، چي په واقعي ډول د روحي ماهيت پر اساس يوازي کلي مفاهيم موجوديت لري او هم کلي مفاهيم نسبت جزيي مفاهيمو (مفردو شيانو) ته مقدم دي. د دوی په عقیده د انسان هغه کلي مفهوم، چي پر خپلو ټولو انواعو باندي دلالت کوي يو مقدم مفهوم دی او وروسته بيا ددې کلي مفهوم په رڼا کي اجزاء (اشخاص) په مفرد شکل پېژندل کېدای سي، يعني اجزاء يوازي دکلي مفهوم له لاري پېژندلای سو. د «ريالستانو» ددې عقيدې اصلي منشاء د اپلاتون پر فلسفه بنا ده.

^۲ زيری جريده ۱۳۵۲ل کال ۴۰ کڼه

نومینالستانو برعکس ټینګار کاوه، چي په واقعي ډول یوازې اجزاء (مفرد شیان) موجودیت لري او کلي مفهوم یوازې هغه نومونه ده، چي د بېلو بېلو اجزاوو د ادراک په نتیجه کي وضعه کېږي.

د «ریالیستانو» او نومینالیستانو مناقشه ورو ورو عمیقه کېږي ترڅو، چي اساسي فلسفي بحث ته ور داخلېږي او لږڅه عمیقه فلسفي مشاجره ترې جوړېږي. ددوی بحث داسي شکل غوره کوي، چي کوم شی مقدم او کوم شی مؤخره دی؟ هغه شیان، چي موږ ئې د حواسو په واسطه احساسولای سو تر مفکورې مقدم دي (نومینالیزم) او که مفکوره مقدمه او شیان مؤخر دي (ریالیزم)؟ زموږ ادراک د شیانو د حس کولو له لاري مفاهیم درک کوي او که د مفاهیمو له لاري اشیاء؟ د نومینالیستانو او «ریالیستانو» دې مناقشي ته یوازې د امپیریزم او راسیونالیزم مبارزوي بڼه غوره کړه، بلکي په واقعیت کي د ماتریالیزم او ایډیالیزم ترمنځ مبارزه وه.

سره له دې، چي نومینالیزم په خپلو څېړنو کي ځيني مثبتې او علمي خواوې لري، خو بیا هم دا به ستره اشتباه وي، چي نومینالیزم یوه علمي او مثبتې فلسفه وګڼل سي، ځکه چي دوی د کلي مفاهیمو او اجزاء وو د وحدت په واقعیت نه پوهېدل، نو ځکه ئې د کلي مفاهیمو د واقعي موجودیت څخه رټ انکار کاوه. د سکولانستیک د فلسفي پیرو ب. تورسکي (۱۰۰۰-۱۰۸۸) چي د نومینالیزم د تکامل په لومړنۍ مرحله کي (۱۰-۱۱ پ.پ) ئې ستر رول درلود یوازې د هغو شیانو موجودیت یو واقعیت باله، چي د حواسو په واسطه درک کېدای سي.

ژبه او ټولنه

..... ژبه د انعکاس او څرګندوني وسیله ده، نو دغه خاص اجتماعي او اقتصادي تشکیل په ژبه کي منعکس کېږي. د ټولني د اقتصادي، سیاسي، کلتوري او تخنیکي انکشاف په وجه نوي مفاهیم منځ ته راځي.^۹

دغه د نويو مفاهیمو منځ ته راتګ په خپل وار دا ایجابوي، چي د ژبي په وسیله افاده سي. زما، ستا، دده، ستاسي، ددوی، ددې... کلمې د شخصي ملکیتونو د افادي له پاره (نه د خپلوۍ د روابطو د څرګندولو په غرض) د ټولني په یوې داسي تاریخي مرحلې کي استعمال سوي، چي هلته شخصي ملکیتونه منځ ته راغلي دي. په لومړي ابتدایې تاریخي دوره کي، چي شخصي ملکیتونه نه وو، نو ددغسې کلمو د استعمال احتمال په دغسې معناوو نه لېدل کېږي. همدارنګه د استعمار، استثمار... د کلمو استعمال او پیدایښت په اوسنۍ مروجې معنی سره د ټولني په یوې بلي متکاملي تاریخي دورې کي د استعماله لویږي او په عوض کي ئې د نوي ټولني د غوښتنو سره سم نوي لغتونه استعمالېږي. دلته به یو ساده مثال راوړو: د تراکتور د راتګ سره د زړه سیستم د یوې د آلاتو نومونه ورو- ورو له منځه ځي او د تراکتور د آلاتو او پرزو نومونه مروج کېږي.

د پښتو ژبي لغوي پانګه هم په خپل تاریخي تکامل کي د بېلو بېلو تغیراتو سره مخامخ سوې ده ځيني لغتونه له منځه تللي او زړه سوي دي او ځيني بیا نوي را پیدا سوي دي.

پښتو ژبي ته د نورو ژبو، لکه: عربي، دري، ترکي، هندي، انګلیسي او نورو اروپایي ژبو څخه د تاریخ په اوږدو کي د نوي مفاهیمو د څرګندولو په غرض ډېرې کلمې او علمي اصطلاحات (اقتصادي، سیاسي، تخنیکي ...) راغلي دي او د تاریخي ضرورت پر اساس استعمال سوي او اوس هم استعمالېږي.

^۲ زیری جریده ۱۳۵۵ل کال ۴۰ ګڼه

د پښتو ژبي د لغوي پانگي دغه دخيله برخه د پښتو ژبي د لغوي پانگي ژوندۍ او فعاله برخه تشکيلوي. دغه ډول دخيل علمي اصطلاحات، چي د نورو ژبو څخه په يوه وخت کي پښتو ته راغلي او اوس عام استعمال هم لري، پردې لغتونه نه گڼل کېږي، بلکي د پښتو ژبي د لغوي پانگي اصلي سرمايه ده.

ددې ډول علمي اصطلاحاتو او لغتونو په عوض کي نوي اصطلاحات او کلمې وضعه کول، د ژبي د تکامل د اصولو سره مخالف کار برېښي.

سربېره پردې کومه گټه هم نه لري او دا په دې علت چي: ۱- د دغسي دخيلو مستعملو علمي اصطلاحاتو او لغتونو په عوض کي د ځانه نوي اصطلاحات وضعه کول د ژبي د تکامل د تيوري نه منل دي.

۲- د دغسي دخيلو مستعملو علمي اصطلاحاتو بدلول بې له دي، چي د اکثريت په تاوان وي، بله گټه نه لري.

۳- دا کار به غير علمي او غير ممکن وي، ځکه چي که فرضاً يوازې يو د کيميا علم را واخلو، نو وينو چي په زرو علمي اصطلاحات لري چي يو قاموس په ليکل کېږي.

دا څنگه کېدای سي؛ چي دغه ټول علمي اصطلاحات بدل کړو او که فرضاً بدل ئې هم کړو، څومره گټه به ولري؟
۴- نن ورځ ژبپوهان په دې هڅه کي دي، چي د نړۍ د بېلو بېلو هېوادونو د خلکو د آساني مفاهيمي په عرض بين المللي ژبه جوړه کړي؛ مگر که موږ کوښښ کوو، چي هغه لغوي اشتراک چي اوس د ځينو بين المللي علمي اصطلاحاتو د استعمال په برخه کي د بېلو بېلو ژبو ترمنځ راغلی دی، په لوی لاس له منځه وړو او په عوض کي ئې نوي وضعه کوو، نه دا چي لويه اشتباه به مو کړي وي، بلکي غير ممکن کار برېښي او د نورو وخت به مو بې ځايه ضايع کړی وي.
ددې کار څخه کومه بله گټه متصوره نه ده.

۵- د دغسي علمي مستعمل دخيلو اصطلاحاتو بدلول پښتو او دري ژبي د لغوي اشتراک له پلوه سره ليري او کوم لغوي اشتراک، چي د دواړو ژبو ترمنځ موجود دی ضعيفه کېږي بايد کوښښ وسي، چي پښتو ژبه او دري ژبه د لغوي پانگي له پلوه نورې هم سره نږدې سي، چي د دواړو ژبو زده کړه ددواړو ژبو د ويونکو له پاره لا هم پسي اسانه سي، نه داچي دغه دوې ژبي د لغوي پانگي له پلوه سره ليري کړو.

امونيمونه او په قاموس کي د هغوی راوړل

د امونيمونو پېژندنه هم د تيوري له پلوه او هم په علمي ډول د ليکسيکالوژي او قاموس ليکني يوه مهمه مسأله ده. همدا وجه ده چي دې مسئلې د ډيرو ژبپوهانو او قاموس ليکونکو توجه ځان ته راگرځولې. د امونيمونو د ټاکلو او په قاموس کي د هغو د ثبتولو په برخه کي بېلي بېلي نظريې څرگندي سوي دي، خو د دې موضوع د پېچلتوب له کبله تر اوسه پوري ژبپوهان کومې واحدې تيوريکي او علمي فيصلې ته نه دي رسېدلي او د دوی د نظريو ترمنځ ستر توپير ليدل کېږي. له ۱۹۴۰-۱۹۳۰ کلونو څخه د شوروي اتحاد په قاموس ليکنه کي د امونيمونو د ټاکلو او په قاموسونو کي د هغوی د ثبتولو په برخه کي په عمومي ډول يو نظر موجود وو او هغه داچي د دوی په عقیده هغه لغتونه امونيمونه گڼل کېدل چي د ريښو په لحاظ سره بېل او تلفظ ئې يو ډول وو؛ مگر کوم قاموسونه چي بيا د ۱۹۵۰ کلونو په شاوخواکي خپاره سوي د امونيمونو د تعريف په برخه کي د زاړه او عنعنوي روش څخه اوښتي دي. په دې قاموسونو کي نه يوازي هغه لغتونه امونيمونه گڼل کېږي کوم چي تلفظ ئې سره ورته وي او د ريښو په لحاظ سره بېل وي، بلکه هغه لغتونه هم امونيمونه گڼل کېږي کوم چي تلفظ ئې يو ډول وي او د لغتونو د تاريخي تکامل پر اساس د يوې کلمې د بېلو بېلو معناوو د بيلتون په نتيجه کي منځ ته راغلي وي. دغه وروستۍ تعريف په هغه ژبني ميتود بنا دی چي د شلمي پېړۍ د علمي تحقيقاتو د پراختيا په نتيجه کي

منځ ته راغلي او په نننۍ ژبپوهنه کې د ستروکتوراليزم په نامه يادېږي. د ستروکتوراليزم پيروان په خپلو ژبنيو څېړنو کې د ژبي اوسني حالت ته زيات ارزښت ورکوي. او په همدې اساس د دوی دتحقيقاتو اساسي هدف د ژبي د اوسني حالت څېړنه ده که څه هم دوی په خپلو ژبنيو تحقيقاتو کې تاريخي ميتود له نظره نه اچوي. اکاډيمیک و. و. وينگرادف ليکي: د ژبي په تاريخ کې تل د کلمو په معنوي سرحدونو کې بدلون او اختلاط پېښېږي، چې د همدې بدلون په اساس د يوې کلمې لغوي فرازيالوژيکي اشکال په مستقلو کلمو- امونيمونه بدلېږي او هم برعکس امونيمونه د اتصال او اختلاط په نتيجه کې د يوې واحدې کلمې اشکال گرځي (ل. ل. کوټينه په خپلو څېړنو کې داسې نتيجه ته رسيدلې ده: نن د امونيمونو اصطلاح د هغو کلمو له پاره استعمالېږي؛ چې د تلفظ ورته والی ئې تصادفي وي او يا دا چې د يوې کلمې د بېلو بېلو معنا و د لېري والي په نتيجه کې منځ ته راغلي وي (که څه هم د امونيمونو په برخه کې د دغه ډول نظر تائيد د شوروي اتحاد د زياتو مشهورو ژبپوهانو لکه: پرو فيسر. اس. ما سلف، او. اس. اخانوه، ل. انوويکف، ک. ا. تيمفیف، م. م. فلکوويچ، اس. ای. اوريگف او داسې نورو... په اثارو کې ليدل کېږي او په درسي کتابونو کې هم دغه ډول نظر منعکس کېږي، خو بيا هم د ټولو ژبپوهانو له خوا نه تائيدېږي. د ستروکتوراليزم په مقابل کې يو بل ژبني ميتود واقع دی چې د ۱۹ پېړۍ په ژبپوهنه کې يوازينی علمي ميتود گڼل کېدای شي، او د مقاييسوي- تاريخي ميتود په نامه يادېږي. څرنگه چې د مقاييسوي- تاريخي ميتود پيروان په ژبنيو تحقيقاتو کې تر ډيره حده پر تاريخي پېښو اتکا کوي اود دوی له پاره يوازينی علمي ميتود مقاييسوي- تاريخي ميتود دی، نو د دوی نظرم د امونيمونو په برخه کې د ستروکتوراليزم سره توپير لري. د مقاييسوي- تاريخي ميتود پيروان يوازي هغه لغتونه امونيمونه گڼي چې تلفظ ئې يو ډول وي، خو د اتمولوژي له نظره هيڅ ارتباط سره ونه لري او په تاريخي لحاظ د يوې ريښې څخه منځ ته نه وي راغلي. دغه نظر په ډير صراحت سره د و. ای. ابایف په اثارو کې ليدل کېږي. و. ای. ابایف وايي چې په ژبه کې په واقعي ډول دوې مختلفې ريښې ليدل کېږي؛ چې يوه يې له بلې سره هيڅ ډول ارتباط نه لري. دغه دوې ريښې يوه د امونيمي په نامه او بله ئې د پليسيمي په نامه يادېږي. ددې دوو پېښو تر منځ هيڅ ډول پلونه او گډ سرحدونه نه ليدل کېږي نه پليسيمي په امونيمي بدلېداسي او نه هم امونيمي په پليسيمي بدلېدای سي په همدې اساس ابایف معتقد دی چې د پليسيمي او امونيمي په بېلولو کې په هغه ميتود اتکا وکړي، کوم چې د ژبو په اوسني حالت پر څېړنو اکتفا کوي څېړونکي له واقعته څخه لېري کوي، ځکه دا ميتود د پليسيمي او امونيمي سرحدونه سره گډ وي او د دې په عوض کې چې د دې ميتود په وسيله په واقعي ډول د لغتونو معنوي سيستم وسپړل سي د هغه معکوسه او کرېه بڼه څرگندېږي. همدارنگه و. تی. ابایف د تاريخي ميتود په رڼا کې امونيمي او پليسيمي داسې سره بېلوي: ۱- هغه يو ډول غېز لغتونه چې په تاريخي لحاظ يو له بله سره هيڅ ارتباط ونه لري، او د يوې کلمې د مختلفو معناوو د ليري والي په نتيجه کې منځ ته نه وي راغلي، او هر لغت ځانته بېل تاريخی سير ولري نو دغو لغتونو ته واقعي امونيمونه ويل کېدای سي

۲- هغه يو ډول غېز لغتونه چې معناوي ئې اوس يوه له بلې څخه لري ښکاري خو په تاريخي او اتمولوژيکي لحاظ يو له بل سره داسې ارتباط ولري چې د يوه لغت د بېلو بېلو معناوو د بيلتون په نتيجه کې منځ ته راغلي وي واقعي امونيمونه

^{۲۰} و. و. وينگرادف- دکلمي شکلونه. دعلومو داکاډمي څېړونه. دژبي او ادبياتو څانگه ۳ ټوک، ۴۳ مخ، ۱۹۴۴ کال
^{۲۱} ل. ل. کوټينه، د امونيمونو مسأله او داسې روسي ژبي په قاموسونو کې دهغوی انعکاس. دقاموس ليکني مجموع، ۴ ټوک، ۵۸ مخ، ۱۹۶۰ کال

^{۲۲} کله چې يوه کلمه څومعنی وي ولري نو دغسې پېښې ته پليسيمي وايي، لکه دارول کليمه چې داسې معناوي لري. اړول (۱) يوشی پرېل مخ کول، پرمخي کول، (۲) کرېابول، محتاجول (۳) بيرته گرځول، پښېمانه کول، له لاري ايستل، عقیده وربدلول.
^{۲۳} ابایف په قاموسونو کې د مونيمونو ثبتول. دژبپوهنې مسأله، ۳ گڼه، ۳۳-۴۰ مخ، ۱۹۵۷ کال. و. ای

نه دي، بلکې دغسې پېښې ته امونيمونه پليسيمي ويل کېږي. د عمومي تيوريټيکي پلان په رڼا کې د پروفيسر يو. اس.^۲ ما سلف نظر دتائيد وړ دی. دده په عقیده ټول هغه شکونه (د لغتونو، مورفيمونو او ترکيبونو په سويه) چې تلفظ يې يو ډول او معناوي يې سره بېلې وي او امونيمونه بلل کيدای سي. په دې تعريف کې دا په نظر کې نه نيول کېږي چې دا يو ډول غېز لغتونه څنگه منځ ته راغلي د تاريخي تکامل پر اساس د يوې کلمې د بېلو بېلو معناوو د لېري والي په نتيجه کې منځ ته راغلي او که په اتمولوژيکي هر يو بېل تاريخي سير لري. د ژبي د اوسني حالت په څېړنه کې زموږ له پاره دومره کافي ده چې هغه لغتونه او امونيمونه (متشابه) وگڼو چې تلفظ يې يو ډول او معناوي يې سره بېلې وي دا چې دغه لغتونه په پخوانيو وختونو کې څنگه وو، د ژبي د اوسني حالت د څېړنې له پاره کوم مهم رول نه لري. د مثال په ډول په اوسني پښتو ژبه کې د کوټه (باطل) کوټه (خونه) او تور (د سپين ضد) - تور (تهمت) امونيمونه دي؛ ځکه چې تلفظ يې يو ډول او معناوي يې سره بېلې دي. دا چې په پخوانيو زمانو کې کوټه (خونه) - کوټه (باطل) او يا تور (د سپين ضد) تور (تهمت) د يوه لغت بېلې معناوي وي او يا مستقيلي کليمې وي د ژبي د اوسني حالت په څېړنو کې د امونيمونو د تعريف په برخه کې کوم تغير نه شي راوستلای، ځکه که چيرې د اتمولوژيکي څېړنو په نتيجه کې ثابته هم شي چې کوټه (خونه) - کوټه (باطل) له يوې رېښې څخه منځ ته راغلي دي بيا هم دغه دوې کلمې امونيمونه دي. ځکه چې اوس يې غېز بڼه يو ډول او معناوي يې سره بېلې دي. د همدې څېړنو په نتيجه کې ويلای سو چې د اوسني پښتو ژبي په قاموسونو کې د دغه واقعيت منعکس کول ضروري گڼل کېږي. او هغه يو ډول غېز لغتونه چې معناوي يې سره بېلې وي بايد په قاموسونو کې د امونيمونو په شکل منعکس شي. قاموس ليکونکي بايد په دې پسي ونه گرځي چې دغه يو ډول غېز لغتونه د ريښو په لحاظ ارتباط سره لري او که يه. د پښتو ژبي په هغو - قاموسونو کې چې تر اوسه په افغانستان کې ليکل شوي دي دې مسألې ته پوره توجه نه ده شوې، په پښتو قاموس (پښتو-فارسي قاموس) کې حتی ددې مسألې يادونه هم نه ده شوې. په نوموړي قاموس کې يوازي د (رموزاواشارات) تر عنوان لاندې دومره ليکل سوي دي چې ((دا گل)) چې د لغت په سر کې ايښودل سوي دي د مستقل لغت علامه او نښه ده)) ددې علت به دوي چې تراوسه پورې په پښتو ژبپوهنه کې د امونيمونو موضوع په خاص ډول نه ده څېړل سوي، سره له دې هم په پښتو قاموس کې ځيني امونيمونه د مستقلو کلمو په حيث راوړل سوي دي که څه هم د کومې علامې په واسطه نه دي ښوول سوي لکه: وړی (لکه د غنمو) وړی (د ماږه ضد) کوټه (خونه) - کوټه (باطل) کوږ (يو ډول حيوان) کوږ (د سم ضد) او داسې نور... مگر سره له دې هم په پښتو قاموس کې کله کله داسې سوي دي چې په يوه قاموس مقاله کې تر يوې کلمې لاندې د معناوو په لړ کې مستقلي کلمې راوړل سوي دي لکه: چور: (۱) تاخت و تاج (۲) پودر (۳) رېزمرېز (۴) بالکل (۵) سوراځيکه به زريعه جريان آب در بند آب و پلوان پيدا ميشود. (۶) قول کوه (۷) سنگ تيزيکه شبان در وقت ضرورت گرسفندان ذبح ميکند. کله چې سړی دغې قاموسي مقالې ته ځير شي نوداسې څرگنديږي چې تر يوې کلمې لاندې يې د معناوو په لړ کې بېلې مستقلي کلمې سره راټولي کړي دي چې د معناوو تر منځ يې هيڅ ډول ارتباط نه ليدل کېږي. او هغه مستقلي کلمې چې په همدې قاموسې مقاله کې يې امونيمونه بللای سو په دې ډول دي: ۱- چور (تاخت و تاج) ۲- چور پور، ريز مرېز) ۳- چور (بالکل) ۴- چور (سنگ تيزيکه شبان در وقت ضرورت گرسفندان ذبح ميکند) ۵- چور(قول کوه) ۶- چور(سوراځيکه به زريعه جريان آب در بند آب و پلوان پيداميشود) همدارنگه په نوموړي قاموس کې د ځل (وار) - ځل (دځلا په معنی) د يوې کلمې په حيث په

و.ای. ابايف په قاموسونو کې دامونيمونو ثبتول، د ژبپوهنې مسألې ۴۰، مخ ۱۹۵۷

^{۲۵} يو، اس. ماشلف د ژبي د تيوري او اوتاريخ دمساو مجموعه، ل. ۱۹۸، مخ، ۱۹۶۳

^{۲۶} و. گ. پښتو قاموس، پښتو ټولنه، ۱۳۳۰ کال

یوې قاموسۍ مقاله کې راوړل شوی دی. سره له دې چې د معناوو په منځ کې ئې هیڅ ډول ارتباط نه لیدل کېږي او واقعي امونیمونه دي. کله کله د عربي کلمو مفغن کول هم په پښتو ژبه کې د امونیمونو د پیدایښت سبب ګرځي د پښتو قاموس لیکونکو کونښن کړی دی چې په قاموس کې د عربي کلمو مفغن شکل ولیکي لکه: رو(روح)، وسه (وسعه) او داسې نور دي. د پښتو قاموس لیکونکو دغسې عربي مفغني کلمې او پښتو کلمې په یوه قاموسۍ مقاله کې راوړي دي او معناوو ته یې پوره پاملرنه نه ده کړې. لکه: رو(۱) آهسته (۲) روح (۳) المونیم. وسه (وسعه) وسه (باران) همدارنګه په پښتو قاموس کې کوټ (کلا) کوټ (بالاپوښ) چې هیڅ ډول ارتباط نه سره لري د یوې کلمې د معناوو په شکل ثبت کړي دي. د دې پورتنیو څېړنو او مثالونو څخه داسې څرګندېږي چې د پښتو قاموس لیکونکو د امونیمونو په ټاکلو او په قاموس کې د هغوی د ثبتولو په برخه کې پوره پاملرنه نه ده کړې. نو ځکه ئې بېلې بېلې کلمې د یوې کلمې د معناوو په لړ کې په یوه قاموسۍ مقاله کې سره ځای کړي. مګر اسلانونف بیا په خپل قاموس کې (پښتو- روسي قاموس) کې د امونیمونو مسألې ته پوره توجه کړې ده. څرنگه چې د شوروي اتحاد په ژبپوهنه کې د ژبي مسألې بېل بېل اړخونه څېړل سوي دي، نو اسلانونف هم د اوسنۍ ژبپوهنې په رڼا کې هغه لغتونه چې تلفظ ئې یو ډول او معناوې ئې بېلې وي د امونیمونو په نامه پېژني او په همدې اساس دا ډول کلمې د مستقلو کلمو په حیث په بېلو بېلو قاموسۍ مقالو کې ثبتوي او د اعدادو په وسیله ئې له نورو عادي کلمو څخه بېلوي لکه: تور (تهمت) تور (د سپین ضد) تور (جال) اسلانونف په خپل قاموس کې سربېره پر امونیمونو اموګرافونه هم د اعدادو په وسیله ښوولې دي لکه: تلل- د تګ په معنا. -تلل- د وزن کولو په معنا مګر دا هم باید وویل سي چې په دې قاموس کې ځینې داسې کلمې د اموګرافون په حیث راوړل سوې دي، چې واقع یا موګرافونه نه دي او د لیکلو په لحاظ فرق سره لري لکه: خولۍ- خولې یا کلی- کلی او داسې نور...

د لغتونو ګرامري خصوصیات

قاموس د لغتونو یوه ساده مجموعه نه ده. بلکه سربېره پردې چې د یوې ژبي لغتونه راغونډ وي او لوستونکو ته ئې د یوې مجموعې په توګه وړاندي کوي، ددې په څنګ کې د لغتونو بیل بیل اړخونه او ځینې اساسي او لومړني خصوصیتونه هم څرګندوي، تر څو لوستونکي او یا زده کوونکي د دغو لغتونو په شاوخوا کې لومړني معلومات او پوهه لاس ته راوړي. یوه له دغو مسألو څخه چې اوس ئې د ژبپوهانو پاملرنه ځان ته را ګرځولې او نننۍ قاموس لیکنه ئې باید حل کړي هغه دا ده چې تر ممکنه حده پوري باید په قاموسونو کې د لغتونو ګرامري خصوصیتونه او ګرامري کټګورۍ وښوول سي. خصوصاً په دوه ژبیزه قاموس کې د لغتونو د ګرامري خصوصیتونو او ګرامري کټګوریو ښوول هم د تیوري او هم په عملي لحاظ ډېر ګټور کار دی. په دوه ژبیزو قاموسو کې د دغې مسئلې صحیح حل له یوې خوا د دواړو ژبو د ګرامري سیستمونو په مقایسه کې او له بلې خوا د کليمو د سم استعمال په برخه کې د لوستونکو سره پوره مرسته کولای سي؛ ځکه هره ژبه ځان ته خاص ګرامري قواعد، د افادې مشخص سیستم او د کليمو د یو ځای کیدو بیل بیل پرنسپپونه لري. د اکاډیمیک ل. و. شېربه د تیوريکي تحلیل په رڼا کې ویلای سو چې تر کومې اندازې پوري چې په دوه ژبیزه قاموس کې د کليمو د لغوي معناوو د خصوصیتونو څرګندول امکان لري، په همدې اندازه هم باید د کليمو د ګرامري معناوو خصوصیتونه وښوول سي. خصوصاً ددې مسألې ارزښت په دوه ژبیزه قاموس کې هغه وخت ښه څرګندېږي چې دوی داسې ژبي سره مقایسه

^{۲۷} اموګرافونه هغو کلموته وايي چې په پښتو لیکدود کې یو ډول لیکل کېږي، خو تلفظ او معناوې یې فرق سره ولري
^{۲۸} شېربه. دمیتودولوژي له نظره ګرامر او د لغتونو سره دهغه متقابل اړیکې... په منځنیو ښوونځیو کې د خارجي ژبو درېس. م. ل. ۱۹۴۷ و. ګ. ل.

کړو؛ چي د گرامري سیستمونو له پلوه سره لېري وي. په دې مقاله کي به موږ په پښتوقاموسونو (پښتو قاموس، د اسلانف قاموس) کي د کليمو د گرامري خصوصیتونو پر دغو مسألو باندې و غږېږو.

الف: د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو ښوول، ب - د کلام د اجزاوو د گرامري خصوصیتونو څرگندول، ج - د کليمو د هغو برخو ثبتول چي د مارفولوژي له نظره بېلېدونکي دي.

الف: د پښتو ژبي د کلام اجزا: که څه هم په پښتو ژبه کي د تحلیلي ژبو په شان، پریډلوگ د کليمو د نحوي ارتباط د څرگندولو له پاره استعمالېږي، خو د مارفولوژي له نظره د اوبښتونکو ژبو گروپ ته منسوبه ده. ځکه چي د کلام اجزاوو گرامري معنی اکثراً د کليمو د وروستیو برخو (پای) د تغیر له پلوه څرگندیږي. د پښتو گرامر پوهانو له نظره د پښتو ژبي د کلام اجزا دا دي. اسم، صفت، قید، ضمیر، فعل، عدد، د ادات توري، د ندا توري، د ربط توري، پریډلوگ او پسلي لوگ هر یو له دغو څخه مشخصي گرامري علامې لري. خو دا هم باید وویل سي چي د پښتو ژبي د کلام د اجزاوو تر منځ کوم مطلق سرحد نه سته او کله کله د کلام یو جز هم د صفت او هم د اسم او یا قید په شکل استعمالېږي. په پښتو قاموس (پښتو- فارسي ۱۳۳۰) کي د ځینو علامو په واسطه د کلام اجزا ښوول سوي دي. مگر دغه علامې تر ډېره حده د کلام د اجزاوو سره پوره مطابقت نه لري. په پښتو ژبه کي قید د کلام د یوه جز په حیث په عمومي ډول دا لاندې خصوصیتونه لري.

۱- د جنس تابع نه وي (د مذکر او مونث له پاره یو ډول استعمالېږي)، ۲- د عدد تابع نه وي (د مفرد او جمعي له پاره یو ډول استعمالېږي)، ۳- د حالت تابع نه وي (د لته ځیني استثنا آت شته)، ۴- د یوځ عم لیا کیفیت د څرنگوالي پر علایمو د لالت کوي. په پښتو قاموس کي قید کله د صفت کله د اسم په نامه ثبت سوي او کله کله بیا بیخي هیڅ ډول علامه نه ده ورته لیکل سوې: ۱- هغه کليمې چي د کلام د اجزاوو د وېش له پلوه د قید په گروپ پوري اړه لري ددې قاموس لیکونکو هغه یوازي د صفت په شکل راوړی دی لکه: نن، نږدي، ناڅاپه، ژر ژر، تر ژره، دلته، لیري، غوندي، ښايي، تل، ورو ورو، ډېر، لږ، خورا، لاندې، په څېر، په شان او داسي نور...

۲- هغه قیدونه چي په همدې قاموس کي د مذکرو نومونو په شکل ثبت سوي دي لکه: پرون، اوس، سبا، زښت، خورا ډېر، چیرته.

۳- هغه قیدونه چي هیڅ ډول علامې نه دي ورته لیکل شوي. لکه: هلته، لکه، پخوا، داسي، دغسي، بېخي، همدارنگه په پښتو قاموس کي ځیني صفتونه هم د غلطې گرامري علامې په واسطه ښوول سوي دي. په دې قاموس کي ډېری داسي کليمې راغلې چي اصلاً صفتونه دي خو د لیکونکو له خوا مذکر یا مونث نومونه گڼل سوي دي لکه: وږی، وچ، سور، سپک، زړه وړ، پوند، روڼ، ړنده، توره، وچه، خوږه او داسي نور... په پښتوقاموس کي دضمیرونو په ښوولو کي د کوم سیستماتیک پرنسیپ مراعات نه دی سوی. ځینو ته ئې گرامري علامې لیکل سوي او ځینو ته بیا نه دي لیکلي سوي لکه: زه، زما، ده، د دوی، هغه، څوک، هیڅوک، چي کومي گرامري علامې نه دي ورته لیکل سوي. همدا رنگه په پښتوقاموس کي کومکي توري لکه: له (پریډلوگ)، څخه، ځني (پوسلیلوگ)، هو، هوکې، (د ادات توري) - هم (د ربط توري) بې له گرامري علامو څخه ثبت سوي دي. سربېره پر دې خو (د ادات توري) - بلکه، چه، مگر، خو (د ربط توري) اصلاً په قاموس

^{۳۹} ددوړیزو قاموسونو په جوړولو کي دژبودگرامري جوړښت دبیلولي ارزښت. قاموس لیکنه اولهجي پیژندنه، دلیکنو مجموعه. دعلومو اکاډیمي. ۱۹۵۳م. و. گ. ل. ی. مایتنسکیه

^{۴۰} یادونه: تراوسه پوري دپښتو ژبي دکلام داجزاوودوبښ په برخه کي کوم بشپړ اویامل شوی اثر نه شته، نوځکه دا لازمه گڼل کیږي چي په دې برخه کي پوره څېړنه وشي. زه به کوشش وکړم چي دپښتو ژبي دموادپر اساس دکلام اجزا وڅېړم او په خاصو گروپونو (کنګوریو) یې ووېشم. (دا څېړني به په زیري کي په پرله پسې ډول خپري شی).

^{۴۱} ډېر لږ (په ځینولېجو کي) ژر متحرک سرحدونه لري په دغو قیدونو کي

کي نه دي راوړل شوي. په پښتوقاموس کي د مصدرونو د ښوولو له پاره گرامري علامي ليکل سوي دي مگر د لازمي او متعدي فعلونو ذکر ئې نه سته.

ب- د کلام د اجزاوو گرامري خصوصیتونو: دوهمه مسأله په قاموسونو کي د کلام د اجزاوو د معنی و بیلول دي. څرنگه چي په پښتو ژبه کي د کلام د اجزاوو معنوي سرحدونه متحرک دي نو د قاموس ليکني د علم له نظره دا لازمه گڼل کيږي چي په قاموسونو کي د کلام د اجزاوو وظیفه او د دوی د واقعي معنواو کلاسیفیکیشن وښوول سي. صفت په پښتو ژبه کي په عمومي ډول دغه خصوصیتونه لري

✧ د جنس تابع دی (يعني که موصوف مذکر وي صفت ئې هم د مذکر او که موصوف مؤنث وي نو صفت ئې هم د مؤنث شکل غوره کوي). ۲- صفت د عدد تابع دی (يعني که موصوف مفرد وي نو صفت د مفرد په شکل او که موصوف جمعه وي نو صفت هم ورسره د جمعي په شکل استعمالیږي). ۳- د حالت له مخي تغیر منونکی دی (هم اصلي حالت لری او هم مغیره حالت). مگر د صفتونو په منځ کي ځيني داسي استثنايې گروپونه هم سته چي خاصي توضیح ته ضرورت لري: ۱- نه بدلیدونکي صفتونه: دا هغه ډول صفتونه دی چي د مذکر او مؤنث، د مفرد او جمعي، په اصلي حالت او مغیره حالت کي نه بدلېږي او د ټولو له پاره په يوه بڼه استعمالیږي لکه: لاسي، ابي، ښايسته او داسي نور... ۲- هغه صفتونه چي د مذکر د مفرد او د مذکر د جمعي له پاره يو ډول استعمالیږي او بدلون نه مومي لکه: تيره (مذکر- مفرد او جمع) بيده (مذکر- مفرد او جمع) او داسي نور... ۳- هغه صفتونه چي کله که د صفت او کله کله د قيد وظیفه اجراکوي. لکه: ښه، ورو، ښايسته او داسي نور... دغه کليمې د کلام په بېلو اجزاوو پوري اړه لري او په متن کي مختلفي معناوي څرگند وي.

۴- په پښتو کي ځيني داسي کليمې سته چي هم د صفت او هم د اسم وظیفې اجرا کوي، لکه: مشر، ږوند، سپور، سپين، لوی زوړ او داسي نور... د پښتو قاموس ليکونکو د پورتنیو کليمو گرامري خصوصیتونو ته پاملرنه نه ده کړې او نه ئې په خپل قاموس کي دغه خاص گروپونه د کومو خاصو گرامري علامو په واسطه ښوولي دي. يوه بله موضوع چي د کلام د اجزاوو د گرامري خصوصیتونو سره ارتباط لري او په قاموس کي ئې څرگندول ضروري ښکاري، هغه داده چي په پښتو ژبه کي ځيني داسي کليمې سته چي يوازي د جمعی په شکل استعمالیږي لکه: اوږه، ورېښم، واښه، غنم، اوبه، شيدې، وړی، وريجي او داسي نور... همدارنگه ځيني کليمې بيا د مفرد او جمعي له پاره يو ډول استعمالیږي. لکه: هگی، خولی، چوکی او داسي نور... چي په قاموس کي بايد د دغه ډول کليمو خصوصیتونه او گرامري معناوي د خاصو گرامري علامو په واسطه و ښوول سي، خو په پښتو قاموس کي د کليمو دغه ډول گرامري خصوصیتونه هم نه دي ښوول سوي مثلاً: د هگی کليمې ته يوازي دومره ليکل سوي دي چي مونږه کليمه ده. غنم ته ليکل سوي چي مذکر او بس؛ مگر اوږه، ورېښم، واښه، اوبه، شيدې، وړی، وريجي- کلمو ته د جمعي گرامري علامې ليکل سوي دي خو دلته ئې بيا د مذکر او مؤنث یادونه نه ده سوي.

ج- په قاموس کي د کليمو د هغو برخو راوړل چي د مارفولوژۍ له نظره بېلیدونکي دي: په قاموس کي بايد د کليمو هغه برخي چي د ژبي د ويونکو له نظره مارفولوژيکي بېلوالی لري د خاصو گرامري علامو په واسطه و ښوول سي اوس به

^{۴۲} ښايست دمفردمؤنث او دجمعي دمؤنث په مغیره حالت کی بدلون مومي

^{۴۳} دصفتونو پورتنی کلاسیفیکیشن پوره او بشپړنه دی. دلته زما مقصد دانه دی چي دپښتوژبي دصفتونو ټول عمومي او استثنايې گروپونه او حالتونه وښیم ځکه دابيا بيله څېړنه او بېل بحث غواړي. په دي مقاله کي زه يوازي دومره یادونه کوم چيپه پښتو ژبه کي دکلام داجزاوو سرحدونه متحرک دي او کيدای شي چي دکلام يو جز څو مختلفي گرامري معناوي ولري نوځکه يي په قاموسونو کي دمختلفو معنواو ښوول او دکته گوريو بېلول ضروري ښکاري.

^{۴۴} ل. و. شېرېه، انتخابات (دژبپوهني او فونيم پوهني په برخه کي)، ۱، ټوک، ل، ۳۶، مخ، ۱۹۵۸.

وگورو چي په پښتو قاموس کي مختاري (پريفکسونه)، ورستاري (سوفکسونه) او بنسټ (هغه برخه ده چي د يوه فعل بيل بيل گرامري شکلونه ځني جوړيږي) په څه ډول سره راوړل سوي دي کله چي د قاموس پاڼې را واپړو نو ويښو چي دغه مسأله هم په نيمگړې توگه پکښي راغلې ده. دغه مختاري نه دي راوړل سوي؛ لکه: کښي، پوري، ننه، پرې، و-و- د مطلق فعل مختاري). همدارنگه په نوموړي قاموس کي د نومونو او صفتونو وروستاري (سوفکسونه) په غيرسېستاتيک ډول سره ثبت سوي دي. په همدې قاموس کي د نومونو ورستاري لکه: تور، تيا، وال، والا، تون، د صفتونو ورستاري لکه: من يا لی راوړل سوي دي؛ مگر له بلې خوا بيا د نومونو د وروستاري په قاموس کي نه دي راغلي: ځی (پوهنځی، ښوونځی...) وان (موټروان...) والی (کلکوالی، تودوالی...) همدارنگه د صفتونو ځيني وروستاري هم نه دي ثبت سوي لکه: جن (غمجن...) ور(زړه ور...) په پښتوقاموس کي د (توب) او (تيا) وروستاري سم نه دي توضیح سوي. دوی ليکلي چي دغه وروستاري د مجردو صفتونو وروستاري دي. حال دا چي دغه وروستاري د مجردو نومونو په پای کی راځي. لکه: سړيتوب (سړی - توب) غړيتوب (غړی+توب)، زلميتوب (زلی+توب) روغتيا (روغ+تيا) لوړتيا (لوړ+تيا) ژورتيا (ژور+تيا) او داسي نور... په پښتوقاموس کي وروسته له مصدرنو څخه د فعل ځيني گرامري شکلونه ښوول کيږي. که چيري د فعل گرامري شکلونه له نوموړو مصدرنو څخه (د دوی په عقیده) نه سي جوړېدای نو ليکونکی د انالوژي (قياس) له مخي له ځانه مصدرونه ورته جوړوي او د غير مستعمل نوم ورباندي اېږدي لکه: کتل، (ف.ز.س) مص- ديدن- نگرستن، انتظار (حا) افعال دی گراز مصدرغيرمستعمل گورل.

حا-گوري ما-وکوت ا-وبه گوري امر وگوره.

مگر خبره دا ده چي په پښتو ژبه کي د فعل گرامري شکلونه د مصدر څخه نه جوړيږي. ټول فعلي شکلونه د حال د بنسټ او د ماضي د بنسټ څخه جوړيږي. په زياترو افعالو کي د ماضي بنسټ مساوي دی له مصدره سره منفي مصدري علامې:

د ماضي بنسټ	مصدر	مصدري علامې
په کتل کي: کت (Kat)	کتل (katal)	(al)
په تلل کي: تلل (tl)	تلل (tlal)	(al)

مگر د حال د افعالو مصدرونه بيا مختلف وي. په (کتل) کی هغه بنسټ چي د حال د زمانې گرامري فعلي شکلونه ځني جوړيږي (گور) دئ او په (تلل) کي بيا (خ) دی لکه: گورم، گورو، گوري... او ځم، ځو، ځي... همدا وجه ده چي زموږ زياتره گرامر پوهان ځينو مصدرنو ته با قاعده او ځينو ته بې قاعده مصدرونه وايي؛ ځکه دوی داسي فکر کوي چي گرامري فعلي شکلونه له مصدرنو څخه جوړيږي. په دې برخه کي دوی د عربي تر تاثير لاندې راغلي دي. ښه به دا وي چي په قاموس کي وروسته له مصدرنو څخه هغه بنسټونه وښوول شي له کومه څخه چي د فعل مختلف گرامري شکلونه جوړيږي. د اسلانف په پښتو - روسي قاموس کي د کلام د اجزا په سم ډول سره بېل او د گرامري علامو په واسطه ښوول سوي دي. يوازي مفردو مذکرو صفتونو ته گرامري علامې نه دي ليکل سوي. ددې علت به شايد دا وي چي ليکونکی اکثراً صفتونه د مفرد، مذکر او اصلي حالت په شکل راوړي دي. د پښتوقاموس په خلاف په دې قاموس کي د کلام د اجزاو معناوي په ښه توگه سره بېلي سوي او تشریح سوي دي. خصوصاً کونښن سوی چي کلام د هغو اجزاو معناوي سره بيلي کړي، کوم چي د معنوي سرحدونو له پلوه متحرک وي لکه: ۱ول. ښه (د صفت په حيث) ښه آس، ښه هلک... ۲هم د اسم په حيث، د ښو ښه زيږي، د بدو وابښه-د بدو سړو څخه د ښو هيله مه کوه! ۳يم (د قيد په حيث) ډېر ښه، خورا ښه، ښه سو چي... په ښه ډول، په ښه شان، ښه مي په ياد دي چي ...

^۴ دتفصيل له پاره وگورئ اسلانف پښتو-روسي، قاموس د(ښه) قاموس مقاله، مالازمه ونه گنل چي ټوله قاموسي مقاله دلته رانقل کړم.

د اسلاف په قاموس کې هغه صفتونه چې د مذکر د مفرد او جمعې له پاره یو ډول استعمالیږي د خاصوگرامري علامو په واسطه ښوول کېږي. لکه تیره، ښه... خو ځینې صفتونه چې نه بدلیدونکي دي یعنې د مذکر، مونث، مفرد او جمعې په حال کې یو ډول استعمالیږي لکه: لاسي، آبي... د اسلاف په قاموس کې د کومو خاصوگرامري علامو په واسطه نه دي ښوول سوي. هغه کلیمې چې په پښتو ژبه کې یوازې د جمعې په ډول استعمالیږي د اسلاف په قاموس کې د سموگرامري علامو په واسطه ښوول سوي دي لکه: غنم، وړۍ او داسې نور... همدارنگه د اسلاف په قاموس کې د کلیمو هغه برخې چې د مارفولوژي له نظره بیلیدو کې دي (مختارې، وروستاړې، بنسټ) د گرامري علامو په واسطه ښوول کېږي. د کلیمو بنسټونه د الفبا په ترتیب په خپل ځای په قاموس کې ثبت سوي دي. دغه کار لږ څه غیر موزون غوندي ښکاري؛ ځکه که چیرې څوک غواړي چې د کوم فعل بنسټ په قاموس کې ولټوي هغه ته باید ددې فعل بنسټ معلوم وي. که چیرې ورمعلوم وي نولټولو ته ئې کوم ضرورت نه پیداکېږي او که چیرې نه وي ورمعلوم نو بیا ئې په قاموس کې د الفبا په ترتیب نه سي پیداکولای. سمه به دا وي چې د فعلونو بنسټونه د مصدرونو سره یوځای راوړي وای، نه بیل بیل. مثلاً ښه به دا وای چې د (اغوند)، (الوخ)، (بول) بنسټونه ئې د (اغوستل) الوتل (او) (بلل) د مصدرونو سره یوځای راوړي وای. مگر په دې قاموس کې مصدرونه د الفبا په ترتیب په یوه ځای کې او د فعل بنسټونه ئې د الفبا په ترتیب په بل ځای کې راوړل سوي دي. خو سره له دې بیا هم د اسلاف قاموس د کلیمو د گرامري خصوصیتونو د څرگندولو له پلوه تر ټولو هغو پښتو قاموسونو غوره دی، کوم چې تراوسه خپاره سوي او زموږ لاس ته راغلي دي. کابل مجله ۱۳۵۲ل کال ۱۰ گڼه ۴۴-۴۷ مخونه

په قاموس کې د لغتونو تلفظ لیکل او د خج ښوول

د پښتو ژبې فونوټیکي خصوصیات د همدې اوسني لیک په واسطه په واقعي بڼه نه سي څرگندېدای د پښتو ژبې او لیک ترمنځ ستره فاصله لیدل کېږي. دغه د پښتو ژبې د رغونو او لیک ترمنځ بېلتون د پښتو قاموسونو لیکونکو درک کړی دی. پښتو قاموس لیکونکو کوبښن کړی دی، چې په یوه یا بل ډول سره د پښتو لغتونو تلفظ په قاموسونو کې وښيي. محمدا گل مومند په خپل قاموس (پښتوسیند-۱۳۱۶) کې د کلمو د تلفظ د افادې له پاره د مخففونو داسې یو سیستم غوره کړی دی:

ازانگه کول - (مف، مف، مم، سا، حر مخ، سا، مف، مض، سا)

بیرته اخیستل - (مک، سا، مج، سا، مف، سا، مم، مک، سامع، سا، حر مخ، سا) او داسې نور...

مگر د پښتو قاموس (پښتو - فارسي ۱۳۳۰) لیکونکو د پښتو سیند مرکب مخففونه لږ څه ساده کړي دي. په دې قاموس کې د کلمو تلفظ د داسې بسیطو تورو په واسطه ښوول کېږي چې هر توری ئې د هغو حرکاتو نمایندګي کوي چې اصلاً په عربي ژبه کې معمول دي. لکه: لڅول: (ز ف ز س) شکول: (س ز ز س) کور: (ض مج س) لور: (ص مع س) شیدې: (ک مع کمج) او داسې نور... دغه ډول تلفظ د افادې سیستمونه له یوې خوا د ډېرو لوستونکو لپاره مشکل او له بلې خوا د کلیمو تلفظ نه افاده کوي. بلکې د کلیمو د تورو حرکتونه ښيي. په همدې اساس دغه ډول سیستمونه د کلیمو د فونوټیکي ترکیب سره پوره مطابقت نه لري. د پښتو په اوسني لیک کې هغه کلیمې چې په زور (a) او زورکي (ə) ختمېږي دواړه واولونو د یوه توري (ə) په واسطه څرګندیږي. او سربېره پردې په پښتو قاموس کې دغه ډول واولونه د سکون په شکل ښوول سوي دي لکه: زړه: (س ز س) زړه: (ف ف س) او داسې نور... څرنگه چې له یوې خوا د پښتو ژبې د رغونو او لیک

^۴ کابل مجله ۱۳۵۳ل کال ۴ گڼه

ترمنځ توپیر موجود دی او له بلې خوا دغه ډول د تلفظ د افادې سیستمونه چې په افغانستان کې د پښتو ژبې په قاموسونو کې مروج دي د کلیمې پوره او سم تلفظ نه سي افاده کولای. نو یوازنی سمه لاره به داوي چې په پښتو قاموسونو کې د کلیمو تلفظ په لاتیني تورو لیکل سوی. د لاتیني تورو په مرسته کولای سو چې د پښتو کلیمو سم تلفظ افاده کړو. همدا وجه ده چې په هغو پښتو قاموسونو کې چې په شوروي اتحاد کې خپاره شوي دي لکه: د پ بزودین پښتو - روسي قاموس (۱۹۵۰)، ک ۱۰. لېبیدف پښتو-روسي قاموس (۱۹۶۲) اوم. گ. اسلنډ پښتو - روسي قاموس (۱۹۶۶) کې د پښتو کلیمو تلفظ د روسي الفبا په تورو لیکل سوی دی. د پښتو ژبې کوم رغونه چې د روسي الفبا د تورو په واسطه نه سي افاده کیدای، نو د روسي ژبې د هغو تورو پر سر یا لاندي ټکي ورکول کېږي. کوم چې د مروج په لحاظ د پښتو ژبې د رغونو سره نږدې رغونه افاده کوي. سره له دې چې د اسلنډ قاموس په پښتو قاموس لیکنه کې تر ټولو پښتو قاموسونو ښه او جامع دی، خو بیا هم د پښتو کلیمو د تلفظ په برخه کې ځینې نیمګړتیاوي لري، لکه:

د اسلنډ په قاموس کې: سم تلفظ يي

ټمبل (tambul) tambal

چیم ډي

اوداسی نور...

د کلیمو خج: خج په بېلو بېلو ژبو کې د موقعیت په لحاظ توپیر لري. د ځینو ژبو په کلیمو کې معین ځای لري او په ځینو ژبو کې بیا متحرک وي. په چیک او سلواکي ژبو کې خج د کلمو پر لمړي سیلاب راځي په پولیندي ژبه کې د کلیمې د پای له خوا په دوهم سیلاب باندې خج واقع کېږي. د فارسي ژبې په شان په پښتو کې د کلمو خج کوم معین ځای نه لري. په ځینو کلمو کې پر لومړي سیلاب، په ځینو کې پر منځني او په ځینو کې پر وروستي سیلاب خج راځي لکه: وسپنه (خج پر لومړي سیلاب) لوړوالی (خج پر منځني سیلاب)، پرون (خج پر وروستي سیلاب). په همدې اساس ویلای سو، چې د پښتو کلیمو د سم لوستلو لپاره به دا ښه وي؛ چې په پښتو قاموسونو کې د کلمو د خج ځایونه و ښوول سي، ځکه د خج د ځای د بدلون په اساس د ډېرو کلمو لغوي یا ګرامري معناوو کې تغیر

پېښېږي چې ځینې مثالونه به ئې دلته راوړل شي

د لغوي معنا بدلون: غوټه (خج پر لومړي سیلاب) ګنډه

غوټه (خج پر وروستي سیلاب) غوټه، په اوبو کې ځان ډوبول.

ښکاري (خج پر لومړي سیلاب) څرګندېږي

ښکاري (خج پر وروستي سیلاب) ښکارکول

واړه (خج پر لومړي سیلاب) ټول

واړه (خج پر وروستي سیلاب) کوچنیان تېره (خج پر لومړي سیلاب) ماضي

تېره (خج پر وروستي سیلاب) د پخ ضد جوړه (خج پر لومړي سیلاب) سوله جوړه (خج پر وروستي سیلاب) جفت

بوره (خج پر لومړي سیلاب) هغه ښځه چې زوی ئې له لاسه ورکړی وي. بوره (خج پر وروستي سیلاب) چینی

د ګرامري معنا بدلون

ننوتل (خج پر وروستي سیلاب) د جمعي استمراري ماضي فعل ننوتل (خج پر لومړي سیلاب) د جمعي مطلق ماضي

فعل

پوري وتل (خج پر وروستي سيلاب) د جمعي استمراري ماضي فعل پوري وتل (خج پر لومړي سيلاب) د جمعي مطلق ماضي فعل

پرې ايسته (خج پر وروستي سيلاب) استمراري ماضي فعل پرې ايسته (خج پر لومړي سيلاب) مطلق ماضي فعل
 تره (خج پر لومړي سيلاب) اسم (يوه پلنه ډبره، کلبه لاره) تره (خج پر وروستي سيلاب) استمراري امر
 گټه (خج پر لومړي سيلاب) اسم (پايده) گټه (خج پر وروستي سيلاب) استمراري امر او داسي نور..
 څرنگه چي په پښتو ژبه کي د خج ځای متحرک دی؛ نو په پښتو قاموسونو کي د کلمو د خج د ځای ښوول يو ضروري کار دی. دا کار له يوې خوا د کلمو په سم لوستلو کي زموږ سره مرسته کوي او له بلې خوا د کلمو د معياري تلفظ له پاره هم بې گټی نه دی. خو سره له دې هم پښتو قاموس ليکونکو دې موضوع ته پوره پاملرنه نه ده کړې او بې له يو څو کلمو نه چي د خج ځايونه ئې ښوول سوي دي نوري ټولي کليمې ئې بې د خج د ځای له ښوولو ثبت کړي دي. خو اسانف په خپل پښتو روسي قاموس کي دهرې کلمې دخج ځای شولې دي.

د لغتونو انتخاب

دمخه تر دې چي د لغتونو اساسي مسألی په پښتو قاموس او د اسانوف په پښتو- روسي قاموس کي په ژور نظر سره وکتل شي بايد د اوسنۍ ادبي پښتو د لغوي پانگي مشخصات په لنډ ډول و ښوول سي. په معاصره ژبپوهنه کي دا يو منل سوی حقيقت دی، چي خارجي عوامل د يوې ژبي په تاريخي تکامل کي ستر رول لري. يوله دغو عواملو څخه د ټولني اقتصادي-تاريخي مرحله او د دولت شکل دی. د مثال په ډول: د يوې ژبي موجوديت د لهجو په شکل د فيوډاليزم د دورې يو څرگند خصوصيت دی؛ لکه چي په فيوډالي دوره کي اقتصادي او سياسي مرکزيت ضعيف وي همداسي په دې دوره کي د يوې ژبي د لهجو ترمنځ زياته او تماسونه لږ وي.

نو ځکه په داسي ټولنو کي ژبه يو معياري او عمومي بڼه نه لري، بلکه د بيلو بيلو لهجو په شکل څرگنديږي هره تاريخي دوره د ټولني په ژوندانه کي يو خاص اجتماعي او اقتصادي رژيم منځ ته راوړي. څرنگه چي ژبه د ټولني د شعور د انعکاس او څرگندوني وسيله ده نو ددغه خاص اجتماعي او اقتصادي رژيم په ژبه کي منعکس کيږي، چي په همدې اساس د ټولني د توليدي قواوو، تخنيک او کلتور د انکشاف په وجه نوي مفاهيم منځ ته راځي او دا په خپل وار دا غواړي چي د ژبي په وسيله افاده سي. د ژبي د تاريخي تکامل د خارجي عواملو څخه يو هم ژبني تماسونه دي نن ورځ په يوه داسي ژبه هم نه وي چي په خپل تکاملي جريان کي دي د نورو ژبو له تاثير څخه بې برخي پاته وي.

د ځينو ژبپوهانو په عقیده (ټولي ژبي په عمومي ډول مخلوطي گڼل کيدای شي د پښتو ژبي لغوي پانگه هم په خپل تاريخي تکامل کي د بيلو بيلو تغيراتو سره مخامخ سوي ده ځيني لغتونه له منځه تللي او زاړه سوي دي او ځيني بيا نوي راپيدا سوي دي: په عمومي ډول د اوسنۍ ادبي پښتو ژبي لغوي پانگه له دوو برخو څخه تشکيله سوې ده. يوه برخه د پښتو ژبي خپلي کلمې دي او بله برخه هغه کلمې دي چي د نورو ژبو لکه: عربي، فارسي، ترکي، هندي، انگليسي او نورو اروپايي ژبو څخه د تاريخ په اوږدو کي پښتو ژبي ته ور ننوتې او د تاريخي ضرورت پر اساس استعمال سوي او هم اوس استعمال کيږي. د دخپلي پانگي ستره برخه هغه کلمې دي چي د عربي ژبي څخه پښتو ته ورننوتې او د ژوندانه په بيلو بيلو اړخونو کي استعمال کيږي، لکه مذهبي اصطلاحات: جنت، صراط، اعراف، صحابه، طواف، صدقه... تعليمي او تربیوي اصطلاحات: معارف، ثقافت، تعليم، اخلاق... حقوقي او قضايي اصطلاحات محکمه، قاضي، عدليه، استئناف، عدالت...

^۴ کابل مجله ۱۳۵۳ ل کال ۹ گڼه

اجتماعي او سياسي اصطلاحات: مبارزه، طبقاتي استعمار، استثمار اعداد... اداري او دولتي اصطلاحات صدارت، وزارت، ماموریت، کاتب، مدیر، مامور، رئیس، وزیر، صدر اعظم... تقریباً ټول گرامري اصطلاحات: صرف، نحوه، صفت، فعل، مصدر، ضمیر...

سربېره پردې عربي کلمې د پښتو ژبي په نورو برخو کې هم استعمالېږي. لنډه دا چې ویلای سو چې مشکله به وي چې په پښتو ژبه کې دي داسې ساحه موجوده وي چې هلته دي عربي دخپلي کلمې نه استعمالېږي. د ب. ز. خالیدف په عقیده د اوسنې ادبي پښتو ژبي په لغوي پانگه کې په سل کې پنځوس عربي دخپلي کلمې دي. همدا رنگه عربي دخپلي کليمې په پخوانیو پښتو اثارو کې هم په زیاته اندازه لیدل کېږي مثلاً: د شپاړسمې پېړۍ د لیکونکي بایزید انصاري په لیکنو کې په سلو کې شل د اخوند دروېزه په لیکنو کې په سلو کې دېرش، داتلسمې او نولسمې پېړیو په اشعارو کې په سلو کې تر دېرشو څلوېښتو پورې عربي دخپلي کليمې استعمال سوي دي. مگر په پښتني فولکلور کې عربي دخپلي کلمې لږ استعمال لري، چې تقریباً په سلو کې درو څخه تر اتو پورې عربي دخپلي کليمې موجودې دي دا چې د عربي ژبي څخه پښتو ته ډیرې کليمې ننوتې کومه تصادفي خبره نه ده، بلکې تاریخي علتونه لري له یوې خوا عربي ژبي د ختیځو اسلامي هیوادونو د کلتور په تاریخ کې ستر رول لوبولی دی او همدا وجه ده؛ چې کله کله عربي ژبه حتی د شرقي لاتیني ژبي په نامه یادېږي. له بلې خوا دا چې عربي یوه دیني ژبه وه چې له دې پلوه هم هرومرو د ټولو اسلامي هیوادونو ژبي یې تاثیر نه دي ځینې پاته سوي، نو طبعي خبره ده چې د همداسې عواملو له کبله پښتو ژبي ته هم زیات عربي لغتونه ور ننوتې دي. همدا رنگه پښتو د فارسي ژبي څخه هم بې تاثیر نه پاته ده سوی؛ ځکه له یوې خوا د پښتو او فارسي ویونکو گډ ژوند او تماسونه او له بلې خوا دا چې فارسي د دوو پېړیو په اوږدو کې د افغانستان یوازنی رسمي دولتي او دمعارف ژبه وه.

پرتله د عربي او فارسي ژبو څخه د ترکي او هندي ژبو څخه هم ځینې لغتونه پښتو ته ورننوتې دي. د وروستیو شلو دېرشو کلونو په اوږدو کې د علمي، اجتماعي، تخنیکي او اقتصادي روابطو د تکامل په سبب د اروپايي ژبو څخه علمي، تخنیکي، اقتصادي او بین المللي سياسي اصطلاحات پښتو ته ور داخل شوي او عام استعمال ئې موندلی دی، چې دې کار د پښتو ژبي لغوي پانگه لاسي درنه کړې ده. د پښتو ژبي د لغوي پانگې د مشخصاتو لنډې یادونې څخه وروسته به او س دا وڅېړو چې په پښتو قاموسونو کې د پښتو لغوي پانگې د انتخاب په برخه کې د کومو پرنسپونو څخه کار اخیستل سوی دی.

پښتو قاموس: په پښتو قاموس کې زیاتره هغه لغتونه ثبت سوي، چې د پښتو اصلي لغتونه گڼل سوي او یا دا چې له دغو لغتونو څخه په اشتقاقی ډول جوړ سوي دي. په همدې اساس په دې قاموس کې اکثراً هغه لغات راغلي دي؛ چې په عامیانه اومحاورې ژبه کې مستعمل دي.

مگر هغه لغتونه ډېر لږ ثبت سوي چې اجتماعي او علمي مفهومونه څرگندولای سي. ددې علت دادی چې دغه ډول لغتونه یعنی اجتماعي، علمي، اقتصادي او سياسي اصطلاحات تر ډېره حده پورې د پرديو ژبو څخه پښتو ته ورننوتې. که څه هم دغه ډول دخپل لغتونه د پښتو ژبي د فعالې لغوي پانگې اساسي برخه تشکیلوي او د پښتو ژبي په علمي او ادبي لیکنو کې زیات استعمالېږي خو بیا هم د نوموړي قاموس لیکونکو د هغو د ثبتولو څخه ډډه کړې ده. ددې قاموس له لوستلو څخه سړی دې نتیجې ته رسیږي، چې لیکونکو به نه غوښتل چې پردې کلمې دي په دې قاموس کې راوړل سي. خو سره له دې هم د (۲۰۰) کلمو په حدودو کې پردې لغتونه ثبت سوي دي چې د لیکونکو له خوا د مفغن یا مشترکو کلمو په نامه یاد سوي دي. او یو څو محدود (د لسو په شاوخوا کې) لغتونه هم د دخپلو په نامه راوړل سوي دي؛ لکه (ناموس، نبي، غني، کرت،

۵۰. ب. ز. خالیدف په اوسنۍ ادبي پښتو کې عربي دخپلي کلمې د دوکتورت د تیزیس لنډیزه تاشکند د ثمرقند پوهنتون، ۶ مخ و ۱۹۵۲

نرگس، لام) کوم لغتونه چي د ليکونکو لخوا د مشترکو يا مفغنو په نامه ثبت سوي اکثراً د دخيلو کلمو سره د پرنسيپ له پلوه کوم توپير نه لري، اوس به له هر گروپ څخه د نموني په ډول ځيني لغتونه د دغه قاموس څخه را واخلو.

مفغني کلمې: کوزه (قبضه)، کوايت (قواعد)، لوز (لفظ) مابوب (محبوب)، مامور (معمور)، مامله (معامله)، کتل (قتل)... مشترک لغتونه: خير، دنيا، ميدان، کبر، گرمه، ملنگ، ناز، اپرين، هوس... په پښتو قاموس کي د مفغنو او مشترکو کلمو په برخه کي هيڅ يوه يادونه نه ده سوې چي په دې برخه کي د ليکونکو اصل هدف او پرنسيپ ځيني څرگند سوي وای. خو کله چي هغه لغتونه چي په قاموس کي د دخيلو مفغنو او مشترکو په نامه ياد سوي دي سره مقايسه کړو دا څرگندېږي چي د دغو لغتونو ترمنځ د پرنسيپ او اصولو له مخي کوم توپيرونه ليدل کيږي. د ځينو څېړونکو په عقیده پښتو ژبي ته د ترکي ژبو څخه ډېر لغتونه ننوتې دي خو په دې قاموس کي داسي لغتونه ډېر لږ ليدل کيږي، چي هغو ته دي کومه داسي اشاره سوې وي چي د ترکي ژبو څخه پښتو ته راغلي او يا د ترکي ژبو څخه مفغن گڼل سوي وي لکه: چاکو او خلگ په دې قاموس کي ځيني داسي کلمې ليدل کيږي، چي اصلاً د ترکي ژبو څخه پښتو ته ورننوتې دي، خو د قاموس ليکونکو هغه را اخستي او بې له کومي يادوني څخه ئې ثبت کړي دي، لکه: کارگه، ورشو، ټنگه، چول، کاچوغه او داسي نور...

مگر له بلي خوا په دې قاموس کي نور ډېر داسي زاړه لغت ثبت سوي دي خو هغو ته کومه سبکي اشاره نه ليکل سوي، لکه: غوړن، دښن، دريځ، تون زړن، ستايوال، لول، ميرڅي، جونډی، رپ، سوبه، ښکلل، گروهيدل، لوړاوی، روغی او داسي نور... همدارنگه ځيني نوري داسي زړې کلمې سته چي د پورتنيو زړو کلمو سره يو ځای په پخوانيو ادبي ليکنو کي ليدل کيږي او د استعمال له پلوه هم له پورتنيو زړو کلمو سره کوم توپير نه لري خو پښتو قاموس نه دي اخستي، لکه: سولل، باړی، ټيکنه، سين، کورول، مخسور، من، سمی، شنار، ملا اوداسي نور...

پښتو روسي قاموس: د پښتو قاموس په خلاف په دې قاموس کي د پښتو کلمو په څنگ کي دخيل اجتماعي سياسي لو علمي لغات هم ثبت سوي دي؛ څرنگه چي اسلانونف ته دا پوره څرگنده ده چي يوې ژبي ته د نورو ژبو څخه کلمې او اصطلاحات داخلیدل يو تاريخي واقعيت دی، نو ځکه په خپل قاموس کي هغه پردی کلمې چي دنورو ژبو څخه پښتو ته راغلي او اوس مستعملي دي ثبت کړي دي؛ لکه: جوی، خانم، خاک پا، آمدن، درون، زنبور، سرفه، کارد، نماز، پاسخ او داسي نور... ځينو فارسي کلمو ته ليکل سوي دي، چي لږ استعمالیږي، لکه: استخوان، پشم، سنگ، آتش، خنک، ابر، افتاب، ابرو اوداسي ... د زړو په برخه کي ددې قاموس او پښتو قاموس ترمنځ کوم توپير نه ليدل کيږي. اسلانونف هم په خپل قاموس کي ځيني زاړه لغتونه راوړي او ځيني ئې بيا نه دي ثبت کړي څرنگه چي دا قاموس د زړو لغتونو په برخه کي د پښتو قاموس سره د پرنسيپ له پلوه کوم اساسي توپير نه لري نو په دې برخه کي زياتو توضيحاتو ته ضرورت نه ليدل کيږي.

خدای وماته ښکاره کړ هغه نمر بيا
خپل حبيب راباند يرانيست هغه ور بيا
په صدف کي دخيل نشته دگوهر بيا

چي اسمان يي مخ پټ کړی په سحاب و
چي رقيب راته تړلی په زنځير و
په وصال يي منت بار اوسه رحمانه

مقایسوي - تاريخي ژبپوهنه او ۱۹ پېړۍ

د نولسمي پېړۍ ژبپوهنه د مقایسوي-تاريخي میتود پر محور گرځي، ددې میتود په رامنځ ته راتلو سره په ژبپوهنه کي د نوو علمي تحقیقاتو وړ پرانستل کيږي او ژبپوهانو ته داسي امکانات لاس ته ورځي چي د ژبنيو واقعیتونو بېل بېل اړخونه

^{۵۱} دمفغنو او دخيلو کلمو په برخه کي وگورې زيری)
^{۵۲} (گنی

په سیستماتیک ډول تر څېړنې لاندې و نیسي مختلفې پېچلې مسألې طرحه او هم حل کړي، لکه: د یوې کورنۍ د ژبو د ارتباط بنوونه، د ژبو د تکاملي قوانینو سپړنه یوازي او یوازي د همدې مقایسوي-تاریخي میتود په مرسته ژبپوهانو وکړای سول چې د پخوانیو مړو ژبو رمزونه کشف او د لوستلو وړوگرځوي.

دا ډول څېړنې ته یوازي د ژبپوهنې بلکه د بېلابېلو میتودونو د پخواني تاریخ او کلتور پر نا څرگندو اړخونو رڼا اچوي، د همدې میتود د رواجیدو سره د ژبپوهنې په تاریخ کې یوه نوې اصولي او علمي مرحله شروع کېږي او ژبپوهنه د یوه مستقل علم بڼه غوره کوي. ددې میتود رواجیدل په کوم یوه خاص مملکت پورې اړه نه لري او حتی مخکې له نولسمې پېړۍ څخه په بېلابېلو هیوادونو کې داسې تمایلات لیدل کېږي چې مختلفې ژبې سره مقایسه او د هغوی نږدېوالی اولېږي والی وښيي او ژبې پر مختلفو کورنیو او ګروپونو وېښي. څرګنده ده، چې دغو څېړنو تر ډېره حده پورې ساده شکل درلود او مقایسه به صرف پر څو مثالونو بڼا کې ده، خو په نولسمې پېړۍ کې دغه تمایلات به اروپایي هیوادونو کې علمي بڼه غوره کوي او پر مشخصو او مستندو اصولو بڼا کېږي. د نولسمې پېړۍ د لومړنیو شلو کلونو به شاوخواکي لومړني ژبني علمي آثار منځ ته راځي چې د مقایسوي-تاریخي میتود علمي پرنسپونه پکښې طرحه کېږي. د سوېډن د ژب پوهاند ر. رسک (۱۸۳۲-۱۷۸۷م) اثر (د پخوانۍ ایسلانډي ژبې د پیدایښت څېړنه) چې په ۱۸۱۸م کې خپرېږي، د مشهور جرمني عالم ف. بوپ (۱۸۶۷-۱۷۹۱) اثر (۱۸۱۶) چې په هغه کې د سانسکریت د تصریف سیستم د زندې، ارمني، یوناني، لاتیني، دري او جرمني ژبو د تصریف سیستم سره مقایسه کېږي، د یاګریم (۱۸۶۳-۱۷۸۵) اثر د جرمني ژبې ګرامر، چې په ۱۸۱۹ کې خپور سوي دي، د اولسي عالم ا.خ. و ستوک اثر چې په ۱۸۲۰ کې نې لومړی ټوک وتلی دی د مقایسوي-تاریخي ژبپوهنې د نولسمې پېړۍ لومړني مشهور آثار ګڼل کېږي.

د دغو ژبپوهانو د اثارو له کتلو څخه سړی دې نتیجې ته رسیږي چې د ژبو مقایسه باید مخکې تر هرڅه د ګرامري شکلونو پر تجزیه بڼوي. که چیرې په دې صورت کې د ژبو ترمنځ اساسي نږدېوالی څرګند سي نو هغه وخت کیدای سي چې د دغو ژبو د خپلوي مسأله طرحه سي. راغلو دې ته چې د ژبو په مقایسه کې د لغاتو شباهت او نږدېوالی د ژبو د خپلوي په برخه کې کوم مطمئن معیار ګڼل کیدای نه سي؛ ځکه د ژر احتمالات سته چې دغه مشابهې کلمې به په تاریخي دورو کې یوې ژبې د بلې ژبې څخه په مستعاراخستي وي. نوله همدې کبله د ژبو د خپلوي د څېړنې په برخه کې د لغوي شباهتونو څخه باید یوازي د مکمل په حیث کار واخیستل سي، یعنې که چیرې د دوو ژبو ترمنځ موږ وکړای سو، چې د ګرامري اشکالو (مختارو، وروستارو،...) نږدېوالی پیداکړو نو وروسته تر هغه به لغاتو ته رجوع کوو. او د لغتونو په مقایسه کې هم باید اصلي اشکال (ریښې) او د هغوی پخوانۍ معناوي سره پرتله سي. د ژبو په مقایسوي-تاریخي څېړنو کې سربېره پر ګرامري تجزیو او لغوی سپړنو باید د ژبې په غږیز اړخ ته هم پوره توجه وسي او په دې برخه کې پوره احتیاط په کار دی، ځکه د اوسنیو ژبو په منځ کې کیدای سي چې د بېلو بېلو کلمو د غږیز شباهتونه تصادفي وي. نو ددې له پاره، چې د تصادف و ډنډ ته ور ونه لوېږو، لازمه ده چې هرغږیز شکل په تاریخي لحاظ د پیدایښت څخه را ونیسو او ټول تاریخي تحولات او تغیرات ئې هم په ژبه او هم په هغه ګروپ کې چې دا ژبه ورنژدې بلل کېږي وسپړو. د همدې ډول څېړنې په ترڅ کې کولای سو، چې هغه مشخص قوانین کشف کړو کوم چې ددې تغیراتو او تحولاتو سبب ګرځي. د همدغو غږیزو شکلو د تحول د قوانینو کشف او سپړنه د مقایسوي-تاریخي ژبپوهنې بنسټ تشکیلوي. دا ژبني مکتب اوس هم د نړۍ په بېلو بېلو هیوادونو کې یو شمېر پیروان لري. دلته به ددې مکتب د دوو پېړیو (نولسمې او شلمې) د تحقیقاتو نتېجې او هغه پرنسپونه چی د ژبو د مقایسې په برخه کې ددې مکتب د پیروانو له خوا وړاندې سوي او په مختلفو اثارو کې ئې یادونه سوي په لنډ ډول وړاندې کړو:

۱-د ژبو د يوه گروپ په منځ کي چي د خپلوي اړيکي ليدل کيږي ددې اصلي علت دا دی چي دغه ژبي د يوې واحدې ژبي د انحلال او انحطاط په نتيجه کي د بېلو بېلو لهجو په شکل منځ ته راغلی او تاريخي شرايطو د بېلوالي او هرې لهجې د خاص تکامل په نسبت د دوی ترمنځ فرقونه دومره زيات سي چي هرې يوې د مستقلي ژبي بڼه غوره کړې ده. که څه هم اوس نه سي کېدای، چي اصلي لومړنۍ ژبه چي د انوري ژبي ځني زېږېدلې دي په پوره ډول د ټولو مشخصاتو سره بېرته را ژوندۍ کړو، خو يوازي دومره کېدای سي چي د هغې فونتيکي، گرامري او لغوي اساسي او کلي مشخصات څرگند او وټاکل سي.

۲-په مقاييسوي-تاريخي ميتود کي د لغوي شباهتونو څخه کار اخيستل کيږي، خو دا معنا نه لري چي هره کلمه چي په مخه راغله او په څو ژبو کي ئې يو ډول رغيزه شکل او يوه معنی درلوده، نو دی د ژبو په مقاييسه کي د تشابهي معيار په حيث کار ځني واخستل سي. دغسي کلمې د يوې خوا کېدای سي؛ چي د خپل مستعار شکل و لري لکه: د فابريکه، کلمه چي په بيلو بيلو ژبو کي يوه رغيزه بڼه لري او هم په يوه معنی استعماليږي. او د بلي خوا کېدای سي چي داسي شباهتونه تصادفي وي، لکه: په پښتو اودري کي د (بد) کلمه او په انگليسي کي د bad کلمه چي هم د معنی په لحاظ او هم د رغيزه شکل له پلوه سره يو شی غوندي دی. ددې ډول شباهتونه او نژدې والی د سپړنو په اساس هيڅکله يوې سمې نتيجه چي ته رسيدای نه شو. د مقاييسې په وخت کي بايد داسي کلمې انتخاب سي چي په تاريخي لحاظ د لومړنۍ اصلي ژبي عصر ته نژدې وي. د لومړنۍ اصلي ژبي تاريخي مرحله د ځينو فرضيو پر اساس لومړنۍ ابتدايي بشري ټولنه گڼله سوې ده، نوکه چيري سړی هغه کلمې سره مقاييسه کړي چي دکيټاليزم د عصر محصول وي لکه: فابريکه، موټر... نو دا به يوه غير اصولي مقاييسه وي. د اکثر پوهانو به عقیده په لغوي مقاييسه کي بايد هغه کلمې سره پرتله سي چي د مفاهيمو د افادې له مخه تاريخي تقدم ولري لکه: خور، ورور، پلار، مور... اعداد يو، دوه، درې... د حيواناتو او نباتاتو نومونه، په دې ځای کي د لغتونو د معنا کلي شباهت حتمي نه بلل کيږي، مگر منتها دومره خبره ده چي د اختلاف په صورت کي بايد فرقونه سيسټماتيک وي.

د ژبو په مقاييسه کي يوازی د لغوي شباهتونو پيدا کول کافي نه گڼل کيږي؛ بلکي ددې له پاره چي يوه مقاييسوي څېړنه د ژبو د خپلوۍ د ارتباط په برخه کي مستنده او علمي بڼه و لري، نو بنيادي چي په مقاييسې کي د ژبو گرامري جوړښت و سپړل سي او د دوی په منځ کي نږدې اړيکي کشف سي.

۴- په مقاييسوي-تاريخي څېړنو کي د ژبو رغيزه جوړښت ستر ارزښت لري. او بې له مقاييسوي رغپوهني څخه مقاييسوي رغپوهنه اصلاً خپل مفهوم بايلي. د رغيزو شباهتونو د پيدا کولو لپاره بايد ډېره هڅه ونه سي چي داسي کلمې پيدا کړای سي چي په غريزه بڼه کي ئې کلي شباهت موجود وي، ځکه په هره اندازه چي د کلمو رغيزه شباهت سره ورته وي په هغه اندازه ژبي يو له بله ليري او د دوی د خپلوي احتمالات لږ وي؛ مگر برعکس هر څومره چي په رغيزه بڼه کي سيسټماتيک شباهت او لږ منظم توپير موجود وي په هغه اندازه د ژبو د خپلوۍ احتمالات ډېر قوي دي. ځکه کومي ژبي چي د يوې اصلي منشأ څخه را زېږېدلې او بيا په بيلو بيلو تاريخي او اجتماعي شرايطو کي وده کوي نوهر و مرو به تغيرات هم مني. د غريزو شباهتونو په پيدا کولو کي بايد هغه غريز تغيرات په نظر کي ونيول سي، چي د تاريخ په اوږدو کي ددخلي تکاملي قوانينو په اثر په خپله په ژبه کي منځ ته راځي او د ژبي د فونتيکي قوانينو بڼه غوره کوي.

۵-د دې له پاره چي د يوه گروپ ژبو د لومړنۍ ژبي (چي دانوري ځني زېږېدلې) فونتيکي گرامري او لغوي عمومي مشخصات را پيدا کړو، نو بڼه به دا وي چي د يوې خوا د دغو ژبو دکلمو ريښې، مختارې، او وروستارې سره مقاييسه سي او د بلي خوا د پخوانيو مرو ژبو مواد د ژونديو ژبو او لهجوسره پرتله سي ترڅو چي د منظمو تغيراتو د سپړني په نتيجه کي

لومړني اشكال وټاکو. د نولسمي او شلمې پېړيو په ژبپوهنه کې د مقایسوي-تاريخي څېړنو په نتیجه کې ژبپوهان موفق سول چې د نړۍ ژبي پر بیلو بیلو کورنیو او گروپونو ویشي. د همدې مقایسوي-تاريخي څېړنو په اثر پښتو ژبه په اریایي گروپ بیا په ایندو اروپایي کورنۍ کې داخلېږي. دلته به د مثال په ډول یوازي د ایندو اروپایي کورنۍ ژبي وښیو:

اریایي گروپ: پښتو، دري، بلوڅي، تاجیکي، کوردي، پامري، اوسیني، تاتي، تالیشي، د کسپین د غاړو ژبي، یغنوبي.
۲-هندي گروپ: هندي-اوردو، بنگالي، پنجابي، هندي، سیندي، راجستهاني، گوجراتي، مراتهي، سینگالي، نیپالي، بهاري، اوري (اودري)، آسیامي، کشمیري، څیگاني

۳-سلاویاني گروپ: روسي، اوکرائني، بیلروسي، بلغاري، مقدوني، سېرېه خرواتي، سلویني، چیکي، سلواکي، پولیندي، کابو، سېرېه لوړیڅ

۴-د بالتیک گروپ: لیتواني، لیتوني، لتگالي

۵-جرمني گروپ: انګلیسي، هالیندي، جرمني، دنمارکي، سوېډني، ناروېجي، آسلايندي، فریزي، فاریوري، ایډیش
۶-روماني گروپ: فرانسوي، ایتالوي، هسپانوي، پرتگالي، روماني، پرونسالي، سرډیني، کتلاڼي، ملډاري، ارموني، ریتنه رومانو کربولي

۷-کلیتی گروپ ابرلیند یوسکاتلنډي، د مان د ټاپوگانو ژبي، بریتونی، اونېزي (ولیی)، گالي
۸-یوناني گروپ: نوې یوناني ژبه. ۹-الباني گروپ: الباني ۱۰-ارمني گروپ: ارمني ۱۱-اناتومي گروپ: په دې گروپ کې ژوندۍ ژبي نشته ۱۲-تخاري گروپ: په دې گروپ کې ژوندۍ ژبي نشته.

مقایسوي تاريخي میتود په ژبپوهنه کې ستر نوي تحولات راوستل. ژبپوهنه ئې پر علمي اساساتو و دروله او پخوانۍ عنعنوي ژبپوهني ته یې د نوو پرنسپونو او میتودونو پر اساس څرګنده وده ورکړه. دابی ځایه نه ده چې پوهان د همدې میتود په رواجیدو سره ژبپوهني ته د یوه مستقل علم په حیث قائلېږي، خو سره ددې ټولو ښېګڼو دا میتود ځیني نیمګړې خوا وي لري چې ځیني عمومي نیمګړتیاوي ئې دا دي:

د دې میتود پیروانو د ژبي ځینو مسائلو ته لکه: دا چې ژبه څنګه تکامل کوي؟ کوم عوامل دي چې ژبي په تحول او تکامل کې مؤثر رول لري؟ توجه نه ده کړې

۲-د دې پوهانو ټوله توجه دې ته وه چې د یوې کورنۍ ژبو هغه اصلي او پخوانۍ ژبه راوسپړي، د کومي څخه چې ددې کورنۍ نوري ژبي زیږدلي دي په همدې اساس د دوی ټولي څېړني د یوې مړې ژبي د را ژوندۍ کولو پر محور ګرځېدې. د مړو ژبو د څېړنو بې ځایه تمایل ددې سبب شو چې د ژوندیو ژبو د داخلي جوړښت او سترګچر څېړنه له نظره ولوېده او ډېره لږه توجه ورته کیده. دغه سبب وو چې په شلمه پېړۍ کې د پوهانو د انتقادونو په نتیجه کې نوی ژبني مکتب منځ ته راغی چې ستروکتورالیزم په نامه یادېږي. (ستروکتورالیزم به په خپل ځای وڅېړل شي)

ملاده گراماتیزم

دنولسمې پېړۍ په اواخرو او د شلمې پېړۍ په اوایلو کې ملاده گراماتیزم د اروپا په ژبپوهنه کې یو مؤثر ژبني مکتب وو. دا ژبني مکتب په جرمني کې منځ ته راغلی (د ۱۸۷۰ کال په شاوخوا کې) ددې مکتب منځ ته راتګ او فعالیت ددغو پوهانو دنومونو سره ارتباط لري: ا. لېسکین (۱۹۱۶-۱۸۴۰)، و. ښېریر (۱۸۸۷-۱۸۴۱)، ب. ډیلبروک (۱۸۴۲-۱۹۲۲)، گ.

داریایي گروپ مړې ژبي دادي: زره فارسي، اوستا، پهلوی، میډي، پارسیانی، موغدي، خوارزمي، سکيفي، ساکي (خونتې)
° د ژبو دوېن په برخه کې وګورئ: ا. ریفرماتسکي. د ژبپوهنې مبادي. ۱۹۶۷ م. ۴۰۷-۴۴۶ مخ. ر. بوداګف. د ژبپوهنې د علم مقدمه. ۱۹۵۸ م. ۳۵۷-۳۶۰ مخ. ب. ب. ن. ګولین. د پوهنې اساسات. ۱۹۶۸ م. ۲۶۱-۲۶۹ مخ.

پاول (۱۸۴۶-۱۹۲۱)، گ او ستگوف (۱۸۴۷-۱۹۰۹)، ک. پروگمن (۱۸۴۹-۱۹۱۹)، په روسیه کی ف. ف. فرتوناتف (۱۸۴۸-۱۹۱۴)، اکادیمیک ا. ا. بناخمتف (۱۸۶۴-۱۹۲۰)، په امریکا کی و. د. اویتنی (۱۸۲۷-۱۸۹۴)، په فرانسه کی م. برییل (۱۸۳۲-۱۹۱۶)، په ایټالیا کی گ. اسکولی (۱۸۲۹-۱۹۰۷) او داسې نور...

که څه هم دا مکتب د اصولو د مخه د مقایسوي-تاریخي میتود دریمه متکامله مرحله گڼل کیږي، خو بیا هم ددې له پاره چی خپل روش د یوه مستقل ژبني مکتب په حیث وړاندي کړي، نو یوه اعلامیه (مانیفیست) خپروي او په هغې کی د تاریخي-مقایسوي میتود په پیروانو او رهبرانو انتقادونه کوي. د مانیفیست د لیکونکو انتقادونه، ف. پوپ، یازگریم، ا. شلېخر او د مقایسوي-تاریخي میتود نورو مشرانو ته متوجه وو.

د ملاده گراماتیزم پیروانو داسې عقیده درلوده چی که څېړونکی غواړي چی کوم نوی میتود وړاندي کړي، نو ښایي چی اول هغه معلومات وسپړل سي چی د مخه تر ده وړاندي شوي دي. په همدې اساس دوی هم د مخه تر دې چی خپل اصول وړاندي کړی اول د مقایسوي-تاریخي میتود اصول د انتقادي پلوه سپړي. د اعلامیې لیکونکي وایي چی د مقایسوي-تاریخي میتود د رهبرانو د خپلو څېړنو د محور په حیث د ایندواروپایي ژبو څېړنه منلې ده او په دې برخه کی ئې جدي تحقیقات کړي دي. مگر بد بختانه حتی په دې برخه کی ځینو اساسي مسألو ته لکه: دا چی په عمومي ډول یوه انساني ژبه څنگه ژوند او تکامل کوی؟ او داچی کوم عوامل د انسان پر وینا تاثیر کوي؟ او دا عوامل د انساني ژبي په تدریجي تکامل کی څومره رول لري؟ هیڅ توجه نه ده کړې، نو طبعي خبره ده تر څو چی دغه عوامل ونه سپړل سي او څېړونکی پرې ونه پوهیږي، نو څېړنه کوم علمي ارزښت نه پیدا کوي. نو همدا وجه ده چی ټولي مقایسوي-تاریخي څېړني یوه شلېدلې او غیر منظمه بڼه لري.

سربیره پر دې د مانیفیست لیکونکي د مقایسوي-تاریخي میتود د پیروانو اشتباهات په دې کی بولي چی: ۱- دوی سایکولوژي ته کافي پاملرنه نه ده کړې. ۲- د دوی ټولو توجه دې ته وه، چی هغه پخوانۍ ژبه را وسپړي چی دا نوري ژبي ځیني زېږېدلې دي. ۳- دوی بې د کومو اسنادو څخه تاریخ پر دوو دورو وېشي.

د مخه تر تاریخ دوره او تاریخي دوره. ۴- دوی د ژوندیو ژبو او د دوی د تاریخ سره کافي دلچسپي نه درلوده. ۵- دوی غږ او توري سره گډ کړي دي. ۶- په فونوټیکي قوانینو کی استثنائات مني. ۷- په اشتقاقی قوانینو کی انالوژي ته په ارزښت نه دي قائل سوي. د مانیفیست لیکونکي وروسته تر دې انتقادي برخي خپل اصول وړاندي کوي. ددې اصولو اساسي ټکي په دې ډول دي:

۱. ژبه یو داسې شی نه دی، چی د باندې تر انسان دي موجودیت ولري، بلکه برعکس ژبه په واقعي ډول په فرد کی موجودیت لري.

۲. نو په همدې اساس د ټولو ژبنيو تغیراتو منشاویونکي افراد دي

۳- د انسان سایکولوژیکي او فزیکي فعالیت ثابت او نه بدلیدونکی دی.

۳. لکه څنگه چی هر فونوټیکي تغیر په میخانیکي ډول د مشخصو قوانینو پر اساس منځ ته راځي، نو ځکه اشتباه هم نه مني.

۴. د ژوندیو ژبو په ژوند کی د انالوژي پر اساس د نوو ژبنيو اشکالو جوړېدنه ستر ارزښت لري. او دا د ژبو د غني کیدو یوه مهمه وسیله ده.

د ملاده گراماتيزم د اعلاميې تر خپرېدو دوه کاله وروسته و. گ. پاول مشهور اثر چې (د ژبي د تاريخ پرنسپونه) نومېږي راوړی. دا اثر د ملاده گراماتيزم د ميتودولوژي څرگنده نمايندگي کوي. پاول ددې اثر په يوه برخه کې د (فرد، ټولني او ژوند) پر مقابلو روابطو رغېږي.

پاول ليکي چې: «ټولنه يوازي کلتور جوړوي، يوازي همدا ټولنه ده چې سړي ته تاريخي موجوديت ورکوي» (افهام او تفهيم يوازي هغه شی دی چې د فرد ژبه خلق کوي) «که څه هم فردي سایکولوژي او فزيکی خصوصيتونه د ژبي د شکل عوامل دي، خو بياهم د افهام او تفهيم درول په تناسب دوهم درجه عوامل گڼل کېږي». گ. پاول د خپلو دغو پورتنيو نظرياتو څخه يوې داسې نتيجې ته رسېږي چې توقع نه ځني کيده. دی داسې نتيجې ته رسېږي:

۱- هر ډول ژبنی خلاقيت تل فردي وي. «يعنی ژبه د فرد محصول گڼي»

۲- بې د فردي ژبو څخه بله هېڅ ډول ژبه موجوديت نه لري.

۳ په نړۍ کې په هغه اندازه ژبي شته، په کومه اندازه چې افراد موجود وي.

د فرد، ټولني او ژبي د متقابلو روابطو مسأله په نولسمه پېړۍ کې د و. گومبلد د خوا هم طرحه سوې ده، خو پاول هم د گومبلد په شان ونه سو کړای چې ددې مسألې د حل سم شکل وړاندي کړي. د پاول په قضاوتونو کې څرگند تناقض لېدل کېږي، بڼه به دا وای چې ده د خپلو نظريو څخه داسې نتېجه اخستې وای چې: ۱- ژبه د ټولني محصول ده. ۲- د ټولني (اجتماعي) ژبه يو واقعيت دی. اولسي (اجتماعي) ژبه يو خيال او قصورنه دی ۳- دې ژبي مثلاً پښتو د ټولو ويونکو افرادو ژبي سره د ټولو شفاهي توپيرونه بيا هم يوه ژبه (پښتو) ده که څه هم ملاده گراماتيزم په خپل وخت کې د ژبپوهنې په تاريخ کې مهم رول درلود او دايندو اروپايي ژبو په څېړنه کې ئې د مقاييسوي-تاريخي ميتود د تکامل او بشپړتوب په برخه کې پوره مرسته کړې ده. خو بيا هم د ملاده گراماتيزم روش هم د بېغورۍ له پلوه او هم په عملي توگه ځيني داسې خواوي لري چې گوته ورته نيول کېږي. د ملاده گراماتيزم اکثره تيوريکي اشتباهات ددې څخه راولاړېږي چې په خپلو ژبنيو څېړنو کې د نولسمې پېړۍ په ځينو ذهني ايډياليسټيکي فلسفي ميتودونو خصوصاً (پزيتيويزو) اتکا کوي.

پزيتيويزو د نولسمې پېړۍ په فلسفه کې يو فلسفي روش دی، چې په نولسمه پېړۍ کې ئې د غربي هيوادونو په سوسيولوژي، فلسفه او نورو اجتماعي علومو کې د بېلو بيلو مسألو په څېړنه کې زيات رول لوبولی دی، نو ددغه وخت ځيني ژبپوهانو هم د ژبنيو مسألو په څېړنه کې ددغه ميتود څخه کار اخستی او په ژبنيو څېړنو کې ئې تر ډېره حده ظاهري شباهتونه او ظاهري روابطو ته زياته توجه کړې ده او د ژبنيو پېښو اصلي ماهيت ته ئې لږه پاملرنه کړې ده. نو دا به بده نه وي چې د پزيتيويزوم ځيني عمومي مشخصات دلته راوړو، پزيتيويزوم يو فلسفي مکتب دی، چې په ۱۹ پېړۍ کې منځته راغلی او درې تاريخي مرحلې لري. ددې فلسفې روش طرحه اوگوست کونت ته (۱۸۷۵-۱۷۹۸) منسوبېږي. سپينسر (انگلستان) همدې روش د پرنسپونو په طرحه کولو کې ستر رول لري. د پزيتيويزو د طرفدارانو په عقیده دا روش نه آيډياليزم دی او نه ماترياليزم، بلکه تر دواړو پورته او يو دريم فلسفي روش دی. خو د روش له پلوه په واضح ډول څرگندېږي، چې يو ذهني آيډياليسټي روش دی.

ځکه دوی وايي چې: علم يوازي دومره کولای سي چې د بېلو بيلو پېښو ظاهري روابط و سپړي او ظاهري شباهتونه څرگند کړي. مگر نه سيکولای چې هغه قوانين و سپړي، کوم چې د دغو د تغير او تکامل سبب گرځي. د پزيتيويزوم آيډياليسټي خصوصيت د تجربې (د توضيح په برخه کې په بڼه توگه څرگندېږي). د تجربې په برخه کې وايي چې سړی نه سي کولای چې د شيانو او پېښو خصوصيتونه و ټاکي او ددوی په ماهيت کې ورننوي. ځکه چې سړی يوازي د خپل ذهني جهان سره سروکار لري او د خپلو حواسو د چوکاټ څخه د باندي نه وزي. په دې اساس د دوی په عقیده پوهه د حواسو

ترساحې د باندې مخکې نه سې تلای. علمي پوهه یوازې د سړي په ذهني (شخصي) تجربو پورې تړلې ده. د پزیتویزوم د اصولو د مخه د ټولنې او طبیعت د عیني قوانینو څخه انکار کوي. همدارنگه د پزیتویزوم فلسفي روش د ماهیت په لحاظ یوه بل فلسفي مکتب ته چې د اګنوستیسیزم په نامه یادېږي او اساسات یې په اتلسمه پېړۍ کې د یوم او کانت په فلسفه کې طرحه سوي دي ډېر ورته والی لري.

دغه دوه فلسفي روښه یوازې د شکل او عبارت له پلوه څه توپیر سره لري. د اګنوستیسیزم د پیروانو په فکر د انسان عقل محدود او د حواسو د ساحې څخه د باندې په هیڅ شی نه سې پوهېدای. انسان نه سې کولای د شیانو ماهیت و پېژني او د هغوی په برخه کې موثقه پوهه ولري. یوم فکر کاوه چې: څنگه چې سړی د خپلو ذهني (شخصي) حواسو سره سرو کار لري؛ نو په همدې اساس دی نه سې کولای چې د خارجي نړۍ په واقعیت و پوهېږي. کانت که څه هم د شیانو د عیني موجودیت څخه انکار نه کوي، خو دده په فکر د شیانو ماهیت نه درک کیدونکی دی. سړی د خپل عقل او منطقي تفکر په مرسته یوازې دومره کولای سې چې د پدیدو ظاهري بڼه و پېژني. په همدې اساس دغه شیان چې موږ یې وینو او هغوی ته په کوم شکلي خاصیت قائل یو، د کانت په نظر دغه د شیانو خپل خاصیت او شکل نه دی، بلکه دغه خاصیت زموږ د ذهن مولود دی، چې زموږ ذهن یې شیانو ته ورکوي مگر علم وایي چې نه یوازې د یوه شي شکل او ماهیت دواړه عیني موجودیت لري بلکه د دواړو ترمنځ ټینګ متقابل روابط موجود دي. شکل (ظاهري بڼه) د یوه شي خارجي علایم او خصوصیات دي او ماهیت د یوه شي هغه داخلي او ذاتي قوانین دي چې د تکامل سیر یې ټاکي.

اوس به د ملاده گراماتیزم د میتودولوژۍ هغه تیوریتیکي او عملي عمومي نمگړتیاوي چې گوته ورته نیول کېږي په دې ډول خلاصه کړو:

- ✘ د ملاده گراماتیزم پیروان د فرد ټولنې په متقابلو روابطو او په ژبه کې په فردي او اجتماعي ارزښتونو بڼه نه پوهېدل.
- ✘ نوڅکه یې ویل چې په واقعي ډول یوازې فردي ژبه موجودیت لري او اجتماعي (اولسي) ژبه تش خیال او تصور دی.

۳- په ژبنيو څېړنو کې د دوی بې ځایه تمایل سایکولوژي ته ددې سبب سو چې د ژبپوهنې او سایکولوژي سرحدونه د دوی په څېړنو کې سره گډ سې د ژبي علم د فردي سایکولوژي سره وتړي.

۴- که څه هم دوی په خپلوانتقادونو کې (د مقایسوي-تاریخي میتود پیروانو) ټینگار کاوه چې د ژونديو ژبو څېړنه یوعیني ضرورت دی، خو بیا هم د دوی پوره پاملرنه د ژبو تاریخ ته وقف شوې ده. د ژونديو ژبو څېړنې ته یې مافي پاملرنه نه ده کړې.

۵- په همدې اساس د ژبي د سیستم څېړنه د دوی په تحقیقاتو کې بیخي لږ ځای لري. دا بې ځایه نه ده چې ژبپوهان ملاده گراماتیزم (اتمیزم) باندې ست هم کوي. ځکه چې تر ډېره حده دوی ژبني مسألې په مجرد ډول څېړلې دي.

۶- دوی د ژبي د بیلو بیلو خواوو په څېړنه کې تعادل نه دی ساتلی، د ملاده گراماتیزم د پیروانو زیاته پاملرنه مارفولوژي او فونیم پوهنې ته وه. نحوي، لغت پوهنې او سبک پیژندنې ته یې پوره پاملرنه نه ده کړې.

۷- دوی د فونیتیکي تغیراتو په برخه کې هیڅ ډول استثنا نه منله.

۸- د دوی په عقیده د ټولو فونوتیکي تغیرات اساس یوازې او یوازې فزیالوژیکي عوامل دي.

د دوکتور عبدالحکیم هاللي ژباړي

علمي جهان بيني او د ژبپوهنې مسالې

۱- ایا دا سمه ده چې ژبه د زېربنا د روبنا په حیث و بولو؟

۵

۵

جواب. یا دا سمه نه ده.

زېربنا د ټولنې د تکامل د یوې مشخصې مرحلې اقتصادي سیستم دی. روبنا به د ټولنې سیاسي، حقوقي، دیني، هنريو فلسفي نظریات او د دې سره سم نې سیاسي، حقوقي او داسې نورې مؤسسې دي. هره زېربنا خپله مشخصه روبنا لري؛ فیوډالي سیستم خپله مشخصه روبنا لري. خپل مشخص سیاسي، حقوقي، فلسفي نظریات او د دې سره سم سیاسي، حقوقي، فلسفي او داسې نورې مؤسسې لري. همدارنگه د کپیټالیستي سیستم زېربنا خپله مشخصه روبنا او د سوسیالیستي سیستم زېربنا خپله مشخصه روبنا لري. که چېرې زېربنا بدلېږي او له منځه ځي، نو په تعقیب نې روبنا هم بدلېږي او له منځه ځي. که چېرې نوې زېربنا منځ ته راځي، نو په تعقیب نې خپله مشخصه روبنا هم منځ ته راځي.

ژبه په همدې لحاظ کاملاً د روبنا سره تفاوت لري. د مثال په ډول به روسي ټولنه او روسي ژبه راواخلو. د دې وروستیو دېرشو کلونو په اوږدو کې په روسیه کې پخوانۍ کپیټالیستي زېربنا له منځه تللې او پر ځای نې نوې سوسیالیستي زېربنا منځ ته راغلې ده. د زېربنا د دې بدلون سره هغه روبنا چې د کپیټالیستي زېربنا محصول وو له منځه تللې او ځای نې هغې نوي روبنا نیولې چې د سوسیالیستي زېربنا محصول د پخوانۍ سیاسي، حقوقي، هنري، فلسفي او داسې نورې مؤسسې په سوسیالیستي موسسو بدلې سوي دي.

مگر سره له دې تغیراتو روسي ژبه، په اساسي ډول، په هغه شکل پاته ده، لکه چې د اکتوبر تر انقلاب د مخه وه.

په دغه وخت کې په روسي ژبه کې څه تغیرات راغلل؟

د روسي ژبې په لغوي پانگه کې څرگند بدلون راغی. په دې معنا چې د نوي سوسیالیستي تولید، نوي سوسیالیستي دولت، نوي سوسیالیستي کلتور، نوي اجتماعي ژوند او په پای کې د علم او تخنیک د پرمختګ په ارتباط د روسي ژبې لغوي پانگه د نوو کلمو او اصطلاحاتو له پلوه لا پسي غني سوه. د ځینو کلمو او اصطلاحاتو معناوي بدلې شوې او نوي معناوي نې پیدا کړې. ځینې زېرې کلمې د لغوي پانګې څخه ووتلې او د استعمال څخه ولوېدلې. اصلي لغوي پانګه او ګرامري سیستم چې د ژبې اساس ګڼل کېږي، نه دا چې د کپیټالیستي زېربنا تر انحطاط وروسته له منځه نه ولاړل او په نوي اصلي لغوي پانګې او نوي ګرامري سیستم بدل نه شول، بلکې برعکس په کلي ډول وساتل شول او بې له اساسي تغیر څخه د اوسنۍ روسي ژبې د اساس په حیث پاته شول.

بله دا چې دا سمه ده چې روبنا د زېربنا زېږنده ده، مگر د دې معنا قطعاً دا نه ده، چې روبنا یوازې او یوازې زېربنا منعکسوي، په خپله غیرفعال او بې طرفه ده او د خپلې زېربنا د سرنوشت، د طبقو د سرنوشت او د سیستم د خصوصیت په برخه کې بې علاقې او بې تفاوته ده، بلکې برعکس روبنا د خپل پیدایښت له وخته د یوې ستري فعالې قوې په حیث تبارز کوي. د خپلې زېربنا په تشکیل او ټینګښت کې فعاله برخه اخلي. د نوي سیستم سره د مرستې او دفاع په غرض او د زاړه سیستم او زړو طبقو د له منځه وړلو او محوه کولو له پاره ټول ترتیبات نیسي او بل ډول کېدای نه شي، ځکه چې روبنا

اصلا د زېرېنا له خوا د دې له پاره منځ ته راځي، چي زېرېنا ته خدمت وکړي، په تشکیل او ټينگښت کي ئې فعاله ونډه واخلي او د زاړه سيستم د زېرېنا او روبنا د له منځه وړلو له پاره کلکه او فعاله مبارزه وکړي. او همدغه د روبنا رول او وظائف دي. که چېرې روبنا د خپلي زېرېنا د فعال دفاعي سيستم څخه وگرځي او د بې تفاوتۍ موقف اختيار کړي. که چېرې د طبقاتو د سرنوشت په مقابل کي بې تفاوته واوسي. نو په دې صورت کي روبنا خپل روبنايي کيفيت د لاسه ورکوي او او روبنا نه شو ورته ويلای.

په همدې لحاظ ژبه، اساسا، د روبنا سره تفاوت لري. ژبه په ټولنه کي د يوې يا بلې تاريخي دورې- زړې او يا نوي زېرېنا زېرېنده ده، بلکي د ټولني او زېرېنا د پېړيو پېړيو د تاريخ محصول ده. ژبه د کومي طبقې زېرېنده نه، بلکي د ټولني زېرېنده ده، چي د ټولني د ټولو طبقو د سلگونو نسلونو محصول ده. ژبه د کومي يوې طبقې د اړتياوو د ليري کولو د پاره نه ده پيدا شوې، بلکي د ټولني او د ټولني د ټولو طبقو د اړتياوو د ليري کولو د پاره منځ ته راغلې ده. نو ځکه واحده ده. د ټولني د پاره او عمومي ده. د ټولني د ټولو غړو د پاره د خلگ ژبه د خلکو د مفاهمې د مهمي وسيلې په حيث، د ژبي رول په دې کي نه دی چي د ټولني د يوې طبقې په تاوان او د بلې طبقې په گټه کار وکړي، بلکي رول ئې اساسا، په دې کي دی چي په يو شان د ټولني د ټولو غړو او ټولو طبقو په خدمت کي وي. د دې څخه به په واضيح ډول څرگندېږي چي ژبه، بې تفاوته، لکه څنگه چي زاړه سستم ته خدمت کوي همداسي نوي سستم ته خدمت کوي او لکه څنگه چي د پخوانۍ زېرېنا په خدمت کي وه، همداسي د نوي زېرېنا په خدمت کي ده او لکه څنگه چي د استشارگرانو په خدمت کي ده، همداسي د استشار کېدونکو په خدمت کي ده. دا واقعيت د هيچا څخه پټ نه دی، چي روسي ژبي د اکتوبر تر انقلاب تر مخه روسي کيپتاليزم، روسي بورژوازي کلتور ته دغسي بڼه خدمت کاوه، لکه اوس چي ئې د سوسياليستي سستم او روسي ټولني د سوسياليستي کلتور د پاره کوي. د شوروي اتحاد د نورو ملتونو د ژبو (لکه، اوکرائيني، ازبکي، ترکمني) په برخه کي هم دغه ويلای شو چي دغو ژبو د خپلو ملتونو زاړه بورژوازي سستم ته دغسي بڼه خدمت کاوه، لکه اوس چي ئې نوي سوسياليستي سستم ته کوي.

بل ډول کېدای نه شي. ژبه، اصلا، د دې د پاره موجوديت لري او د دې د پاره منځ ته راغلې ده، چي د خلکو د مفاهمې د وسيلې په حيثيت د ټولني د ټولو طبقو په خدمت کي وي، واحده وي د ټولني د پاره او عمومي وي د ټولني د ټولو غړو د پاره. که چېرې ژبه د دغه عمومي خلقي موقف څخه واوړي او داسي موقف ونيسي چي د ټولني د نورو اجتماعي گروپونو په تاوان، د يوه اجتماعي کړوپ په گټه او حمايه کي ودرېږي، نو همدغه کاپي ده چي ژبه، د ټولني د افهام او تفهيم د يوې مهمي وسيلې په حيث خپل اصلي کيفيت د لايه ورکړي. د يوه اجتماعي گروپ د يوې لهجې حيثيت پيدا کړي او د زوال او انهتات خوا ته روانه شي.

په همدې لحاظ ژبه اصولا، د روبنا سره فرق لري، مگر د توليد وسايلو، مثلا ماشين ته ورته ده. ماشين، لکه ژبه، د ټولني د طبقاتو په مقابل کي بې تفاوته موقف لري او کيفتاليزم او سوسياليزم ته په يوه شان خدمت کوي.

همدارنگه روبنا د ټولني د يوې دورې د اقتصادي زېرېنا محصول دی، نو ځکه روبنا ډېر ژوند نه کوي او د دغي معيني زېرېنا د انحطاط او زوال سره له منځه ځي. برعکس ژبه د پېړيو پېړيو زېرېنده ده، چي د پېړي پېړيو په اوږدو کي تشکیل کوي، غني کېږي، تکامل کوي او صيقل کېږي. په همدې اساس ژبه په نه مقايسه کېدونکي ډول تر هري زېرېنا او تر روبنا زيات ژوند کوي. نو ځکه نه يوازي د يوې زېرېنا او روبنا زوال بلکي د څو زېرېناوو او روبناوو زوال او انحطاط د دې

- مقصد د ټولني د يوې ژبي ويونکي دي، نه د بېلو، بېلو ژبو ويونکي (مترجم)

سبب کېدای نه شي، چي ژبه دي له منځه ولاړه شي او نوې دي شي. د نوي لغوي پانگي او نوي گرامري سسټم سره منځ ته راشي.

د پوښکين له مرگ څخه تر سلو زيات کلونه تېر شوي دي. په دې کلونو کې په روسيه کې فيوډالي سسټم، کيپتاليسټي سسټم له منځه ولاړل او نوی سوسياليستي سسټم منځ ته راغی. يعني دوی زېربناوي او د دوی روبناوي له منځه ولاړې. مگر که د مثال په ډول روسي ژبه راواخلو نو په دې ژبه کې په دې اوږده وخت کې کومه ميجارټيا نه ده راغلې او اوسنۍ معاصره روسي ژبه به د خپل جوړښت په لحاظ د پوښکين د ژبې سره ډېر جزيي تفاوت ولري. دا تفاوت او تغير به څه وي؟ د روسي ژبې لغوي پانگه په څرگند ډول غني شوه. يو زيات شمېر زړې کلمې د لغوي پانگي څخه ووتلې او د استعماله ولوېدې، د يو زيات شمېر کلمو معناوي بدلې شوې، د ژبې گرامري سسټم بڼه شو، مگر د پوښکين د ژبې سټرکچر، گرامري سسټم او اصلي لغوي پانگه، په اساسي توگه، پاته شول او د معاصري روسۍ ژبې د بنسټ او اساس په توگه وساتل شول. دا خبره بېخي څرگنده ده، چي واقعا آيا د دې د پاره څه ضرورت ليدل کېږي، چي تر هر انقلاب وروسته دي د موجوده ژبې سټرکچر، گرامري سسټم او اصلي لغوي پانگه له منځه يووړل شي او نوې دي شي. لکه څنگه چي دا کار د روبنا سره کېږي؟ دې ته څه ضرورت ليدل کېږي، چي (اوبه) (مخکه) (غر) (کور) ... کلمې دي په دغه ډول نه، بلکي په پل ډول وويل شي؟ څوک دې ته ضرورت لري، چي د کلمو تغيرات دي په ژبه، ترکيبونو او جملو کې د موجوده گرامري سسټم پر اساس نه، بلکي د يوه نوي گرامري سسټم پر اساس وي؟ آيا په ژبه کې به د دغسې انقلاب راوستل د ټولني د انقلاب د پاره څه کټه ولري؟ تاريخ اساسا، هغه څه نه کوي، چي ضرورت ورته نه وي. که پوښتنه داسي طرحه کړو- سره له دې چي موږ ته دا ثابته هم وي، چي موجوده ژبه د خپل سټرکچر له پلوه د نوي سسټم د استفادې وړ او هم د نوي سسټم اړتياوي يه اساسي ډول پوره کولای شي، نو دې ته به بيا څه ضرورت وي، چي په ژبه کې انقلاب راولو؟ د روبنا په برخه کې ويلای شو، چي نه يوازي ممکنه ده، بلکي ضروري هم ده، چي بايد د نوي سسټم د ټولني د توليدي قواو د پراخ تکامل او انکشاف په منظور زړه روبنا له منځه يوسو او په نوې روبنا ئې بدله کړو. مگر څنگه کولای شو، چي د څو کلونو په جريان کې موجوده ژبه له منځه يوسو او په عوض کې ئې نوې ژبه منځ ته راوړو او هغه هم په داس یشکل چي نه دي په ټولنيز ژوند کې انارشې راشي او نه دي هم ټولنه د تجربې د تهديد سره مخامخ شي؟ څوک بې له ملا نصرالدين (دونکيخوت) کولای شي چي ځان ته دغسې مساله طرحه کړي؟

په پای کې دا هم بايد ووايم، چي د ژبې او روبنا تر منځ يو بل اساسي فرق دا دی، چي روبنا د توليد او د سړي د توليدي فعاليت سره مستقيم ارتباط نه لري. د روبنا ارتباط د توليد سره، په غيرمستقيم ډول، يوازي د اقتصاد د لاري، د زېربنا له لاري تامينېږي. نو ځکه روبنا د توليدي قواو د تکامل د درجو تغيرات، فورا او په مستقيم ډول نه منعکسوي، بلکي د زېربنا تر تغير وروسته، د زېربنا په تغير کې د توليد له تغير او بدلون په ترڅ کې منعکسه کوي. د دې څخه دا معنا اخيستلای شو، چي د روبنا د فعاليت ساحه تنگه او محدوده ده. برعکس ژبه د سړي د توليدي فعاليت سره مستقيم ارتباط لري. ژبه نه يوازي د سړي د توليدي فعاليت سره مستقيم ارتباط لري، بلکي د سړي د ټولو نورو فعاليتونو او د کار د ټولو ساحو سره د توليد څخه نيولې تر زېربنا پوري او د زېربنا څخه پيا تر روبنا پوري مستقيم ارتباط لري. په همدې اساس ژبه هغه تغيرات چي پ توليد کې منځ ته راځي، فورا او په مستقيم ډول منعکسوي. بې له دې چي د زېربنا تغير ته انتظار وباسي. څرنگه چي ژبه د انساني فعاليت ټولو ساحو سره مستقيم ارتباط لري، نو د فعاليت ساحه ئې د روبنا د فعاليت د ساحې په تناسب ډېره پراخه او هر اړخيزه ده. د دې څخه مخکي له هر څه دا څرگندېږي، چي ژبه خصوصا لغوي پانگه، تقريبا په پرله پسې او دوام تغير کې واقع ده. د صنعت، کرنې، تجارت، ترانسپورت، تخنيک او علم پر له پسې تکامل او انکشاف

دا ايجادوي، چي ژبه د دغو انكشافاتو د غوښتنې سره سم خپله لغوي پانگه د نوو کلمو، نوو اصطلاحاتو له پلوه غني کړي. ژبه هم څرنگه چي دغه ضرورت مستقيماً منعکسوي، نو خپله لغوي پانگه په نوو لغتونو، نوو اصطلاحاتو غني کوي او خپل گرامري سستم بشپړوي. لنډه دا چي:

(۱) څوک چي مترقي ايډيالوژي عقیده لري، ژبه د زېربنا د روبنا په حيث نه شي بللای.

(۲) ژبه د روبنا سره گډول ستره اشتباه ده.

د ژبپوهنې مسئلې

(ژباړه)

دوهمه پوښتنه آيا دا سمه ده، چي ژبه تل طبقاتي وي او ده او د ټولني له پاره عمومي واحد غير طبقاتي ژبه موجوديت نه لري؟

جواب: په دا سمه نه ده.

په آساني سره په دې پوهېدای سو، چي په هغې ټولني کي، چي طبقات نه وي، نو د طبقاتي ژبي موضوع اصلاً، نه طرحه کېږي. لومړنۍ ابتدايي ټولني طبقات نه پېژندل، نو طبعاً هلته ژبه طبقاتي نه وه.

ژبه په لومړني ابتدايي ټولني کي د ټول کليکتيف د لومړنۍ ابتدايي ټولني د کليکتيف په شمول بايد طبقه وبلله سي دا يوازي او يوازي يوه لفاظي او د کلمو سره لوبي دي، چي رد او يا توضيح ته ئې اصلاً څه ضرورت نه ليدل کېږي.

هغه څه چي د ژبو په تکامل پوري اړه لري په زغرده ويلای سو، چي په هرځای کي د ژبو د تکامل په ټولو پړاوو کي - د خپل څخه د قبيلې د قبيلې څخه د ملتونو او د ملتونو څخه د ملي ژبو سطحي ته د تکامل په هرپړاو کي ژبه په ټولنه کي د پوهولو او پوهېدلو د وسيلې په حيث د ټولني له پاره عمومي او واحد وه او بي له دې، چي د ټولني د غړو اجتماعي موقف ئې په نظر کي وي په يوه شان د ټولني د غړو په خدمت کي وه دلته زما مقصد د غلامۍ او منځنيو پېړيو امپراتورۍ، لکه د کوروش، ستر الکساندر او يا ژول سزار او ستر کارل امپراتورۍ نه دي، چي واحد اقتصادي بنسټونه ئې نه درلودل او اتحاد ئې هم موقتي او بي ثباته نظامي - اداري اتحاد ودې امپراتوريو، نه يوازي دا چي واحدي عمومي ژبي نه درلودې، بلکي ممکنه نه وه، چي ټوله امپراتوري دې داسي يوه واحد ژبه ولري، چي د امپراتورۍ غړي دي په وپوهېږي دا ځکه چي دا امپراتورۍ د مختلفو قبيلو او ملتونو د ميخانيکي اتحاد پر اساس منځ ته راغلي وي، چي دې قبيلو او ملتونو خپلي ژبي درلودې. زما مقصد دغه او دا ډول امپراتورۍ نه دي، بلکي زما مقصد هغه قبيلې چي د يوې امپراتورۍ په چوکاټ کي ئې خپل جلا گډ اقتصادي بنسټ درلود.

او له پخوا څخه ئې خپله تشکيله سوي ژبه درلوده تاريخ وايي چي ددغو قبيلو او ملتونو ژبي طبقاتي نه وي بلکي عمومي وي. دقبيلو او ملتونو له پاره چي هر غړی ئې په پوهېده په دې کي شک نشته، چي ددې ژبو ترڅنگ لهجي او محلي محاورې موجودي وي، خو دغه لهجي او محاورې د قبيلې يا ملت د عمومي واحدي ژبي تابع وي.

وروسته د کپيتاليزم د پيدايښت د فيوډاليزم د تشت په محوه کېدو او د ملي بازار په منځ ته راتگ سره ملتونو د ملتونو مرحلي او د ملتونو ژبو ملي ژبو ته تکامل وکړ. تاريخ وايي چي ملي ژبي طبقاتي نه، بلکي عمومي ژبي دي، عمومي دي د ملتونو د ټولو غړو له پاره او واحدي دي د ملتونو له پاره لکه څنگه چي وويل سول ژبه په ټولنه کي د ټولني د غړو د افهام او تفهيم د وسيلې په حيث په يوه شان د ټولني د ټولو غړو په خدمت کي ده او په دې برخه کي د طبقو په مقابل کي خپله بي تفاوتې څرگندوي. مگر د بيلو بيلو اجتماعي گروپونو او طبقو خلک د ژبي په مقابل کي کاملاً بي تفاوته نه دي.

^۵ کابل مجله ۱۳۶۰ ل کال ۸ گڼه

دوی کونښن کوي چي ژبه په خپله گټه (انترس) استعمال کړی خپلي خاصي کلمي ور واچوي خپل خاص اصطلاحات، خپلي خاصي محاورې ور داخلي کړي په دې برخه کي په خاص ډول د شتمني طبقي حاکمه قشرونه چي د خلکو څخه بیل سوي وو او د خلکو څخه ئې کرکه درلوده د یادوني وړ دي.

په همدې ډول «طبقاتي» لهجي (۱)

برگون ۲ او اشرافي (ژبي) منع ته راځي.

په آثارو کي اکثراً، په غلط ډول د «پرلټري ژبي» او بزگري ژبي په مقابل کي دغه لهجي (ډيالیکټ) او برگون «اشرافي ژبي» او «بورژوازي ژبه» گڼلی سوي دي.

د ډېر تعجب ځای دی، چي زموږ ځيني پوهان پر همدې اساس دی نتيجي ته ورسيدل، چي ملي ژبه یو تش خیال دی او هغه څه چي په واقعي ډول موجودیت لري هغه طبقاتي ژبي دي.

زه فکر کوم چي دا ډول نتیجه گيري ستره اشتباه ده. آیا دغه لهجي او برگون ژبي گڼل کېدای سي؟ بي شکه، یه دا ځکه چي (۱) دغه خاصي لهجي او برگون خپل خاص گرامري سیستم او خپله خاصه اساسي لغوي پانگه نه لري، دوی دغه د ملي ژبي څخه اخلي.

۲- دغه لهجي او برگون د یوې طبقي د حاکمه قشرونو د غړو ترمنځ د استعمال تنگه ساحه لري او قطعاً د خلکو د قشرونو د غړو ترمنځ د استعمال مجموعي ډول د ټولني په درد نه خوري، نو دغه لهجي او برگون څه شی لري؟ یو مقدار خاصي کلمې لري، چي د ارستوکراسي او یا د بورژوازي د لوړو قشرونو د ذوق او سلیقي سره سم مخصوص مفاهیم څرگندوي، یوڅه خاص اصطلاحات او ترکیبونه چي له ادبي پلوه او ظرافت له مخي د ملي ژبي سره فرق لري او هغه زیوه عبارتونه او ترکیبونه نه لري چي په ملي ژبي کي سته او په پای کي ویلای سو چي یو مقدار خارجي کلمي لري. مگر سره له دې اساسي لغوي پانگه او گرامري سیستم ئې عمومي ولسي ملي ژبي څخه اخیستل سوي دي، په همدې اساس لهجي او برگون مستقلي ژبي نه دي، بلکي د عمومي ولسي ملي ژبي څانگي دي، چي د استعمال یوه تنگه او محدوده ساحه لري. داسي فکر کول چي لهجي او برگون کولای سي، چي د مستقلو ژبو سطحي ته تکامل وکړي، او دا استعداد لري، چي ملي ژبي له صحنې وباسي او عوض دي ئې کړي، نو دا د تاریخي پرسپیکتيف څخه انکار او د مارکسیستي نظر څخه د انحراف معنی لري.

پر ک.م. استناد کوي او دده د مقالې «مقدس ماکس» څخه هغه عبارت را اخلي چي هلته ویل سوي دي، چي بورژوازي «خپله ژبه» لري او دا ژبه (د بورژوازی محصول ده)، چي د تجارتي را کړي ورکړي او میرکانټلیزم روحیه ورننوتی ده.

ددغه عبارت پر اساس ځيني کسان غواړي دا ثابته کړي، چي گویا ک.م. ژبه طبقاتي بلله او د ملي واحدي ژبي موجودیت ئې رداوه. که چیري دغو کسانو د موضوع سره واقعي برخورد کولای، نو دوی باید د همدې مقالې (مقدس ماکس) هغه عبارت هم رانقل کړی وای، کله چي ک.م. د ملي واحدي ژبي د تشکیل د لارو پر مسئلو رغیږي وایې چي په یوه ملي ژبه کي د لهجو د تمرکز شرط اقتصادي او سیاسي تمرکز دی، نو دلته نه دا چي ک.م. د ملي واحدي ژبي موجودیت نه ردوي، بلکي دئ د یوه لوړ شکل په حیث د یوې واحدي ملي ژبي ضرورت تایید وي او لهجي د ټیټ پوړ په حیث د هغې تابع گڼي. په دې صورت کي بورژوازي ژبه چي د ک.م. د وینا پر اساس «د بورژوازي محصول ده» باید څنگه تعبیر سي؟ آیا ک.م. دغه ژبه داسي ژبه گڼله لکه ملي ژبه چي خپل حاضر ژبنی سترکچر لري. آیا ک.م. کولای سول، چي دغسي ژبه ئې وگڼي؟ واقعاً، یه! ک.م. یوازي دومره غوښتل چي ووايې، چي بورژوازي په خپلو خاصو تجارتي کلمو او اصطلاحاتو سره واحده ملي ژبه کثیفه کړي، چي گویا دوی خپل تجارتي برگون لري. ددې څخه په څرگند ډول دا نتیجه اخیستلی سو، چي زموږ دې خلکو د ک.م. نظر تحریف کړی دی، ځکه ئې تحریف کړی، چي دوی د ک.م. عبارتونه را نقلوي او پرده استناد

کوي، مگر نه دمارکسیستانو په څېر، بلکې د هغو کسانو په څېر چې کتابونه یې ډېر لوستي وي، خو د موضوع واقعیت ته نه وي ورننوتې.

همدارنگه بل ځای پر ف. ا. استناد کوي او «په انگلستان کې د کارگري طبقې وضعه» نومي رسالې څخه د ف. ا. هغه عبارت را نقلوي چې وايي «د وخت په تېرېدو سره د انگلستان کارگره طبقه، کاملاً بل ډول خلک سول او د انگلستان د بورژوازی سره کاملاً فرق لري»، او «د بورژوازي په تفاوت کارگران په خپله لهجه خبرې کوي، بېلې مفکورې او بېل درک او تصورات لري، بېل اخلاق او بېل اخلاقي پرنسپونه لري، بېل سیاست لري» ددې مثال څخه ځینې خلک داسې نتیجه اخلي، چې ف. ا. د عمومي ولسي ملي ژبې د ضرورت څخه انکار کاوه او گویا ده «طبقاتي» ژبه تائیدوله. حقیقت دادی، چې ف. ا. په دې ځای کې پر ژبه نه ږغېږي، بلکې دی پر لهجې (دیالیکت) ږغېږي، نه پر ژبه ف. ا. کاملاً په دې پوهېده چې لهجه د ملي ژبې د ځانګړي په حیث ملي ژبه نه سي عوضولای. زه داسې فکر کوم، چې دغه خلک د ژبې او لهجې ترمنځ تفاوت ښه نه سي احساسولای بله دا چې د ف. ا. دغه عبارت چې دوی د خپلې ادعا د اثبات له پاره را نقل کړی دی پر خپل ځای نه بلکې بې ځایه راولړ سوي دي، ځکه دا واضحه ده، چې ف. ا. په دې ځای کې پر «طبقاتي ژبو» نه ږغېږي. دې په دې ځای کې، اصلاً د ایډيالوژي، درک او تصور، اخلاقو او اخلاقي پرنسپونو او سیاست پر طبقاتي خلصت باندې ږغېږي. دا کاملاً سمه ده او په دې کې هیڅ شک نسته، چې د بورژوا او پرو لتاریا ایډيالوژي، درک او تصور، اخلاق، اخلاقي پرنسپونه او سیاست کاملاً تفاوت سره لري، نو دا دملي ژبې یا «طبقاتي ژبې» سره اصلاً څه ارتباط لري؟ آیا په ټولنه کې د طبقاتي اضدادو موجودیت زموږ له پاره ددې دلیل کېدای سي، چې ژبه «طبقاتي» وېولو او یا برعکس د ملي واحدې ژبې د موجودیت ضرورت ثابت کړو؟ مارکسیزم د ننه په ملت کې د طبقاتي اضدادو د موجودیت په درک سره سره وايي چې د ژبې یووالی د ملت د ښو څخه یوه ډېره اساسي نښه ده آیا دا کسان دغه مارکسیستي تیزس مني او که په؟

همدارنگه پر لافارګ استناد کوي او وايي، چې لا فارګ په خپله رساله «ژبه او انقلاب» کې ژبه (طبقاتي) ګڼي او گویا د دې د عمومي ولسي ملي ژبې ضرورت نه تائیدوي دا سمه نه ده.

واقعاً لافارګ د ټولني د بیلو بیلو قشرونو د «اشرافي ژبې» یا (ارستو کراسي ژبې) او ډرګون په برخه کې ږغېږي مګر ځینې دا هیروي چې لا فارګ د ژبې او ډرګون ترمنځ د بېلوالې او تفاوت د مسئلې سره کومه دلچسپې نه ده نېولي او لهجو ته کله «مصنوعي وینا» کله (ډرګون) وايي. د دې په خپله رساله کې په مشخص ډول سره داسې اعلان کوي: «مصنوعي وینا، چې د ارستو کراسي مشخصه ده، د هغې عمومي ولسي ژبې څخه جلا سوه چې بورژوا، کسبګرو، ښار او کلي خبرې پري کولي» په همدې اساس لافارګ د عمومي ولسي ژبې موجودیت او ضرورت تائیدوي او عمومي ولسي ژبې ته د «ارستو کراتانو د ژبو» نورو لهجو او ډرګون په تابع خلصت او ارتباط پوره پوه وو، نو ددې څخه دا نتیجه لاس ته راځي چې پر لافارګ هم سم استناد نه دی سوی.

پر دې استناد کوي، چې یو وخت په انگلستان کې، انګلیسي فیوډالان «د سلو کلونو په اوږدو کې» په فرانسوي ژبه ږغیدل، په داسې حال کې، چې د انگلستان خلکو په انګلیسي ژبه خبرې کولي، نو داسې فکر کېږي، چې دغه حالت د «طبقاتي» ژبې د تائید او د عمومي ولسي ژبې د ضرورت درد دلیل کېدای سي. مګر دا دلیل نه دی، بلکې یوه مضحکه کیسه او افسانه ده دا ځکه چې:

۱- په هغه وخت کې د انگلستان ټولو فیوډالانو په فرانسوي ژبه خبرې نه کولي، بلکې یوازي د انګلیسي فیوډالانو یوې جزیې حاکمې ډلې په سلطنتي دربار کې او د گرافانو په ساحه کې په فرانسوي ژبه خبرې کولي.

۲- دوی په کومي (طبقاتي ژبې) خبرې نه کولي، بلکې په عادي عمومي ولسي فرانسوي ژبه ږغیدل.

۳- لکه څنگه چې ښکاره ده، دغه په فرانسوي ژبه نازیدنه او افتخار، بې له دې چې اثر ئې پاته سي، له منځه ولاړ او خپل ځای ئې عمومي ولسي انگلیسي ژبي ته پرېښود.

آیا دا خلک داسې فکر کوي، چې «د سلو کلونو په اوږدو کې» د انگلستان د فیوډالانو او د انگلیستان د خلکو ترمنځ د پوهولو او پوهېدلو پروسه د ترجېحانانو د لارې ترسره کیده، د انگلستان فیوډالانو د انگلیسي ژبي څخه استفاده نه کوله په هغه وخت کې عمومي ولسي انگلیسي ژبه نه وه، فرانسوي ژبي په هغه وخت کې بې له یوې اشرافي ژبي، چې د حاکمي ارستوکراتي ډلې ترمنځ په یوه تنګه ساحه کې ویله کیده، کوم بل حالت ئې درلود؟ څنگه کیدای سي، چې ددغسې مضحکو «دلایلو» پر اساس د عمومي ولسي ژبي د موجودیت او ضرورت څخه انکار وسي؟

روسي ارستو کراتان هم یو وخت د تزار په دربار او تالارونو کې په فرانسوي ژبه نازیدل.

دوی په دې افتخار کاوه، چې کله چې په روسي ژبه ږغېږي، نو اکسینټ ئې فرانسوي دی، یعنې دوی په روسي ژبه یوازې په فرانسوي اکسینټ سره ږغیدای سي، نو دا ددې دلیل کېدای سي، چې د وخت په روسیه کې عمومي ولسي روسي ژبه نه وه، عمومي ولسي ژبه په هغه وخت کې یو تش خیال او «طبقاتي ژبه» یو واقعیت و؟ زموږ ځینې پوهان په دې برخه کې اقل دوی غلطې کوي. لومړۍ غلطې ئې په دې کې ده، چې دوی ژبه دروبنا سره ګډوي. دوی فکر کوي، چې که روبنا طبقاتي خصلت لري، نو ژبه هم باید عمومي ولسي نه، بلکې طبقاتي وي ما مخکې وویل، چې ژبه او روبنا دوه بیل مفهومونه دي او مارکسیست هیڅ کله دغه دوه مفهومونه نه سره ګډوي.

دوهمه غلطې په دې کې ده، چې ددوی په دې درک سره، چې د بورژوازي او پرولتاریا ګټې او غوښتنې متضادي دي او دوی ترمنځ نه پخلا کیدونکې مبارزه روانه ده، نو ټولنه هم پر دوو برخو تجزیه سوي ده او د دوو دشمنو طبقو ترمنځ هیڅ ډول اړیکې نسته. دوی فکر کوي څرنگه چې ټولنه تجزیه سوي ده او واحد ټولنه نسته، بلکې یوازې طبقات سته، نو د ټولني له پاره د یوې واحدې ژبي ضرورت هم نسته اوملي ژبه په کار نه ده، ښه نو چې ټولنه منحلې سوه او عمومي ولسي ملي ژبه هم نسته، نور نو څه پاتې کېږي؟

څه چې موجودیت لري هغه طبقات او «طبقاتي ژبي» دي. ددې څخه واضحه ده، چې هره (طبقاتي ژبه) به خپل (طبقاتي) ګرامر یعنې (پرولتري) ګرامر او (بورژوازي) ګرامر لري حقیقت خو دادی چې په طبیعت کې دغسې ګرامرونه نه سته، نو سره له دې هم دا خلک نه حیرانیږي او عقیده لري، چې دغسې ګرامرونه نه پیدا کېږي.

موږ په یوه وخت کې داسې «مارکسیستان» درلودل، چې دوی پر دې ټکي ډېر ټینګار کاوه، چې د اوسپنو هغه لاري چې د اکتوبر تر انقلاب وروسته زموږ په هېواد کې پاته سوي دي، بورژوازي لاري دي او موږ مارکسیستانو ته نه ښایې چې د هغو څخه استفاده وکړو، موږ باید هغه له منځه یوسو او نوی «پرولتري» لاري جوړې کړو.

دوی په خپل دې نظر سره د لومړنۍ ابتدایې دورې د سمڅو د انسانانو لقب وگاټه.

څرګنده ده چې د ټولني طبقو او ژبي په برخه کې دغسې ابتدایې انارشېستي نظر د مارکسیزم سره هیڅ ډول ارتباط نه لري او یو غیر مارکسیستي نظر دی.

واقعاً دا سمه نه ده، چې د طبقاتي نه پخلا کیدونکې مبارزې په موجودیت سره دي ټولنه تجزیه او پرطبقو سره ویشله سي او په یوې ټولنه کې دي دا طبقې یوه دبلي سره اقتصادي روابط ونه لري. ترهغه وخته پوري، چې کپیټالیزم موجودیت لري، نو بورژوا او پرولتاریا به د یوې واحدې کپیټالیستي ټولني د برخو په شکل د اقتصاد په ټولو مزو سره تړلي وي. بورژوانه ژوند کولای سي او نه غني کېدای، ترڅو په خپل واک کې اجیر مزدوران ونه لري او پرولتار خپل موجودیت ته دوام نه سي ورکولای، ترڅو کپیټالستانو ته استخدام نه سي ددوی ترمنځ د ټولو روابطو قطع کېدل د هر ډول تولید د قطع

کېدو معنا لري او د هر ډول تولید قطع کېدل د ټولني د مرګ او په خپله د طبقاتو د مرګ معنا لري او دا څرګنده ده، چي هيڅ يوه طبقه هم دا نه غواړي چي ځان په خپله محوه کړي. په همدې اساس طبقاتي مبارزه که هرڅومره شديده هم وي، دا نه سي کولای چي ټولنه تجزيه کړي، يوازي د مارکسيزم د مسئلو او د ژبي د طبيعت په برخه کي کامي ناپوهی. کولای سول، چي د ټولني د تجزيې د «طبقاتي» ژبو او (طبقاتي) ګرامر افسانه زموږ د ځينو خلکو په ذهن کي تلقين کړي.

همدارنگه پر و. ا. ل. استناد کوي او وايي چي ده په کپيتاليسټي سيستم کي د دوو کلتورونو بورژوازي کلتور او پرولتري کلتور موجوديت منلی دی او په کپيتاليسټي سيستم کي د ناسيوناليسټي کلتور شعار، ناسيوناليسټي شعار بولي. دا خبره بيخي سمه ده او په دې برخه کي دی کاملاً سم وايي مګر دا ددې سره، چي ژبه «طبقاتي» ده، اصلاً څه ارتباط لري؟ څرګنده ده چي هيڅ ارتباط نه لري مګر دغه خلک پر و. ا. ل. استناد کوي او دده دغه خبره رانقلوي چي په کپيتاليسټي سيستم کي دوه کلتوره موجود دي، زما په فکر دوی غواړي، چي له دې لاري په لوستونکو کي دا تلقين کړي، چي په يوې ټولني کي د دوو کلتورونو بورژوازي کلتور او پرولتري کلتور موجوديت په خپله دا معنا لري، چي ژبي هم بايد دوي وي، ځکه چي ژبه د کلتور سره ارتباط لري. ددې څخه دا نتيجه اخلي چي و. ا. ل. د يوې واحدې ملي ژبي د ضرورت څخه انکار کوي او ژبه طبقاتي ګڼي.

په دې برخه کي ددغو خلکو اشتباه اصلاً په دې کي ده، چي دوی ژبي او کلتور سره ګډوي او ژبه او کلتور يوشی بولي مګر کلتور او ژبه دوه بيل شيان دي. کېدای سي چي کلتور بورژوازي او سوسياليسټي وي، مګر ژبه د پوهولو او پوهېدلو د وسيلې په حيث تل عمومي ولسي ده او بورژوازي کلتور او سوسياليسټي کلتور ته خدمت کولای سي. آیا دا يو واقعيت نه دی، چي روسي، اوکرائيني، ازبیکي ژبي چي نن ددغو ملتونو سوسياليسټي کلتور ته بڼه خدمت کوي، همدغه شان ئې د اکتوبر تر انقلاب د مخه ددغو ملتونو بورژوازي کلتور ته بڼه خدمت کاوه؟

دوی په خپل دې تاييد سره، چي د دوو کلتورونو موجوديت د دوو بيلو ژبو د منځ ته راتګ او د يوې واحدې ژبي د ضرورت د نفي سبب کېږي، ستره اشتباه کوي. کله چي و. ا. ل. د دوو کلتورونو په برخه کي ږغېږي، نو دده د وينا اتکاء اصلاً پر دې ده، چي د دوو کلتورونو موجوديت د واحدې ژبي د نفي او د دوو ژبو د منځته راتګ سبب کېدای نه سي او ژبه بايد واحده وي کله چي د بوند غړو شروع وکړه چي و. ا. ل. په دې متهم کړي، چي دی د واحدې ملي ژبي ضرورت ردوي او کلتور د «غیرملي» کلتور په بڼه تعبير او تفسير وي، نو و. ا. ل. د دوی پرضد سخت پروتست وکړ او دا ئې اعلان کړه چي دی د بورژوازي کلتور پر ضد مبارزه کوي، نه د ملي ژبي پرضد، چي ضرورت ئې دی په خپله د يوه مسلم واقعيت په حيث تاييد وي. د تعجب خبره ده، چي زموږ ځينو خلکو هم د بوند د غړو پيروي وکړه او د دوی پر پله روان سول.

څه چي په واحدې ملي ژبي پوري اړه لري او و. ا. ل. ئې د ضرورت په رد متهم سوي، دا ايجابوي، چي د و. ا. ل. دې لاندې عبارت ته غوږ کښېږدو.

«ژبه د انسانانو د پوهولو او پوهېدلو مهمترينه وسيله ده د ژبي يووالی او بي خنده (آزاد) تکامل ئې د اوسني کپيتاليزم سره د موافق واقعاً آزاد او وسيع چال چلند او پر ټولو مختلفو طبقو د نفوذ د آزادو او وسيعو ګروپ بنديو د شرايطو څخه مهمترين شرط دی».

په پای کي پر ج. س. استناد کوي او دده څخه د مثال په توګه دغه عبارت را اخلي، چي: «بورژوازي او ناسيوناليسټي ګوندونه ئې هم پخوا او هم په اوسني مرحله کي ددغسي ملتونو اساسي رهبري کونکي قوه وه او ده» دا کاملاً سمه خبره ده. بورژوازي او ناسيوناليسټي ګوندونه ئې واقعاً بورژوازي کلتور رهبري کوي، لکه څنګه چي پرولتاريا او انترناسيوناليسټي ګوند ئې پرولتري کلتور رهبري کوي. مګر دا ددې سره چي ژبه «طبقاتي» ده اصلاً څه ارتباط لري؟

آيا دې خلکو ته دا څرگنده نه ده، چي ملي ژبه د ملي کلتور بڼه ده، چي ملي ژبه دواړو (بورژوازي کلتور او سوسياليستي کلتور) ته خدمت کولای سي؟ آيا زموږ خلک ددې مارکسيستي فارمول سره آشنا نه دي، چي ننني روسيې، اوکرايني، سپيني روسيې او داسي نورو... کلتورونه سوسياليستي دي د محتوا په لحاظ ملي دی د شکل په لحاظ يعني د ژبي له پلوه آيا دوی ددغه مارکسيستي فارمول سره موافق دي؟

په دې برخه کي ددې کسانو اشتباه په دې کي ده، چي دوی د ژبي او کلتور ترمنځ فرق نه ويني او په دې نه پوهيږي، چي کلتور د خپلي محتوا له پلوه د ټولني دتکامل د هري نوي مرحلي سره بدلېږي په داسي حال کي چي ژبه د څو مرحلو په اوږدو کي په اساسي ډول پر خپل حالت پاتي کېږي او نوي او زاړه کلتور ته يوشان خدمت کوي نو:

الف - ژبه دپوهولو او پوهېدلو د وسيلي په حيث واحده وه او ده دټولني له پاره عمومي وه او ده دهغي د ويونکو له پاره. ب - د لهجي او ډېرگون موجوديت د عمومي ولسي ژبي موجوديت نه رد وي، بلکي برعکس د عمومي ولسي ژبي موجوديت تاييد وي، چي لهجي او ډېرگون ئې د څانگو په حيث د هغي تابع دی. ج - د «طبقاتي» ژبي فارمول يو غلط غير مارکسيستي فارمول دی.

علمي جهانينې او ژبپوهنې مسئلې

(ژباړه)

د ژبي علایم

ژبه د هغو اجتماعي پديدو څخه يوه پديده ده، چي د ټولني د موجوديت په ټولو اوږدو کي فعاليت کوي. ژبه د ټولني د زيږېدو او تکامل سره زېږي او تکامل کوي او د ټولني د مړيني سره يو ځای مري. ژبه د باندي تر ټولني موجوديت نه لري، په همدې علت د ژبي قوانين او تکامل يوازي هغه وخت د درک وړ دی، چي د ټولني د تاريخ او د هغو خلکو د تاريخ سره يوځای وڅېړل سي، په کومو خلکو پوري چي دا ژبه اړه لري او ددې ژبي ويونکي او ايجادونکي دي.

ژبه يوه وسيله او آله ده، چي خلک ددې په مرسته يو له بل سره راشه درشه کوي، افکار سره تبادله کوي او د يوې مفاهيمي ته سره رسېږي، څرنگه چي ژبه د تفکر سره مستقيم ارتباط لري، نو په کلمه او په جملو کي د کلمو په ترکيب سره د تفکر نتيجي او انساني شعوري پرمختگونه ثبتوي او ساتي يې، چي په دې ډول په بشري ټولنه کي د افکارو د تبادلې امکانات برابر وي.

د افکارو تبادله يو دايمي او حياتي ضرورت دی، ځکه چي بي له دي د طبيعي قواوو پر ضد په مبارزه کي او د لومړنۍ مادي احتياجاتو په توليد کي د خلکو د گډ فعاليت تنظيم امکان نه لري د ټولني د توليدي فعاليتونو پرمختگونه امکان نه لري او لنډه دا چي د ټولنيز توليد موجوديت ممکن نه دی ټولنه بې له داسي ژبي چي ټولنه پرې پوهېږي او د غړو له پاره ئې عمومي وي، خپل توليد قطع کوي تجزيه کېږي او په نتيجه کي د يوې ټولني په توگه خپل موجوديت له لاسه ورکوي. ددې په څنگ کي چي ژبه د مفاهيمي وسيله ده د ټولني د مبارزي او تکامل آله هم ده.

لکه څنگه چي څرگنده ده د يوې ژبي د ټولو کلمو د ترکيب څخه د ژبي لغوي پانگه جوړېږي. د ژبي د لغوي پانگي مهمه برخه اساسي لغوي پانگه ده، چي ټولي اصلي او بومي کلمې ئې اجزا دي او د ژبي د لغوي پانگي د اساسي هستي حيثيت لري. اساسي لغوي پانگه د ژبي د لغوي پانگي په تناسب ډېره محدوده مگر عمر ئې ډېر اوږد او پېږيو، ته رسېږي او د ژبي د نوو کلمو د جوړېدو بنسټ تشکيلوي.

لغوي پانگه د ژبي د حالت تصوير منعكسوي، څومره چي د ژبي لغوي پانگه غني او هر اړخيزه وي په هغه اندازه ژبه غني او پرمختللي وي.

مگر لغوي پانگه په يوازي ډول ژبه نه سي جوړيدلای، بلکي لغوي پانگه د ژبي د تعميراتي موادو حيثيت لري، لکه څنگه چي په تعميراتي چارو کي بي له تعميراتي موادو څخه تعمير نه سي جوړيدای، خو بيا هم تعميراتي مواد د تعمير معنا نه لري همدارنگه هم لغوي پانگه په يوازي ډول ژبه نه ده، که څه هم ژبه بي له لغوي پانگي کوم مفهوم نه لري. لغوي پانگه هغه وخت ستر ارزښت پيدا کوي، چي د ژبي د گرامر تر فرمان لاندي راځي. گرامر د کلمو دتغير اصول او قواعد په جمله کي د کلمو د ترکيب قوانين ټاکي او ژبي ته منظم، معقول او معنا لرونکی خصوصيت ورکوي. گرامر (مورفولوژي، نحو) د کلمو د تغير، په جمله کي د کلمو د ترکيب د قوانينو مجموعه ده.

ددغه گرامر په برکت ژبه دا امکانات ترلاسه کوي، چي بشري فکر ته شکل او صورت ورکړي او مادي ژبنۍ جامه ور واغوندي. د گرامر متمايز خصوصيت په دې کي دی، چي د کلمو د تغير د قوانينو په بيانولو کي، کومي مشخصي او معيني کلمې په نظر کي نه نيسي، بلکي کلمې په عمومي او مجرد ډول په نظر کي نيسي همدا رنگه کله چي د جملو د رغښت اصول او قواعد څرگندوي بيا هم کومي مشخصي او ټاکلي جملې او ټاکلي رڼده اجزا يې، لکه کوم ټاکلی مستند عليه کوم معين خبر په نظر کي نه وي بلکي په عمومي او کلي ډول بې له دي چي د يوې يا بلې مشخصي جملې د شکل سره ارتباط ولري په نظر کي نيسي.

گرامر هم د کلمو او هم د جملو په برخه کي ئې درلود، که څه هم قوانين او اصول ئې ابتدايي وو، خو په هرصورت يو گرامري سيستم و. را وروسته، د توليد انکشاف، د طبقو منځته راتگ، د ليک پيدايښت د دولت تشکيل، چي دخپلي اداري له پاره ئې د مراسلاتو تنظيم ته څه ضرورت درلوده او د تجارت انکشاف، چي د مراسلاتو تنظيم ته ئې لا زيات احتياج درلود، د چاپ د ماشين اختراع، د آثارو زياتوالی دې ټولو د ژبي په تکامل کي ستر بدلون راوست. ددغه وخت په اوږدو کي قبيلي او مليتونه تجزيه کېدل، سره بېلېدل، سره گډېدل او په پای کي ملي ژبي او دولتونه منځ ته راغلل، انقلابونه وسول، زړه اجتماعي سيستونه په نوو اجتماعي سيستونو بدل سول. دغو ټولو تحولاتو په ژبه او د ژبي په تکامل کي لا نور ستر تغيرات راوستل.

مگر دا به ستره اشتباه وي، که فکر وسي چي د ژبي د تکامل پروسه د روبنا د تکامل يعني د موجوده سيستم د ښکېلو او د نوي د جوړېدو په څېر ده. په واقعيت کي د ژبي د تکامل لاره دا نه ده، چي موجوده ژبه دې ښکېلو او پرځای دي نوي جوړه سي، بلکي ژبه د موجودې ژبي د انکشاف او پراخوالي او د اساسي عناصرو د بشپړولو له لاري تکامل کړی دی. ژبه د يوه کيفي حالت څخه بل کيفي حالت ته په يوه غورځنگ سره د زړه حالت په ښکېلو او د نوي په رامنځته کولو نه ده را اوښتي، بلکي په تدريجي او دوامداره ډول د زړه کيفيت لرونکو عناصرو په مړه کېدو او د ژبي د نوي رغښت د نوي کيفيت لرونکو عناصرو په پاسره او اخيستنه د يوه کيفي حالت څخه بل کيفي حالت ته اوښتي ده.

وايې چي د ژبي د مرحلوي تکامل تيوري يوه مارکسيستي تيوري ده، ځکه چي دغه تيوري د زړه کيفيت څخه نوي کيفيت ته ناڅاپي غورځنگ، د ژبي د تېرېدو د شرايطو په حيث تاييدوي. دا سمه نه ده، ځکه مشکله ده چي پدې تيوري کي دي کوم مارکسيستي څه - مه پيدا کړو او که چيري مرحلوي تيوري واقعاً د ژبي د تکامل په تاريخ کي ناڅاپي غورځنگ تاييدوي، نو پدې تاييد سره لاخپل مخ تورو. مارکسيزم د ژبي په تکامل کي ناڅاپي غورځنگ يعني د موجودي ژبي ناڅاپي او فوري مړينه او د نوي ژبي ناڅاپي جوړېدل نه تاييدوي.

لافارک پر حقه نه و، کله چې په فرانسه کې د اووه لس سوه نهه اتيا (۱۷۸۹) او اوه لس سوه څلور نوي يم (۱۷۹۴) کلونو ترمنځ پرنڅاپي ژبني انقلاب ږغیده.

(وگورئ دلافارک رساله، ژبه او انقلاب) هغه وخت په فرانسه کې هیڅ ډول ژبني انقلاب او هغه هم ناڅاپي نه و پېښ سوی. داسمه ده چې په دغه مرحله کې د فرانسوي ژبې لغوي پانگه په نوو کلمو او د ځینو کلمو په معنا کې بدلونونه راغلل او بس، نو دغسې بدلونونه په هیڅ صورت د ژبې سرنوشت نه ټاکي. په ژبه کې د اهمیت وړ د ژبې گرامري سیستم دی او اساسي لغوي پانگه ده. خو د فرانسې د بورژوازي انقلاب په مرحله کې نه یوازې داچې د فرانسوي ژبې گرامري سیستم او اساسي لغوي پانگه محوه نه سول، بلکې تر نننۍ ورځې پورې ئې په اوسنې فرانسوي ژبه کې خپل ژوند ته دوام ورکړی دی.

دا خو اصلاً د بحث وړ نه ده، چې پنځه کلنه شپږکلنه لنډه موده (ناڅاپي ژبني انقلاب) دي د یوې موجودې ژبې د محوه کېدو او د نوي ملي ژبې د جوړېدو له پاره کافي وگڼله سي، نه یوازې داچې دا موده ډېره لنډه ده، بلکې خندونکې ده، ددې له پاره پېړۍ په کار دي مارکسیزم فکر کوي چې:

ژبه د زار په کیفی حالت څخه، نه د غورځنگ له لاري او نه هم د موجودې ژبې د محوه کېدو او د نوي د جوړېدو له لاري، نوي کیفی حالت ته اوړي.

لازمه ئې بولم د غورځنگ علاقه مندانو او پلویانو تر غوږه ئې ورسوم، چې د زار په کیفیت څخه نوي کیفیت ته د تېرېدو د غورځنگ قوانین نه یوازې داچې د ژبې د تکامل په تاریخ کې د تطبیق وړنه دي، بلکې د نورو زیربنايي او روبنايي اجتماعي پدیدو په برخه کې هم تل صدق نه کوي. غورځنگ د هغې طبقاتي ټولنې له پاره چې پر دښمنو طبقو سره بیلې سوي وي حتمي دي مگر دهغې ټولنې له پاره، چې دښمني طبقي نه لري، هېڅکله حتمي او ضروري نه دي.

موږ د اتو، لسو کلونو په اوږدو کې د خپل هېواد (شوروي اتحاد) د کرنې په ساحه کې بورژوازي انفرادي زراعتي سیستم په سوسیالیستي، کلخوزي سیستم بدل کړ. په کلي کې د بورژوازي اقتصادي سیستم ړنگول او د نوي سوسیالیستي سیستم جوړول دا یو انقلاب و. مگر دغه انقلاب د غورځنگ او ټوپ په توگه، یعنې د موجود حکومت په درولو ترسره نه سو. بلکې په کلي کې د زار په بورژوازي سیستم څخه نوي سیستم ته د تدریجي تېرېدو له لاري سرته ورسید.

دا کار ځکه موافقانه اجرا سو، چې دغه انقلاب په کلي کې له پاسه او د مسلط حکومت په تشبث او ابتکار او د بزگرو د اکثریت په حمایت سرته ورسید.

وايې چې د ژبو د گډوډیدو یو زیات شمېر تاریخي حقایق ددې دلیل کېدای سي، چې سپړی دي گومان وکړي چې د ژبو د گډوډیدو په وخت کې په ناڅاپي ډول د غورځنگ له لاري د زار په کیفیت څخه نوي کیفیت ته په تېرېدو سره نوې ژبه منځته راځي دا بیخي غلطه ده.

د ژبو گډیدل باید د یوازيني فیصله کوونکي عمل او ضربې په څیر مطالعه نه سي چې د څو کلونو په اوږدو کې ئې نتیجې راوړي. د ژبو گډیدل یوه اوږده پروسه ده، چې په سلگونو کلونه دوام کوي، ځکه نو په دې برخه کې هیڅ ډول غورځنگ اصلاً طرحه کېدای نه سي.

همدارنگه بیخي غلطه ده، که داسې فکر وسي، چې د گډوډیدو مثلاً د دوو ژبو د گډوډیدو په نتیجه کې دي یوه داسې نوي دریمه ژبه منځته راسي، چې د گډوډونکو ژبو له یوې ژبې سره دي ورته نه وي او د کیفیت له پلوه دي د گډوډونکو ژبو له

هرې يوې ژبې سره تفاوت ولري په واقعيت کي د گډېدو په وخت کي يوه ژبه د نورو په منځ کي بريالي راوړي، خپل گرامري سيستم ساتي، خپله اساسي لغوي پانگه ساتي او د خپلو داخلي قوانينو د تکامل سره سم مخ پر تکامل روانيږي. مگر بله ژبه به تدريجي ډول خپل کيفيت له لاسه ورکوي او ورو، ورو مري، ځکه نو د گډېدو په نتيجه کي کومه نوي دريمه ژبه منځته نه راځي، بلکي يوه نې د خپل گرامري سيستم او اساسي لغوي پانگي سره ساتل کېږي او د خپلو داخلي قوانينو د تکامل سره سم د تکامل امکانات ور په برخه کېږي. البته په دې پروسه کي د بريالي ژبې لغوي پانگه د مغلوبې ژبې د لغوي پانگي څخه په اخيستلو سره غني کېږي.

په دې اخيستلو سره نه داچي، خواريزي، بلکي برعکس تقويه کېږي. د مثال په ډول د روسي ژبې سره هم دغسي پيښه سوي ده. د روسي ژبې سره ددې تاريخي تکامل په اوږدو کي د مختلفو خلکو ژبې گډې سوي دي، خو د اتل بريالي ځني وتلي ده، څرگنده ده، چي د روسي ژبې لغوي پانگه د نورو ژبو د لغوي پانگو څخه په اخيستلو سره بشپړېده. په دې کار نه دا چي ضعيغه نه سوه بلکي برعکس غني او تقويه سوه.

څه چي د روسي ژبې په ملي خصوصيت پوري اړه لري ويلای سو، چي هغه ملي خصوصيت نې وساته او ډېره کوچنۍ صدمه هم ور ونه رسیده، ځکه چي خپل گرامري سيستم نې وساته خپله اساسي لغوي پانگه نې وساتله او د خپلو داخلي قوانينو د تکامل په بشپړېدو سره مخ په وړاندي د تکامل پر لور روانه سوه.

په دې کي هيڅ شک نسته، چي د گډېدو تيوري شوروي ژبپوهني ته کوم گټور څه نه سي ورکولای. که چيري دا سمه وي، چي د ژبپوهني اساسي مسئله د ژبې د تکامل د داخلي قوانينو څېړنه نه ده نو دا بايد ومنو چي د گډېدو تيوري نه يوازي دا چي دا مسئله نه حلوي حتی طرحه کوي نې هم نه اصلاً دا تيوري توجه نه ورته کوي يا دا چي نه په پوهيږي.

پایله

ددې مونو گراف په بشپړولو سره زه په دې و توانېدم، چې د ښاغلي دوکتور عبدالحکیم هلالی خپرې ورې مقالې د مختلفو جریدو او مجلو څخه را ټولې کړم. پر اهمیت، کمیت، اړتیا او ارزښت یې وږغېږم، همدارنګه دده پر ژباړو هم څه ناڅه رڼا واچوم یعنې د ژباړې ژبه، ارزښت، کمیت او ځانګړنو باندې یې بحث وکړم، ترڅو دده دغه مقالې خوندي سي او د ژبپوهنې په برخه کې، چې زموږ په ژبه کې سخته اړتیا ورته لیدل کېږي استفاده ورڅخه وسي او د پښتو ژبې د ژبپوهنې برخه په بډایه سي.

دا مونوگراف (سریزه، منلیک، شالید، د خپرني میتودولوژي، ستونزي، اصلي محتوا، وړاندیزونه او مأخذونه) لري، چې هر یو یې د مونوگراف لیکنې له اصولو او پرنسیپونو سره سم لیکل سوی. په مونوگراف کې لومړی دهلالی صاحب پېژندنه او آثار راغلي، وروسته د ژبپوهنې اړوند معلومات راغلي، بیا د ژباړې اړوند ځینو ټکو ته اشاره سوي او په پسي د هلالی صاحب مقالې راوړل سوي دي. ان شاء الله ددې مقالو په راټولو سره به د ژبپوهنې د زده کوونکو له پاره د ژبپوهنې اړوند ډېره غنیمت ډاتا په لاس راغلي وي او د ژبپوهنې د موادو کمبود به څه نا څه رفع سوی وي.

وړاندیزونه

- ۱- د پښتو ژبي د ژبپوهنې اړوند مواد، چي مختلفو لیکوالانو په بېلابیلو وختونو کي لیکلي او د هېواد په مختلفو مجلو او جريدو کي خپاره سوي، تیت او پرک دي نورو محصلينو ته دي دنده ورکړل سي ترڅو دغه خواره، واره مواد سره راټول او دپښتو ژبپوهنې پانگه پرې غني سي.
- ۲- د ډاکتر عبدالحکیم هالالي د پېژندنې سمینار دي جوړ سي.
- ۳- د ډاکتر هالالي مقالې دي د ځانگړي اثر په توگه چاپ سي.

مأخذونه

- ۱: رښتین. زېور، زرغونه (۱۳۹۵ل)، پښتو نحوه (گرامر). (۴مخ)، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد.
- ۲: خویشکی. محمدصابر، (۱۳۹۳ل)، پښتو غږپوهنه او وییپوهنه (ز مخ)، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد.
- ۳: شاکر. نور احمد، پوهندوی، (۱۳۵۰ل)، ژبني څېړني، دولتي مطبع، کابل.
- ۴: تږی. حبیب الله، ډاکټر، (۱۳۸۹ل) نوې ژبپوهنه او ژبني مسایل، دوهم چاپ، گودرخپرندویه ټولنه، جلال آباد.
- ۵: لودین. محمد دولت، (۱۳۹۵ل) د ژبپوهني عمومي مسایل، لومړی چاپ، جوی شیر، کابل.
- ۶: ښکلی. اجمل، (۱۳۹۳ل) کال، د ژباړي اصول، مومند خپرندویه ټولنه، جلال آباد.
- ۷: ستانکزی. رفیع الله (۱۳۹۳ل) د ژباړي فن، مومند خپرندویه ټولنه جلال آباد
- ۸: زیری جریده مختلف کلونه او مختلفي گڼي.
- ۹: کابل مجله مختلف کلونه، مختلفي گڼي.

abstract

Dr. Abdul Hakim Hilali was born in kutalak village of Gulistan district of Farah in 1314 year.

Initially conducted the seminary in Nimroz province, educated secondary and secondary education schools in Kabul. Mr. hilali arrives in the first row of the country's great linguists, who studied the Ph.D. degree's in the field of linguistics. His mother tongue has given valuable services to the language of linguistic literature in Pashto, printing special arts, and publishing numerous articles and magazines in various parts of the linguistic literature, in which my various articles in this monograph are published. Receive this article, with the most of the current textbooks and compliant with the rules of writing article. Hilali sahib has also translated several articles from Russian into Pashto, which I used to hang on monograph.

Ministry of Higher Education

Kandahar University

Faculty of Languages and Literature

Department of Pashto Language and Literature

Monograph for Bachelor's Degree

**Dr. Abdul Hakim Hilali Introduction and
linguistics Articles**

Compiled by: M. Tahir karyab

Adviser: Teaching Assistant Matiullah Rohyal

Year: 2018

Ministry of Higher Education

Kandahar University

Faculty of Languages and Literature

Department of Pashto Language and Literature

Monograph for Bachelor's Degree

**Dr. Abdul Hakim Hilali Introduction and
linguistics Articles**

Compiled by: M. Tahir karyab

Adviser: Teaching Assistant Matiullah Rohyal

Year: 2018

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library